

Völgyi Katalin
GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ
ÉS REGIONALIZMUS
KELET-ÁZSIÁBAN

Völgyi Katalin

GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ
ÉS REGIONALIZMUS
KELET-ÁZSIÁBAN

MTA KRTK Világgazdasági Intézet
Budapest, 2018

A kiadó címe:
MTA KRTK Világgazdasági Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

Készült a Toshiba International Foundation által finanszírozott
„Japan's role and interests in East Asian regionalism”
projekt keretében

TARTALOM

Előszó ► 7

1. Regionalizmus elméletben és gyakorlatban ► 9

Gazdasági integráció, regionalizálódás és regionalizmus elméleti megközelítésben ► 9

A „régí” regionalizmus és előzményei ► 12

Az „új” regionalizmus ► 14

2. Kelet-Ázsia gazdasági fejlődése és integrációja a világgazdasági válságig ► 23

Gyors gazdasági növekedés és exportorientált iparosítás ► 23

A kelet-ázsiai gazdasági „csoda” fő jellemzői ► 23

Gazdasági fejlődés és az állam szerepe Kelet-Ázsiában ► 28

Az ázsiai pénzügyi válság ► 38

Kelet-Ázsia gazdasági fejlődése 2008-ig ► 43

Kelet-Ázsia regionális integrációja és világgazdasági beágyazottsága ► 48

Kodzsima repülő vadludak paradigmája ► 48

A piac által vezérelt gazdasági integráció Kelet-Ázsiában ► 51

3. Régi és új regionalizmus Kelet-Ázsiában ► 69

A kelet-ázsiai regionalizmus a hidegháború végéig ► 69

Japán és a nagy kelet-ázsiai közös fejlődési övezet (GEACS) ► 69

A gyarmati rendszer felbomlása Kelet-Ázsiában ► 71

Az Egyesült Államok „San Francisco-rendszere” és Japán transz-csendes-óceáni kezdeményezései ► 74

Az új regionalizmus Kelet-Ázsiában ► 80

A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége ► 81

A kelet-ázsiai gazdasági integráció intézményesülése ► 95

A kelet-ázsiai regionalizmus fő jellegzetességeinek és eredményeinek összegzése ► 102

4. A kelet-ázsiai gazdasági integráció és regionalizmus a világgazdasági válság alatt és után ► 113

A világgazdasági válság hatása a kelet-ázsiai gazdasági integrációra ► 113

A válság hatása és a bevezetett gazdaságpolitikai intézkedések ► 113

A válságból való kilábalás ► 119

A kelet-ázsiai gazdasági integráció fejlődési kilátásai ► 121

A kelet-ázsiai regionalizmus fejlődése a globális válság idején ► 124

Előrelépések a regionális szabadkereskedelmi övezet kialakításában ► 124

Erősödő háromoldalú együttműködés Északkelet-Ázsiában ► 126

Az Egyesült Államok új Ázsia–Csendes-óceán-stratégiája ► 129

Pénzügyi együttműködés ► 133

A kelet-ázsiai regionalizmus fejlődése az elmúlt néhány évben ► 136

A megaregionális szabadkereskedelmi megállapodások (TPP, RCEP) legújabb fejleményei ► 136

Az Egy övezet–egy út kezdeményezés és az Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bank ► 139

FÜGGELÉK

Az ASEAN + 1 szabadkereskedelmi megállapodások ► 147

Az ASEAN és Kína közötti megállapodások ► 147

Az ASEAN és Japán közötti megállapodások ► 149

Az ASEAN és Korea közötti megállapodások ► 150

Az ASEAN megállapodásai Ausztráliával és Új-Zélanddal, valamint Indiával ► 152

A kötetben szereplő rövidítések jegyzéke ► 155

Előszó

Könyvünk a 2015-ben – szintén a Toshiba Nemzetközi Alapítvány finanszírozásában – megjelent Japán gazdaságtörténete című könyv folytatásának tekinthető. Fő témája a kelet-ázsiai gazdasági integráció és regionalizmus. A könyv elkészítésével alapvetően az volt a célunk, hogy bővítsük a Kelet-Ázsiáról magyar nyelven rendelkezésre álló, viszonylag szűk szakirodalmat, és a magyar olvasó számára nagyobb betekintést tegyünk lehetővé a Kelet-Ázsiában – a világ gazdaság harmadik fontos erőközpontjában Észak-Amerika és az Európai Unió mellett – zajló regionális folyamatokba. Mindezeket különösen Japán, Kína és a régió kívüli, de erőteljes régiós befolyást gyakorló Egyesült Államok közötti interakciók szemszögéből vizsgálva.

A könyv 1. fejezete a gazdasági integráció, regionalizálódás és regionalizmus elméleti megközelítésével foglalkozik, s időrendben tárgyalja a regionalizmus különböző korszakait a két világháború közötti időszaktól kezdve. A 2. fejezet számba veszi a kelet-ázsiai országok gyors gazdasági fejlődésének főbb ismérveit, bemutatja, hogy miként váltak ezek az országok elmaradott agrárországokból feldolgozóipari exportőrökké. E fejezet foglalkozik a közvetlen külföldi befektetésekkel és a hozzájuk tartozó kereskedelmi kapcsolatokra épülő kelet-ázsiai regionális termelési hálózatokkal, az úgynevezett Ázsia-gyár (*Factory Asia*) működésével is. A 3. fejezet tárgyalja a kelet-ázsiai regionalizmus különböző korszakait az 1. fejezetben megismert elméleti tagolásban. Külön alfejezet mutatja be a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (*Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*) központú regionalizmus fejlődését. A 4. fejezet a globális pénzügyi és gazdasági válság Kelet-Ázsiára gyakorolt hatásait elemzi, kitér a gazdasági integráció és a regionalizmus folyamatában történt változásokra, köztük a legújabb fejleményekre is.

Könyvünket minden olyan felsőoktatásban tanuló hallgatónak ajánljuk, aki nemzetközi gazdálkodás, nemzetközi tanulmányok, japanológia/sinológia vagy Kelet-Ázsia tanulmányok szakon folytatja tanulmányait és/vagy gazdasági kurzusok keretében ismerkedik Kelet-Ázsiával.

1. Regionalizmus elméletben és gyakorlatban

Gazdasági integráció, regionalizálódás és regionalizmus elméleti megközelítésben

A regionalizmus értelmezéséhez először mindenképpen a gazdasági integráció fogalmi meghatározásával kell foglalkozni. Fritz Machlup, osztrák közgazdász 1977-ben megjelent *A history of thought on economic integration* című könyve részletes áttekintés nyújt a gazdasági integráció elméleti és gyakorlati megjelenéséről. Az integráció szó latin eredetű. Az Oxford angol szótár szerint az integráció kifejezést – mint részek egésszé válását – először 1620-ban használták. A közgazdaságtan alapfogalmai közé nem olyan régen került. Kezdetben ipari szervezetekhez kapcsolódóan bukkant fel: vállalatok egyezmények útján történő összekapcsolódására (például kartell, konszern, tröszt, fúzió) használták. A horizontális integráció versenytársak, a vertikális integráció beszállítók és vevők összefonódására utal. A második világháború után az egyes országok nagyobb gazdasági régiókká való szerveződésére kezdték használni az integráció fogalmát (Machlup, 1977, 1–3. o.). Az integráció azonban nem csak regionális, hanem nemzeti és globális szinten is értelmezhető.

Machluphoz hasonlóan, de harminc évvel később Dennis M. P. McCarthy az *International economic integration in historical perspective* című könyvében szintén történelmi távlatból szemlélte a gazdasági integrációt. Rámutatott arra, hogy a nemzetközi gazdasági integráció több ezer éves múltra tekint vissza, és ma is meghatározó erő a világban (McCarthy, 2006, 3. o.). A nemzetközi gazdasági integrációt kormányok, magánvállalatok és állami–magán közös intézmények kezdeményezhetik. McCarthy a gyarmati birodalmakat, a szabadkereskedelmi övezeteket, a vámuniókat és a közös piacokat említette példaként a kormányzati kezdeményezésű integrációra; a magán- vagy magán–állami kezdeményezésű integrációk közül pedig a kereskedelmi szövetségeket, vallási birodalmakat és a bűnözői birodalmakat emelte ki.

A kormányzati kezdeményezésű gazdasági integrációk – Balassa Béla klaszszikusnak számító műve alapján – a következőképpen csoportosíthatók (Balassa, 1961, 2. o.).

- *Szabadkereskedelmi övezet*: vámok és mennyiségi korlátok eltörlése a részt vevő országok között.
- *Vámunió*: a szabadkereskedelmi övezeten kívüli külső vámok egységesítését is magában foglalja.
- *Közös piac*: nemcsak a kereskedelmi korlátok, hanem a tőke és a munkaerő áramlása előtti korlátok lebontása.

- *Gazdasági unió*: a tagországok gazdaságpolitikáinak harmonizálása.
- *Teljes gazdasági integráció*: a tagországok költségvetési, monetáris, szociális stb. szakpolitikáinak egységesítése, amely szupranacionális intézmények létrehozását is szükségessé teszi – ezek döntései kötelező érvényűek a tagországok számára.¹

A szabadkereskedelmi övezet és a vámunió az árupiaci integrációt, a közös piac az árupiac mellett a termelési tényezők (munka, tőke) piacának integrációját, a gazdasági unió a piacok és a különböző szakpolitikák integrációját jelenti, amelyek végül elvezetnek a teljes gazdasági integrációhoz. Balassa Béla – leegyszerűsítve az előzőket – a következő integrációkat különbözteti meg: kereskedelmi integráció (*trade integration*), termelési tényezők integrációja (*factor integration*), szakpolitikák integrációja (*policy integration*), teljes integráció (*total integration*).

Az árupiac és a termelési tényezők piacának integrációja egy bizonyos szinten – a kormányok közreműködése nélkül – spontán piaci folyamatok hatására is kialakulhat. Mindezt figyelembe véve juthatunk el a regionalizálódás és a regionalizmus definiálásához, a köztük lévő különbségek vagy kapcsolódási pontok meghatározásához.

A regionalizmus nehezen meghatározható fogalom, amelyet már sokan számos módon definiáltak. Josimacu szerint a regionalizmus – széles értelemben véve – nem más, mint az állami és nem állami szereplők regionális kísérletei kölcsönös haszon elérése érdekében (Yoshimatsu, 2008, 6–7. o.). Josimacu értelmezését támasztja alá két másik definíció is. Katzenstein szerint a regionalizmus azok a politikai struktúrák, amelyek visszatükrözik és formálják a kormányok, a vállalatok és számos nem kormányzati szervezet és társadalmi mozgalom stratégiáit (Katzenstein, 2002, 105. o.). Alagappa értelmezésében a regionalizmus három vagy több, földrajzilag közel fekvő és független ország kormányai és nem kormányzati szervezeteinek együttműködése különböző területeken, amelynek célja kölcsönös haszon elérése (Alagappa, 1995, 362. o.). A regionalizmus szűkebb értelmezése Munakata szerint a regionalizmus kormányok által felállított intézményi keretek, amelyek a regionális gazdasági integrációt támogatják (Munakata, 2004, 2. o.). (A szabadkereskedelmi megállapodások a regionalizmus erősebb, míg a regionális konzultatív szervek – amelyekhez nem tartoznak jogilag kötelező jellegű egyezmények – a regionalizmus lazább formáinak számítnak.) A téma angol szakértői a következőképpen határozzák meg a regionalizmust: a (gazdasági) együttműködésnek/integrációnak állam által vezérelt projektjei, amelyek kormányközi dialógusokból, egyezményekből erednek (Dent, 2008, 7. o., Breslin és szerzőtársai, 2002, 13. o., Higgott, 2007, 87. o.).

¹ A Balassa Béla által meghatározott felsorolásba később az egységes piac – mint a közös piac és a gazdasági unió közötti szint – is bekerült. Az egységes piac – a közös piacon túl – magában foglalja a fizikai (határátkelők), technikai (standardok, előírások) és költségvetési (eltérő adórendszerek) akadályok felszámolását is.

E meghatározásokból egyértelműen látszik, hogy a regionalizmus szűken értelmezett definíciója – meghatározó elemként – a nemzeti kormányok előre meghatározott tervét emeli ki, s a folyamat számos vetülete (például gazdasági, politikai, biztonsági, szociokulturális) közül elsősorban a gazdaságira helyezi a hangsúlyt. A regionalizmussal szemben a regionalizálódás kifejezés azokat az integrációs folyamatokat jelöli, amelyeket nem a nemzeti és helyi kormányzatok tervei, hanem a piaci folyamatok – a külkereskedelem, a vállalati befektetések stb. – határoznak meg (Hurrell, 1995, 39–40. o., Higgott, 2007, 87. o). Általánosabban fogalmazva: a regionalizálódás olyan mikroszintű folyamatokat takar, amelyek a magán- és civilszektor összekapcsolódó tevékenységeinek regionális koncentrációjából erednek (Dent, 2008, 7. o.).

A fogalmi meghatározásokat tekintve jól látszik, hogy a regionalizmus és a regionalizálódás élesen nem különül el egymástól, gyakran szinonimaként is kezelik őket, és előfordul, hogy a regionalizmus kifejezést használják mindkét folyamat megnevezésére. Mégis különbséget kell és lehet is tennünk a regionalizálódás és a regionalizmus között. Mindkettő esetében a regionális integráció megvalósításáról van szó. De a regionalizmus jellemzően politika által vezérelt, felülről lefelé irányuló folyamat, miközben a regionalizálódás társadalmilag vezérelt, alulról felfelé irányuló folyamat. A kormányok regionalista kezdeményezéseinek fő motivációja lehet a regionalizálódás jólétet növelő hatásának kiaknázása. Az állam regionalista intézkedéseinek kidolgozására általában a regionalizálódás elégséges szintje esetén kerül sor, s a regionalizmus állam által vezérelt lépései növelhetik a regionalizálódás mértékét (Dent, 2008, 7. o.).

Az elmondottak alapján azt állíthatjuk, hogy a regionalizálódás és a regionalizmus két, egymásra hatással lévő és egymáshoz szorosan kapcsolódó folyamat. A gazdasági regionalizálódás például megköveteli a kormányoktól a kereskedelem és a befektetések előtti akadályok enyhítését (például szabadkereskedelmi megállapodások keretében) vagy a szükséges befektetések megvalósítását, kereskedelmet ösztönző támogatásokat – tehát a piac által irányított regionalizálódás és a regionalizmus állam által vezérelt intézkedései szorosan kapcsolódnak egymáshoz.

A regionalizmus és a regionalizálódás folyamatainak leírására a szakirodalom gyakran használja a formális és informális integráció (*de jure* és *de facto*) integráció megnevezéseket is. Higgott szerint azonban korunkban a *de facto* és *de jure* regionális tevékenység közötti különbség már nem annyira szembetűnő (Higgott, 2007, 89. o). A határok kezdenek elmosódni. A két jelenség egymástól elválaszt-hatatlan.

A regionalizmus és a regionalizálódás szélesebb értelemben vett definíciója – ahogyan arra már korábban utaltunk – nemcsak gazdasági, hanem politikai, biztonsági és szociokulturális dimenziókat is magában foglal. Ugyanakkor a szakirodalom többsége a gazdasági vetülettel foglalkozik, és így ez a könyv is elsősorban erre a területre koncentrál, miközben a többit csak részlegesen érinti.

A „régí” regionalizmus és előzményei

A két világháború közötti időszakot agresszív nacionalizmus és imperialista (birodalomépítő) regionalizmus jellemezte. A nemzetközi gazdaságot meghatározó brit hegemoniára épülő multilaterális stabilitás megszűnt. 1929-ben az Egyesült Államokból kiinduló válság megrázta a világ gazdaságát egészét: az aranystandard rendszere véget ért. Az 1933-as londoni világgazdasági konferencia kudarca után nyilvánvalóvá vált, hogy az Egyesült Királyság nem tudja már betölteni a hegemon hatalom szerepét, miközben az Egyesült Államok még nem volt kész annak átvételére. A világ gazdasága a nyitott kereskedelmi rendszer és a nemzetközi liberalizáció felől a protekcionizmus, a diszkrimináció és a birodalomépítő regionalizmus irányába fordult (Télò, 2007, 2. o.).

A két világháború között született különféle regionális egyezmények rendkívüli kedvezményeket biztosítottak a részt vevő országok számára. Néhány közülük nagyhatalmak birodalmát fogta össze: 1928-ban Franciaország hozott létre vámuniót a gyarmataival, 1932-ben az Egyesült Királyság állította fel a Nemzetközösség preferenciális rendszerét. Ezenkívül számos bilaterális kereskedelmi egyezmény is született. Az 1930-as években és az 1940-es évek elején a világot ellenséges gazdasági és politikai regionalizmus jellemezte. Németország és Japán katonai és fasiszta rezsimjei regionális hegemon szerep megszerzésére törekedtek. Japán célja egy úgynevezett nagy kelet-ázsiai közös fejlődési övezet (*Greater East Asia Co-Prosperty Sphere*, GEACS) létrehozása volt.

Mindmáig vita folyik arra vonatkozóan, hogy vajon a regionalizmus milyen szerepet játszott a második világháború kitörésében. Annyi azonban bizonyos, hogy a két világháború között alkalmazott protekcionista intézkedések – például vámtarifák és nem tarifális korlátok növelése, nemzeti valuták kompetitív leértékelése az export ösztönzése érdekében, kereskedelmi egyezmények megkötése – hozzájárultak a világkereskedelem szűküléséhez, és az 1929–1933-as világgazdasági válság elmélyüléséhez. A szakirodalom a regionalizmus két világháború közötti megerősödését gyakran azzal magyarázza, hogy az országok képtelenek voltak a gazdasági problémákra multilaterális megoldásokat találni (Mansfield–Milner, 1999. 597. o.). Így inkább a regionalizmus felé fordultak, amely a nagyhatalmak közötti politikai rivalizáláshoz vezetett.

A második világháború rendkívüli mértékben átrajzolta a globális gazdasági, politikai és katonai hatalmi struktúrákat. Az Egyesült Államok egyeduralkodó hatalomként lépett fel a világpolitikában és a világgazdaságban. A világgazdasági rendszert több évtizeden keresztül a hidegháborús politika és az amerikai hegemonia formálta. Az Egyesült Államok tőkét és katonai támogatást nyújtott szövetségeseinek (nyugat-európai országok, Japán, Tajvan, Dél-Korea stb.) gazdaságuk helyreállítása és fejlesztése érdekében, illetve a kommunista fenyegetéssel szemben. Az Egyesült Államok liberális nemzetközi gazdasági rendszer kialakításában volt érdekelt, amelyet az általa kezdeményezett multilaterális intézményeken (GATT,

IMF, Világbank, aranydeviza(dollárstandard)-rendszer) keresztül kívánt fenntartani és irányítani.

A multilateralizmus kibontakozásával egy időben a regionalizmus is újra teret nyert. Az Egyesült Államok, habár a multilateralizmus mellett kötelezte el magát, mégis lehetővé tette – az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (*General Agreement on Tariffs and Trade, GATT*) XXIV. cikkelye² által – vámuniók és szabadkereskedelmi övezetek létrehozását. A második világháború utáni időszak regionalizmusának legjobb példája az európai integráció. Az Egyesült Államok politikai és stratégiai megfontolásból támogatta az európai integráció kibontakozását. 1947-ben az Egyesült Államok elindította a Marshall-segélyt Nyugat-Európa újjáépítésére, amelynek feltételül szabta az európai kormányok közötti hatékony együttműködés és a progresszív liberalizáció megvalósítását az Európán belüli kereskedelem és pénzügyi elszámolásban. A Marshall-segély az európai gazdasági és politikai integráció elősegítésével egyfajta védelmet jelentett a szovjet fenyegetéssel szemben (Cai, 2010. 70. o.).

Az európai regionalizmus a francia–német megbékélésre épült, vagyis kibontakozása mögött elsősorban politikai motivációk álltak, és ehhez eszközként szolgált az Európai Acél- és Szénközösség (1951), az Euratom és az Európai Gazdasági Közösség (1958), majd – az előbbi három összevonásával – az Európai Közösségek (EK) létrehozása. Az európai gazdasági integráció az 1960-as évek végére eljutott a közös piac szintjére. A regionalizmus második világháború utáni hullámában az Európai Közösségek létrejötté – ambiciózus integrációs és intézményi célkitűzéseit és eredményeit tekintve – egyedülállónak számított. Az Európai Közösségekből kimaradó európai országok egy csoportja (Ausztria, Dánia, az Egyesült Királyság, Norvégia, Portugália, Svájc és Svédország) 1960-ban hozta létre az Európai Szabadkereskedelmi Társulást (*European Free Trade Association, EFTA*). A szakirodalomban csak a „hét kívüllállóként” említett országok kizárólag az ipari termékekre vonatkozóan valósították meg a szabadkereskedelmet, és az Európai Közösségektől eltérően mélyebb integrációs célokat nem tűztek ki. 1970-ben Izland csatlakozott az EFTA-hoz, miközben Dánia és az Egyesült Királyság elhagyták azt, és 1973-ban az Európai Közösségek tagjaivá váltak.

Az európai integráció által elért gazdasági sikerek a fejlődő országokat is regionális együttműködés/integráció megvalósítására ösztönözte Közép- és Dél-Amerikában, Afrikában és Ázsiában.³ A fejlődő országok elsősorban a fejlett országoktól

² Lásd részletesebben: http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regatt_e.htm

³ Például Közép-amerikai Közös Piac, 1960 (*Central American Common Market, CACM*), Latin-amerikai Szabadkereskedelmi Társulás, 1960 (*Latin American Free Trade Association, LAFTA*), Közép-afrikai Vám- és Gazdasági Unió, 1965 (*Central African Customs and Economic Union, CACEU*), Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége, 1967 (*Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*), dél-amerikai államok Andoki Közössége (1969), Dél-afrikai Vámunió, 1969 (*Southern African Customs Union, SACU*), Nyugat-afrikai Vámunió, 1959 (*West African Customs*

való politikai és gazdasági függőségüket kívánták csökkenteni. Regionális szintű importhelyettesítő iparosítás megvalósítására törekedtek. A kis piacokkal jellemezhető fejlődő országok az iparosítás költségeinek csökkentését a piacaik egymás előtti megnyitásából eredő méretgazdaságossági előnyöket kihasználva próbálták elérni. A fejlődő országok által létrehozott szabadkereskedelmi övezetek vagy vámuniók azonban rövid életűeknek bizonyultak. A problémát az jelentette, hogy az ipari allokáció nem a kereskedelmi liberalizációra – vagyis nem a piacon kialakult árakra – támaszkodott, hanem bürokratikus tárgyalások döntéseire, majd a kereskedelmet rendelték hozzá az allokációhoz. Bhagwati szerint „a kocsit a ló elé fogták be”, megakadályozva ezzel a továbblépést (Bhagwati, 1993, 28. o.).

A regionalizmus közvetlenül a második világháborút követő időszakában a regionális kezdeményezések nagy része – az EK-et és az EFTA-t leszámítva – elhalt. A fejlődő országokban a befelé irányuló gazdaságpolitika, az intézményi alapok gyengesége, a gazdasági elmaradottság és gyarmati örökség járult hozzá a regionalizmus sikertelenségéhez. Az Egyesült Államok pedig elsősorban a multilateralizmust támogatta, így emiatt nem valósultak meg olyan regionalista javaslatok, mint az észak-atlanti szabadkereskedelmi övezet (*North Atlantic free trade area*) és a csendes-óceáni szabadkereskedelmi övezet (*Pacific free trade area*).

Az „új” regionalizmus

Az 1970–1980-as évek jelentős világgazdasági és politikai változásai a regionalizmus újabb hullámának elindulásához járultak hozzá. A hidegháborús szembenállás látványosan enyhült az 1970-es években. Majd 1989-ben, a Szovjetunió felbomlásával véget ért a hidegháborús korszak. Mindezzel párhuzamosan a nemzetközi kapcsolatokban a biztonsági kérdések szerepe csökkent, míg a gazdasági kérdéseké felértékelődött. Az Egyesült Államok hegemoniája mind a világpolitikában, mind a világgazdaságban mérséklődött. Nyugat-Európa, Japán, majd valamivel később a kelet-ázsiai újonnan iparosodott országok⁴ az Egyesült Államok komoly gazdasági versenytársaivá váltak. Az Egyesült Államok által támogatott multilateralizmus és az azon keresztül fenntartott liberális gazdasági rend lassú erózió jeleit kezdte mutatni. A Bretton Woods-i kötött árfolyamrendszer 1971-ben megszűnt. Mivel az 1950–1960-as évek gyors növekedését az 1970-es években stagfláció, majd az 1980-as

Union, WACU), majd később Nyugat-afrikai Gazdasági Közösség, 1975 (*Economic Community of West African States, ECOWAS*), Karibi Szabadkereskedelmi Társulás, 1966 (*Caribbean Free Trade Association, CARIFTA*), majd később Karibi Közösség, 1973 (*Caribbean Community, CARICOM*).

⁴ A kelet-ázsiai újonnan iparosodott országokon Dél-Koreát, Szingapúrt, Tajvant és Hongkongot értjük. A továbbiakban felváltva használjuk az újonnan iparosodott országok vagy kistigrisek elnevezést a négy országra vonatkozóan.

években lassú gazdasági növekedés váltotta fel, a fejlett ipari országok – a saját gazdasági érdekeiket szem előtt tartva – protekcionista eszközökhöz (például önkéntes exportkorlátozás) nyúltak, amelyek ellentétesek voltak a GATT célkitűzéseivel. Az 1970-es évektől kezdve a GATT keretében folyó multilaterális kereskedelmi tárgyalások menete lelassult. Az 1980-as években a regionalizmus újbóli előtérbe kerülése szorosan összefüggött a globális értékláncok⁵ gyors ütemű kiépülésével. E folyamatokban kezdetben elsősorban a fejlett ipari országok (Egyesült Államok, Nyugat-Európa, Japán) vállalatai – új növekedési lehetőségeket (olcsó termelési helyet) keresve – játszottak meghatározó szerepet. A fejlett és fejlődő (átmeneti) gazdaságok között kibontakozó termelésmegosztás jelentősen megváltoztatták a világkereskedelem jellegét. Egyre inkább a globális értékláncokhoz kapcsolódó kereskedelem (jellemzően alkatrész-/félkésztermék-kereskedelem) vált dominánssá.

Az 1980-as évektől a szabadkereskedelmi megállapodások (illetve az egyéb liberalizációs egyezmények, például a befektetések területén) rohamos terjedése tulajdonképpen az említett termelésmegosztást és az ahhoz kapcsolódó kereskedelmet segítette elő. A világgazdaság három fő erőközpontja (Észak-Amerika, Nyugat-Európa, Kelet-Ázsia), amelyek egyben a globális értékláncok fő regionális pólusai, saját regionalista tervekkel álltak elő, felerősítve a kibontakozó regionalizálódási folyamatokat.

Az új regionalizmus kibontakozását felgyorsította, hogy az Egyesült Államok, amely korábban a multilateralizmus mellett kötelezte el magát, az 1980-as évektől kezdve – a GATT-tárgyalások lassú fejlődésének következtében – a regionalizmus felé tett lépéseket.⁶ Az első szabadkereskedelmi megállapodását Izraellel kötötte meg, ami gazdasági szempontból kevésbé volt jelentős, inkább a két ország közötti speciális kapcsolatot tükrözte (*Bhagwati*, 1993, 29. o.). A második szabadkereskedelmi megállapodását azonban már a jelentős gazdasági partnerének számító Kanadával kötötte meg. A bilaterális formációhoz Mexikó társult harmadik félként, és 1994-ben megkötötték az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezményt (*North American Free Trade Area Agreement, NAFTA*). Az Egyesült Államok számára a NAFTA életre hívása elsősorban védelmi mechanizmusként szolgált a mélyülő európai integrációval és az erősödő kelet-ázsiai versennyel szemben. Kanada és Mexikó szempontjából a NAFTA nem mást jelentett, mint az Egyesült Államok-

⁵ Globális értékláncok: az értéklánc magánban foglal minden vállalati tevékenységet, a termékek megtervezésétől azok értékesítéséig és még azon túl is (például dizájn, termelés, marketing, disztribúció, értékesítés utáni szolgáltatások). Az értékláncot alkotó tevékenységek koncentrálnak egyetlen vállalatban belül, vagy széttárgolódhatnak több vállalat között. Földrajzi értelemben egy helyhez kapcsolódnak vagy szétszórtan jelennek meg. Globális értékláncokról akkor beszélhetünk, ha egy adott termék és szolgáltatás előállítását és az ahhoz kapcsolódó tevékenységeket több vállalat végzi, amelyek földrajzilag szétszórtan helyezkednek el.

⁶ Az Egyesült Államok által megkötött szabadkereskedelmi megállapodásokat lásd részletesen: http://www.sice.oas.org/ctyindex/USA/USAagreements_e.asp

kal régóta fennálló szoros gazdasági kapcsolataik (munkamegosztás az amerikai vállalatokkal, a teljes kereskedelemről az Egyesült Államok részesedése több mint 70 százalék) betetőzését/formalizálását. A három partnerország azonban bizonyos határt szabott a NAFTA fejlődésének, és nem kívánt az EU-hoz hasonló integrációs csoportosulást létrehozni.

Az Egyesült Államok a NAFTA-t a teljes amerikai kontinensre (kivéve Kubára) szeretne volna kiterjeszteni. Az Amerikai Szabadkereskedelmi Övezet (*Free Trade Area of the Americas, FTAA*)⁷ kialakítását az amerikai kormány 1994-ben kezdeményezte. Az 1998 és 2005 között folyó tárgyalások azonban eredmény nélkül zárultak le.

Az amerikai kontinens középső és déli részén korábbi integrációs csoportok éledtek újjá, például az Andoki Közösség,⁸ illetve új integrációs tömörülések születtek, például a Mercosur.⁹ 2008-ban a vámunióként működő Andoki Közösség és a Mercosur létrehozta a Dél-amerikai Nemzetek Unióját (*Unión de Naciones Suramericanas, UNASUR*) Dél-Amerika gazdasági integrációjának elősegítése érdekében.

Az 1970-es években megakadt európai integráció újabb lendületet vett az 1986-ban elfogadott Egységes Európai Okmánnyal, amely lehetővé tette, hogy az európai közös piac 1993. január 1-jétől egységes piaccá alakuljon át. Az Egységes Európai Okmány új területeket vont be a közösség hatálya alá, és intézményi reformokat indított el az integráció további mélyítése érdekében. 1993-ban lépett hatályba az Európai Unióról szóló maastrichti szerződés. A szerződés legfőbb célja a gazdasági és monetáris unió megvalósítása volt. A közös valuta, az euró bevezetésére 2002-ben került sor. Az amszterdami (1997), a nizzai (2001), majd a lisszaboni szerződés (2007) tovább mélyítették az integrációs együttműködést, és fejlesztették az intézményi rendszer működését.

Az európai integrációban részt vevő országok száma folyamatosan bővült: Görögország 1981-ben, Spanyolország és Portugália 1986-ban, Finnország, Svédország és Ausztria 1995-ben csatlakozott. Majd 2004-ben nyolc kelet-közép-európai ország (Lettország, Litvánia, Észtország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia), valamint Málta és Ciprus vált az EU teljes jogú tagjává. Három évvel később, 2007-ben Románia és Bulgária is csatlakozott az EU-hoz, 2013-ban

⁷ Az FTAA létrehozása már az úgynevezett Amerikai Vállalkozási Kezdeményezésben (*Enterprise for the Americas Initiative*) megfogalmazódott, amelyet 1990-ben az amerikai kormány hirdetett meg a latin-amerikai országok gazdasági fejlődésének elősegítése érdekében.

⁸ Az Andoki Közösség előzményének az 1969-es Cartagenai Egyezményről létrehozott Andok-csoport tekinthető. Az Andok-csoport alapítóorszáai Ecuador, Bolívia, Chile, Peru és Kolumbia volt. 1996-ban a Cartagenai Egyezmény reformjával született meg az Andoki Közösség, amely jelenleg négytagú (Ecuador, Bolívia, Kolumbia, Peru).

⁹ Brazília, Paraguay, Uruguay és Argentína 1991-ben hozta létre a Mercosurt. 2012-ben a Mercosur Venezuelával bővült ki.

pedig Horvátország. A korábban szovjet érdekszférába tartozó kelet-közép-európai országok számára az euroatlanti intézményekhez való csatlakozás alapvetően három stratégiai érdekkal magyarázható: egyrészt ezek az országok belső demokratikus rendszereik stabilizálására törekedtek, másrészt céljuk volt a biztonságuk kiterjesztése és megerősítése, harmadrészt modernizálni és a fejlett gazdaságokhoz felzárkóztatni kívánták gazdaságaikat (Palánkai, 1997, 1. o.). A nyugat-európai országok gazdasági (piacbővítés, méretgazdaságossági előnyök, az olcsó termelési hely kihasználása, Nyugat–Kelet munkamegosztás) és biztonsági érdekeik alapján szintén fontosnak tartották és támogatták az EU (és a NATO) kelet-közép-európai kibővülését.¹⁰

Az 1980-as évektől az EFTA is jelentős változásokon ment keresztül. Tagjainak egy része az EU-hoz csatlakozott. 1991-ben Liechtenstein belépett az EFTA-ba. 1994-ben az EFTA és az EU létrehozták az Európai Gazdasági Térséget (EGT), amely nem más, mint az EU egységes piacának kiterjesztése az EFTA tagországaikra. Az EFTA-tagországok közül (Norvégia, Svájc, Liechtenstein, Izland) Svájc visszalépett az EGT-től, és helyette külön egyezményeket kötött az EU-val.

A regionalizmus újjáéledése megfigyelhető Afrikában is, ugyanakkor az is igaz, hogy a regionális együttműködés intézményesített formái ezen a kontinensen – különböző okokra visszavezelve (jellemzően gyenge államhatalom, állandó konfliktusok, például határviták, gazdasági elmaradottság) – általában kevésbé sikeresek.

Az EU és a NAFTA mellett kiemelkedő harmadik gazdasági erőközpont Kelet-Ázsia, ahol azonban a regionalizmus csak viszonylag megkésve, az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válságot követően bontakozott ki. Ugyanakkor Kelet-Ázsián belül ki kell emelnünk a szubregionalizmust megtestesítő Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségét (*Association of Southeast Asian Nations*, ASEAN), amely a regionalizmus korábbi korszakában jött létre, majd az 1990-es évektől jelentős fejlődésen ment keresztül, és egyben alapját is képezte a délkelet- és északkelet-ázsiai országok közötti regionalizmus kibontakozásának. Dél-Ázsiában India, Pakisztán, Nepál, Banglades, Bhután, Srí Lanka és a Maldív-szigetek 1985-ben hozta létre a Dél-ázsiai Regionális Együttműködési Szövetséget (*South Asian Association for Regional Cooperation*, SAARC), amelyhez 2007-ben Afganisztán is csatlakozott. 2004-ben a SAARC-tagállamok szabadkereskedelmi megállapodást írtak alá. További ázsiai példaként említhető az 1981-ben létrehozott Öböl-menti Együttműködési Tanács (*Gulf Cooperation Council*, GCC), amelynek tagállamai (Egyesült Arab Emírátságok, Bahrein, Katar, Szaúd-Arábia, Kuvait, Omán) 2008-ra közös piacot alakítottak ki, vagy az Eurázsiai Gazdasági Közösség (*Eurasian Economic Community*, EAEC), amelyet 2000-ben Oroszország, Fehéroroszország, Kazahsztán, Tádzsikisztán és Kirgizisztán hívott életre, és amely tulajdonképpen az 1995-ben létrehozott FÁK

¹⁰ Az EU által megkötött szabadkereskedelmi megállapodásokat (vámunióról szóló megállapodásokat) lásd részletesen: <http://rtais.wto.org/UI/PublicSearchByMemberResult.aspx?MemberCode=918&lang=1&redirect=1>.

vámunió folytatásának tekinthető. 2005-ben Üzbegisztán is csatlakozott a szervezethez.

Az említett regionális szervezetek/együtműködési formák csak töredékét adják az új regionalizmus korszakában megjelenő integrációs csoportoknak. Tehát elmondhatjuk, hogy az új regionalizmust a regionális szervezetek/együtműködési formák, illetve a hozzájuk kapcsolódó egyezmények számának gyors ütemű növekedése jellemzi. A WTO adatai szerint, 2017-ben a hatályban lévő (bejelentett) regionális kereskedelmi megállapodások (*regional trade agreements, RTAs*)¹¹ száma elérte a 279-et (ha külön számoljuk egy adott RTA-hoz tartozó áru-, szolgáltatáskereskedelmi és csatlakozási megállapodásokat, akkor az előbb említett szám 445-re emelkedik).¹²

Az új regionalizmust azonban nemcsak a felfokozott aktivitás, hanem a „régiónból való kilépés” is jellemzi, ami pedig nem mást, mint az inter- és transzregionalizmus terjedését jelenti.¹³ Ugyanis a jelenleg hatályban lévő regionális kereskedelmi megállapodások fele már nem azonos földrajzi területhez tartozó országokat köt össze. A regionalizmus kifelé fordult (*extrovert*), és ezért azt gyakran a nyílt jelzővel is illetik. Az új regionalizmus további megkülönböztető jellegzetessége, hogy megjelentek az Észak–Dél (fejlett és fejlődő országok közötti) egyezmények,¹⁴ miközben korábban az Észak–Észak, illetve a Dél–Dél kapcsolatok voltak jellemzőek (Mistry, 1999, 124. o.). A regionális kereskedelmi megállapodások tartalmi elemei is átlélik a korábban megszokott határokat. Nemcsak a tradicionális vámleépítésről szólnak, hanem olyan területeket is lefednek, amelyet a GATT/WTO-egyezmények nem tárgyalnak (például környezetvédelmi intézkedések, munkatörvények, versenypolitika stb.) vagy nem olyan mélységben tárgyalnak (például szellemi tulajdonjogok, szolgáltatások, befektetések). Ehhez hasonlóan a regionális szervezetek/együtműködési formák sem kizárólagosan gazdasági vagy biztonságpolitikai jelleget öltenek, hanem egy egységbe integrálják a gazdasági (kereskedelmi), politikai (biztonságpolitikai), szociális, kulturális, környezetvédelmi stb. területeket.

Az új regionalizmus multidimenzionális folyamatként írható le (Hettne, 1999, 8. o.), ahogyan arra már korábban, a regionalizmus széles értelemben vett definí-

¹¹ A regionális kereskedelmi megállapodások általánosságban minden kölcsönös kedvezményes megállapodást magukban foglalnak: 1. szabadkereskedelmi megállapodások (FTA), 2. vámuniók, 3. részleges megállapodások (két vagy több fél közötti megállapodás kereskedelmi kedvezmények nyújtásáról bizonyos termékek vagy szektor esetében), 4. gazdasági integrációs megállapodások (szolgáltatáskereskedelemre vonatkozó megállapodások, amelyek keretében a felek kedvezményes piacra jutást biztosítanak egymás számára).

¹² A WTO RTA adatbázisa: <http://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx>.

¹³ Az inter- és transzregionalizmusra példaként említhetők az Ázsia–Európa Dialógus (*Asia–Europe Meeting, ASEM*) és az Ázsia–Csendes-óceáni Gazdasági Együtműködés (*Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC*), amelyek összekötik a világgazdaság meghatározó gazdasági erőközpontjait.

¹⁴ Ezek az egyezmények a már említett Észak–Dél-termelésmegosztás fejlődését segítették elő.

ciójával is utaltam. Valamint itt szükséges említést tenni arról, hogy az új regionalizmusban az államok mellett a gazdasági és civil élet szereplői nagyobb formáló erővel bírnak. Mindebből következik, hogy az új regionalizmus sokkal inkább egy spontán, alulról szerveződő folyamat (uo. 7. o.), amely igazolja a regionalizmus és a regionalizálódás közötti határok elmosódását.

Az új regionalizmus időszakáról az is elmondható, hogy egybeesik a globalizáció felgyorsulásával. Az új regionalizmus és a globalizáció kapcsolatának megítélése kettős. Egyes vélemények szerint a regionális egyezmények a globalizációra adott válaszok. A regionalizmus lassítja a globalizációt, és fenyegeti a multilaterális kereskedelmi rendszert. A regionális kereskedelmi blokkok geogazdasági konfliktusokhoz vezethetnek, amelyek akár politikai következményekkel is járhatnak (Telò, 2007, 6. o.). Bhagwati (1993) szerint a regionális kereskedelmi megállapodások akadályozzák a GATT/WTO fő céljának, a globális szabadkereskedelem megvalósításának elérését, mivel az gyors ütemben terjedő regionális kereskedelmi megállapodások diszkriminatív jellegűek a nem tagokkal szemben. Továbbá ezek a megállapodások gyakran átfedik egymást, aminek következtében a különböző szabályok (például származási szabályok) kusza rendszere („spagettitál”) jön létre, s a globális kereskedelmi rendszer komplexebbé és átláthatatlanná válik (Pal 2009, 36. o.). Mindez megnehezíti a globális értékláncokba való integrálódást (Acharya és szerzőtársai 2011, 57. o.). Kotera szerint a (leggyakrabban előforduló) bilaterális regionális kereskedelmi megállapodásokkal pedig aligha érhető el a globális értékláncok hatékony működése, vagyis „túlburjánzásuk” miatt végül az elérni kívánt célok ellenébe hatnak (Kotera, 2013, 2. o.).

Míg más vélemények szerint az új regionalizmust jellemző nyitottság összhangban van a gazdasági liberalizáció világszintű térnyerésével. Vagy megfordítva: „[A] nemzetgazdaságokat világszinten a korábbiaknál is szorosabban összekötő globalizáció megkérdőjelezte a regionális bezárkózás értelmét. Az új típusú regionális együttműködések közös jellemzője elméleti és fizikai határaik bizonyos nyitottsága lett: a regionális formációk (régiek és újak is) egymás és újabb tagok felé, újabb formációk létrehozására ... is nyitottá váltak” (Artner, 2009, 87. o.). Az 1930-as évek kizáró és ellenséges gazdasági és politikai blokkjaival ellentétben a regionalizmus új folyamata nagyrészt illeszkedik a multilaterális rendszerbe. A jelenlegi kezdeményezések ugyanis a tagállamok világgazdasági részvételét, nem pedig az attól való visszavonulást támogatják. Az 1950–1960-as évektől eltérően a fejlődő országok ma már az exportot és közvetlen külföldi befektetéseket ösztönző politika, nem pedig az importhelyettesítés megvalósítása érdekében vesznek részt a regionalista kezdeményezésekben (Lawrence, 1996, 6. o.).¹⁵

¹⁵ A fejlődő országok felhagytak a régi regionalizmust jellemző autark, nem piacbarát politikákkal, és közülük egyre többen csatlakoztak a multilaterális kereskedelmi rendszerhez (GATT/WTO). A régi regionalizmus ezen országok számára ezt a csatlakozást helyettesítette. Miközben az új regionalizmus viszont kiegészítésként szolgál számukra (Ethier, 2002, 4. o.)

A globalizációt támogató multilateralizmus és az új regionalizmus kapcsolatáról eltérő vélemények alakultak ki, ugyanakkor abban mindenki egyetért, hogy a regionalizmus legújabb hulláma tartósan ígérkezik. Az elmúlt néhány évben pedig megjelentek az úgynevezett megaregionális kereskedelmi megállapodások: Transzcsendes-óceáni Partnerség (*Trans-Pacific Partnership, TPP*), EU–Japán gazdasági társulási egyezmény (*EU–Japan Economic Partnership Agreement*), EU–Kanada Átfogó Gazdasági és Kereskedelmi Megállapodás (*EU–Canada Comprehensive Economic and Trade Agreement, CETA*), Transzatlanti Kereskedelmi és Beruházási Partnerség (*Transatlantic Trade and Investment Partnership, TTIP*), Regionális Átfogó Gazdasági Partnerség (*Regional Comprehensive Economic Partnership, RCEP*).

Baldwin [2012 p. 10] szerint az előbb említett regionális kereskedelmi megállapodások – kiterjedtségüknel (világkereskedelmi lefedettségüknel) fogva – a globális kereskedelem (körülbelül 60–80 százalékát kitevő) legdinamikusabban fejlődő szegmensének, vagyis az ellátásilánc-kereskedelemnek a globális irányítását fogják megteremteni (erre a WTO jelenlegi formájában alkalmatlan). A világgazdaság meghatározó központjait összekötő megaregionális kereskedelmi megállapodások egyrészt konszolidálják a regionális kereskedelmi megállapodások „túlburjánzását”, másrészt képesek feloldani a negatív „spagettitíthatásokat” (például TPP, RCEP), és akár (egyeztetés mellett) globális szabályokat teremteni, ami kedvez a globális értékláncokban működő vállalatoknak, harmadrészt nagy (földrajzilag és gazdaságilag kiterjedt) hatókörüknek és a vámcsökkentést messze meghaladó intézkedéseiknek (például technikai korlátok lebontása, nem tarifális intézkedések megszüntetése) köszönhetően elősegítik a globális értékláncok hatékony működését (Kotera, 2013, 2–3. o.).

HIVATKOZÁSOK

- ACHARYA, ROHINI–CRAWFORD, JO-ANN–MALISZEWSKA, MARYLA–RENARD, CHRISTELLE (2011): Landscape. Megjelent: *Chauffour, J. P.–Maur, J. C.* (szerk.): Preferential Trade Agreement Policies for Development. World Bank, Washington D.C. 37–67. o.
- ALAGAPPA, MUTHIAH (1995): Regionalism and conflict management: A framework for analysis. *Review of International Studies*, Vol. 21. No.4. 359–387. o. <https://doi.org/10.1017/S0260210500117966>.
- ARTNER ANNAMÁRIA (2009): Új regionalizmus, mint válságmenedzselő stratégia? *Tér és Társadalom*, 23. évf. 4. sz. 83–102. o.
- BALASSA BÉLA (1961): The theory of economic integration. Greenwood Press, Westport.
- BALDWIN, RICHARD (2012): WTO 2.0: Global governance of supply chain trade. CEPR Policy Insight, No. 64.
- BHAGWATI, JAGDISH (1993): Regionalism and multilateralism: An overview. Megjelent: *de Melo, Jaime–Panagariya, Arvind* (szerk.): New dimensions in regional integration. Cambridge University Press, Cambridge, 22–57. o.
- BRESLIN, SHAUN–HIGGOTT, RICHARD–ROSAMOND, BEN (2002): Regions in comparative perspective. Megjelent: *Breslin, Shaun–Hughes, Christopher W.–Phillips, Nicola–Rosamond, Ben* (szerk.): New regionalism in the global political economy: Theories and Cases. Routledge, London–New York, 1–19. o.
- CAI, KEVIN G. (2010): The Politics of Economic Regionalism. Explaining Regional Economic Integration in East Asia. Palgrave MacMillan, Houndmills–New York.
- DENT, CHRISTOPHER M. (2008): East Asian Regionalism. Routledge, London–New York.
- ETHIER, WILFRED J. (2002): Regional regionalism. Megjelent: *Lahiri, Sajal* (szerk.): Regionalism and globalization. Theory and practice. Routledge, London–New York, 3–15. o.
- HETTNE, BJÖRN (1999): Globalization and the New Regionalism: The Second Great Transformation. Megjelent: *Hettne, Björn–Sunkel, Osvaldo–Inotai András* (szerk.): Globalism and the New Regionalism. The New Regionalism Series, Vol. 1. London, Macmillan, 1–24. o.
- HIGGOTT, RICHARD (2007): Alternative models of regional cooperation? The limits of regional institutionalization in East Asia. Megjelent: *Télò, Mario* (szerk.): European Union and new regionalism: Regional actors and global governance in a post-hegemonic era. Ashgate, Aldershot, 75–106. o.
- HURRELL, ANDREW (1995): Regionalism in theoretical perspective. Megjelent: *Fawcett, Louise–Hurrell, Andrew* (szerk.): Regionalism in world politics. Regional organizations and international order, Oxford University Press, Oxford, 37–73. o.
- KATZENSTEIN, PETER J. (2002): Regionalism and Asia. Megjelent: *Breslin, Shaun–Hughes, Christopher W.–Phillips, Nicola–Rosamond, Ben* (szerk.): New regionalism in the global political economy: Theories and Cases. Routledge, London–New York, 104–118. o.
- KOTERA, AKIRA (2013): Focus of the TPP negotiations. Be aware of „global rules”. *Nihon Keizai Shimbun*, július 11. <https://www.rieti.go.jp/en/papers/contribution/kotera/10.html>
- LAWRENCE, ROBERT Z. (1996): Regionalism, multilateralism, and deeper integration. Brookings Institution, Washington D.C.
- MACHLUP, FRITZ (1977): A history of thought on economic integration. Macmillan, London.

- MANSFIELD, EDWARD D.–MILNER, HELEN V. (1999): The New Wave of Regionalism. *International Organization*, Vol. 53. No. 3. 589–627. o. <https://doi.org/10.1162/002081899551002>.
- McCARTHY, DENNIS M. P. (2006): *International economic integration in historical perspective*. Routledge, New York.
- MISTRY, PERCY S. (1999): The New Regionalism. Impediment or Spur to Future Multilateralism? Megjelent: *Hettne, Björn–Sunkel, Osvaldo–Inotai András* (szerk.): *Globalism and the New Regionalism*. The New Regionalism Series, Vol. 1. London, Macmillan, 116–154. o.
- MUNAKATA, NAKO (2004): *Regionalization and Regionalism: The Process of Mutual Interaction*. Research Institute of Economy, Trade and Industry, RIETI Discussion Paper Series, No. 6. <https://www.rieti.go.jp/jp/publications/dp/04e006.pdf>.
- PAL, PARTHAPRATIM (2009): Undermining Global Trade. Termites in the Trading System: How Preferential Agreements Undermine Free Trade by Jagdish Bhagwati. *Economic and Political Weekly*, Vol. 44. No. 29. 35–38. o.
- PALÁNKAI TIBOR (1997): *A keleti kibővülés előnyei. Stratégiai aspektusok*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Világgazdaságtan tanszék, kézirat, Budapest, 8 o.
- TELÒ, MARIO (2007): Introduction: globalization, new regionalism and the role of the European Union. Megjelent: *Telò, Mario* (szerk.): *European Union and new regionalism: Regional actors and global governance in a post-hegemonic era*. Ashgate, Aldershot, 1–18. o.
- YOSHIMATSU, HIDETAKA (2008): *The Political Economy of Regionalism in East Asia – Integrative Explanation for Dynamics and Challenges*. Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York.

2. Kelet-Ázsia gazdasági fejlődése és integrációja a világgazdasági válságig

Gyors gazdasági növekedés és exportorientált iparosítás

A kelet-ázsiai gazdasági „csoda” fő jellemzői

A csoda elnevezés a Világbank 1993-ban megjelent tanulmányának címéből (*The East Asian Miracle*) származik, amely Kelet-Ázsia 1965 és 1990 közötti rendkívül gyors gazdasági fejlődésére utal. Az említett időszakban az egy főre jutó GNP gyorsabban nőtt Kelet-Ázsiában, mint a világ bármely más régiójában (*World Bank*, 1993, 1. o.). A kelet-ázsiai régió jelentős teljesítménye alapvetően nyolc országhoz köthető: Japán, Tajvan, Dél-Korea, Szingapúr, Hongkong, Indonézia, Thaiföld és Malajzia. Az egy főre jutó reáljövedelem Japánban, Tajvanon, Szingapúrban, Dél-Koreában és Hongkongban megnégyszereződött, így ezek az országok felzárkóztak a fejlett vagy magas jövedelmű országok mellé. Az egy főre jutó reáljövedelem a három ASEAN-országban¹ (Indonézia, Thaiföld és Malajzia) pedig megduplázódott (*World Bank*, 1993, 2. o.). Kelet-Ázsiában a gyors gazdasági növekedés a jövedelmi egyenlőtlenség csökkenésével párosult, és a „csoda” elnevezés is e két jelenség együtteséhez köthető.

A kelet-ázsiai országok gazdasági fejlődésének leírására leggyakrabban az úgynevezett repülő vadludak (*flying geese*, FG) modellt használják (*Kumagai*, 2008, 3. o.). A repülő vadludak paradigmája az iparosodás útjára „megkésve lépő” fejlődő országok szekvenciális felzárkózási folyamatát írja le. Kelet-Ázsia országainak szekvenciális felemelkedését Japán indította el, amelynek – a régió országai közül – elsőként (az 1868-as Meidzsi-restaurációt követően) sikerült a gazdaságát modernizálnia. Japán volt az egyetlen iparosodott ország a régió dinamikus növekedési korszaka kezdetén (1960-as évek). A kelet-ázsiai régióban, az iparosítás második hullámát a kistigrisek (Dél-Korea, Szingapúr, Hongkong, Tajvan) indították el az 1960-as évek végén. Majd őket követték a vezető ASEAN-országok (Malajzia, Thaiföld, Indonézia, Fülöp-szigetek). Az iparosítás következő hullámát (az 1980-as és 1990-es években) Kína és további ASEAN-tagországok (például Vietnam) képviselik.

¹ Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (*Association of Southeast Asian Nations*, ASEAN).

A REPÜLŐ VADLUDAK (FG) MODELLJE

A modell megalkotása Akamacu Kaname nevéhez fűződik. A repülő vadludak paradigmájának eredeti változata, amelyet Akamacu az 1930-as években dolgozott ki, még nem tartalmazta az egyes nemzetgazdaságok szekvenciális fejlődésének sémáját. Ez a modell a kevésbé fejlett országok ipari fejlődésének leírására szolgált, miután azok gazdasági kapcsolatot létesítettek fejlett országokkal (Akamatsu, 1962, 11. o.). Akamacu Japán 1870 és a második világháború közötti ipari fejlődésének tanulmányozásával alkotta meg a repülő vadludak modelljét.

Az iparosodási folyamat során a fejlődő országok (a modellben: Japán) feldolgozóipari termékeivel kapcsolatban a következők figyelhetők meg: a fejlődő ország először importálja az adott terméket, majd elkezdli annak hazai gyártását, és végül exportörévé válik. Ez a három szakasz időben egymást követve fordított V alakú növekedési görbét ír le, amely hasonlít a repülő vadlúdrajhoz, vagyis innen származik a modell elnevezése.

Az eredeti modellben Akamacu a következő észrevételeket fogalmazta meg: a hazai kereslet segíti elő az adott feldolgozóipari termék hazai termelésének elindítását; az iparpolitikának jelentős szerepe van az import gyors ütemű csökkenésében és a hazai termelés megalapozásában; a hazai termelés előfeltétele a tőkefelhalmozás és a technológiai adaptációs képesség. A gazdaság fejlődésében az importált termékek által megtestesített külföldi technológia meghatározó jelentőségű. Akamacu az FG típusú fejlődést nemcsak az egyes iparágakon belül, hanem az egyes iparágak között is megfigyelte.

Az eredeti modell *intraindusztriális* megközelítése mellett létezik egy *interindusztriális* is, amely a komparatív előnyök változásával párhuzamosan a fejlődő országok export- és ipari struktúrájának a fogyasztási cikkektől a tőkejavak (a munkaintenzív termékektől a tudás-, tőke- és technológiaiintenzív termékek) irányába történő elmozdulást szemlélteti. Az ipar korszerűsödésében (*upgrading*) az iparpolitika meghatározó szerepet játszik.

A modell harmadik, *nemzetközi* megközelítését Akamacu az 1940-es évek elején vezette be, amely a különböző iparágak fejlett országokból fejlődő országokba történő szekvenciális áthelyeződését írja le, és ami tulajdonképpen nem más, mint a gazdaságilag egymástól függő országok iparosodását leíró interindusztriális FG-sémák összekapcsolása (Schröppel-Nakajima, 2002, 206. o.).

Akamacu szerint a világ országai jól látható módon „repülő vadludak” formációkat hoztak létre, amelyekben a fejlődő országok a fejlett országokat követik. Arra is felhívta azonban a figyelmet, hogy a „repülő vadludak” formációt alkotó országok relatív pozíciója a hierarchiában nem fix: a fejlett és fejlődő országok nem egyforma sebességgel haladnak előre az FG-típusú fejlődésben, és nem mindig mutatnak fokozatos előrelépést, mivel néha „alvó” helyzetben vannak, míg máskor jelentős mértékben ugranak előre (Akamatsu, 1962, 18. o.). A „repülő vadludak” modell nemzetközi oldalának kibontását Akamacu az 1960-as években továbbfolytatta. Ma már szinte csak a harmadik megközelítésről és annak bővített változatairól esik szó, míg a másik kettő háttérbe szorult.*

* Az FG-modellről és az feldolgozóipari szakosodásról lásd részletesen Lukács (2010) 52–61. o.

A *World Bank* (1993) a kelet-ázsiai országok „csoda” elnevezéssel illetett gyors gazdasági fejlődésének hat közös jellemzőjét sorolja fel (27. o.).

1. *A kibocsátás és termelékenység gyors növekedése a mezőgazdaságban*: a kelet-ázsiai országok ipari (gazdasági) fejlődése együtt járt a mezőgazdaság súlyának csökkenésével. Az agrárium aránya csökkent a foglalkoztatásban, miközben a szektor kibocsátása és termelékenysége nőtt, ami hozzájárult a sikeres gazdasági szerkezetváltáshoz. A földreformok (a farmerek földtulajdonhoz való juttatása) és a jelentős állami beruházások (például utak, hidak, elektromos vezetékek, víz- és csatornarendszer stb.) hozzájárultak a mezőgazdasági szektor kibocsátásának és termelékenységének gyors növekedéséhez. A mezőgazdaságban feleslegessé vált munkaerő az iparba vándorolt. A növekvő agrárjövödelmek keresletet teremtettek a hazai feldolgozóipari termékek iránt.

2. *A feldolgozóipari export magas növekedési rátája*: 1965 és 1990 között az említett nyolc kelet-ázsiai ország (Japán, Tajvan, Dél-Korea, Szingapúr, Hongkong, Indonézia, Thaiföld és Malajzia) világexportból való részesedése 8 százalékról 18 százalékra nőtt, ami nagyrészt a feldolgozóipari exportnak volt köszönhető. A vizsgált időszakban Japán a világ legnagyobb feldolgozóipari exportőrévé vált (*World Bank*, 1993, 37. o.). A többi kelet-ázsiai ország (feldolgozóipari) exportja a szekvenciális ipari fejlődés és az exportorientált stratégiára váltásnak megfelelően kezdett növekedni. Vagyis a kistigrisek exportja az 1970-es évektől, a három ASEAN-országé pedig az 1980-as évektől nőtt ugrásszerűen.

3. *A termékenység korábbi és gyors csökkenése*: a második világháború után a demográfiai átmenetet jelző alacsony születési és halálozási ráta kialakulását minden fejlődő régióban meg lehetett figyelni. Kelet-Ázsiában azonban – más fejlődő régiókhoz viszonyítva – az alacsony termékenységi ráta előbb jelent meg (*World Bank*, 1993, 38. o.). A termékenységi ráta csökkenése a munkaképes korúak arányát növelte a teljes lakosságon belül. A demográfiai átmenet lehetővé tette a munkainput növelését, ami hozzájárult a gazdasági növekedéshez. Az alacsony termékenységi és halálozási ráta az életszínvonal növekedését eredményezte (nőttek a reáljövedelmek és csökkent a szegénység) (Yoshitomi és szerzőtársai, 2003, 21–22. o.).

4. *Magas megtakarítási ráta és beruházási ráta*: a kelet-ázsiai régió magas megtakarítási rátái részben a gyors gazdasági növekedésnek és demográfiai átmenetnek voltak köszönhetőek. A kormányzati politika számos eszköze szintén hozzájárult a megtakarítások megnövekedett szintjéhez. A legegyszerűbb példaként említhető a makrogazdasági stabilitás fenntartása. A kelet-ázsiai országok prudenst költségvetési politikát folytattak, sikerült korlátozniuk az infláció mértékét, ami ösztönözte a megtakarításokat. A különböző szakpolitikai alapelemek (például banki szabályozó felügyelet) és célzott beavatkozások (például fogyasztói hitelek korlátozása, postai megtakarítási rendszer, kötelező megtakarítási programok) is a magas megtakarítás irányába mutattak. Japánban, Dél-Koreában, Tajvanon, Szingapúrban és Malajziában a kormány postai megtakarítási rendszert hozott létre, amely lehetővé tette a vidéki és alacsony jövedelmű háztartások megtakarításainak gyűjtését. Japán,

1. TÁBLÁZAT ■ Megtakarítások és befektetések a GDP százalékában

Ország	Megtakarítások		Befektetések	
	1980	1990	1980	1990
Dél-Korea	23,8	35,6	32,1	36,6
Hongkong	31,7	34,0	33,6	27,6
Indonézia	37,2	37,4	21,6	28,1
Malajzia	32,9	32,3	31,1	32,7
Szingapúr	38,8	44,9	40,7	38,0
Tajvan	32,6	27,9	30,6	22,4
Thaiföld	21,0	31,0	25,2	35,5

Forrás: UNCTAD (1993) 128. o.

Malajzia és Szingapúr kötelező nyugdíjbiztosítási rendszere szintén hozzájárult a megtakarítások magas szintjéhez (1. táblázat).

A befektetések növekedése segítette a gazdasági növekedést, ami lehetővé tette a magas megtakarításokat, ez utóbbi pedig forrásként szolgált a befektetések további növekedéséhez. A kelet-ázsiai országokban a jelentős állami infrastruktúrális beruházások is hozzájárultak a magánberuházások bővüléséhez. A kelet-ázsiai kormányok különböző pénzügyi intézményeket is létrehoztak a magánbefektetések ösztönzésére: a fejlesztési bankok hosszú lejáratú hiteleket nyújtottak az ipari vállalatoknak, a speciális pénzintézetek hitelt biztosítottak a mezőgazdaság és a kis- és közepes vállalatok számára. A fejlődés későbbi szakaszában pedig a kötvény- és értékpapírpiacon fejlesztése is előtérbe került. Ezenkívül a kelet-ázsiai kormányok különböző intervenciók eszközöket is bevettettek a magánbefektetések támogatása érdekében (például befektetéseket támogató adórendszer, tőkejavak árának relatíve alacsony szinten tartása, tőkeáramlás korlátozása, vállalati kölcsönök kamatlábának csökkentése stb.), amelyek főleg az északkelet-ázsiai országokban bizonyultak sikeresnek.

5. *A szellemi tőke kezdeti magas szintje és gyors növekedése:* Kelet-Ázsiában a jóléti egyenlő eloszlása és a lassuló népességnövekedés közrejátszott a közoktatásba beiratkozottak arányának gyors növekedésében. A kelet-ázsiai országok más fejlődő régiók országaihoz képest nagyobb összegeket fordítottak az oktatás fejlesztésére. Az állami pénzek nagy részét az általános és középiskolai oktatás fejlesztésére költötték. Mindegyik országban általánossá vált az általános iskola elvégzése, és egyes országokban a középiskola elvégzése is. (A kistigrisek a beiratkozás és az oktatás minőségének javításában jobb eredményeket értek el, mint a délkelet-ázsiai országok.)

6. *A termelékenység növekedésének magas rátája:* a kelet-ázsiai országok rendkívüli gazdasági növekedésének kétharmada a fizikai és szellemi tőke felhalmozásának, a maradék egyharmada pedig a teljes tényezőtermelékenység növekedésének (TFP)

tulajdonítható. A TFP jelentős hozzájárulása a gazdasági növekedéshez részben magyarázatot ad arra, hogy miért is voltak képesek a kelet-ázsiai országok felzárkózni a fejlett ipari országokhoz (vagy legalábbis csökkenteni a hátrányukat) (*World Bank*, 1993, 48. o.).

Az előbb felsorolt hat közös jellemző különíti el a kelet-ázsiai országok fejlődését más fejlődő országokétól.

A kelet-ázsiai gazdaságok fejlődésének intézményi hátterét a *fejlesztő állam modellje* és az *autoriter, korporista politikai berendezkedés* biztosította. Az 1950–1960-as években Szingapúrban, Tajvanon, Dél-Koreában, Malajziában, Thaiföldön és Indonéziában egypártrendszer vagy katonaság által támogatott politikai rezsim jött létre. A japán fejlesztő állam ugyanakkor képes volt demokratikus politikai intézményekkel együtt létezni és működni (Önis, 1991, 118. o.). Hongkongot pedig – eltérően a többi kelet-ázsiai országtól – a *laissez-faire* gazdasági fejlődés jellemezte.

Chalmers Johnson a következőképpen foglalja össze a fejlesztő állam modellének fő elemeit 1. Az állami beavatkozás célja a gazdasági fejlődés előmozdítása, amelyet azonban nem az általános jólét mértékével, hanem a gazdasági növekedés, a termelékenység és a versenyképesség hármásával mérik. 2. Az állam elkötelezi magát a magántulajdon és a piaci koordináció mellett. Beavatkozásait ennek megfelelően végzi. 3. Az állam a piacot egy elit gazdasági bürokrácia közreműködésével irányítja. 4. Az állam olyan intézményeket épít ki, amelyek fórumot adnak a magánszektorral való együttműködésnek és konzultációnak. Az ott elhangzottakat lehetőleg figyelembe veszik a politika kialakításakor. 5. Az állami bürokraták irányítanak, a politikusok uralkodnak. A politika feladata a bürokrácia védelme és mozgásterének biztosítása. A rendszer stabilitása az állam viszonylagos autonómiáján és a politikai egyensúlyon nyugszik. A kívülről támasztott érdekeket az autoriter politikai hatalom leszereli – a pluralizmus hiányzik (Wade, 1990, 25–26. o.).

A kelet-ázsiai országokban a korporista és autoriter politikai rezsim tette lehetővé, hogy az állam „terelje” a piacot. A kelet-ázsiai állam által vezérelt gazdasági rendszerek közös jellemzői:

1. a háborút követő időszakban megtörtént a földtulajdon újraelosztása;
2. a pénzügyi rendszer ellenőrzés alá vonása, alárendelve a magán pénzügyi tőkét az ipari tőkének;
3. a néhány fő gazdasági paraméter (árszínvonal, árfolyam, kamatláb) stabilitásának fenntartása a hosszú távú befektetések támogatása érdekében;
4. a külföldi verseny hozzáidomítása a hazai gazdasághoz, valamint a szűkösen rendelkezésre álló keményvalutához jutás szabályozása;
5. az export ösztönzése;
6. a technológiához való hozzáférés elősegítése a multinacionális vállalatok révén, illetve nemzeti technológiai rendszerek kiépítése;
7. kiemelt iparágak támogatása (Wade, 1990, 27–28. o.).

A vázolt intézményi berendezkedés elemei a kelet-ázsiai országok gazdasági fejlődésével párhuzamosan – idővel – átalakultak/megszűntek. Összességben elmondható róluk, hogy ha eltérő mértékben és formában is, de minden kelet-ázsiai országban megjelentek, és előmozdították a fejlődést.

Gazdasági fejlődés és az állam szerepe Kelet-Ázsiában

AZ ÁLLAM SZEREPE A GAZDASÁGI FEJLŐDÉSSEN ♦ A gyors növekedés és ipari felzárkózás időszakában a kelet-ázsiai kormányok különböző szakpolitikai intervenciókon keresztül igyekeztek elősegíteni/támogatni a tőkeakkumulációt, a technológiai fejlődést és a struktúraváltást. (Kelet-Ázsiában a kormányok tulajdonképpen a gazdaságok FG típusú fejlődését segítették elő.) Kelet-Ázsiában a fejlesztő állam modell legmeghatározóbb példája Japán. Japán mintaként szolgált a többi kelet-ázsiai ország számára.

Japánban az állam és a vállalati szféra széles körű együttműködését angolul gyakran csak *Japan, Inc.* elnevezéssel illették, amely arra utalt, hogy az egész nemzetgazdaság olyan mintha egyetlen vállalatként működne. Japánban a kormány, a bürokrácia és a gazdasági elit (nagyvállalatok vezetői) közötti szoros együttműködés (az úgynevezett vasháromszög) elősegítette a nemzetgazdasági célok megvalósítását. Az indikatív nemzetgazdasági tervek kialakításáért két minisztérium, a pénzügyminisztérium és a kereskedelmi és ipari minisztérium (MITI) volt felelős. A nemzetgazdasági tervek kialakítása két lépcsőben történt. Először a kormányzó Liberális Demokrata Párt politikusai, akadémikusok és kormányzati hivatalnokok vitatták meg a tervjavaslatot. Majd az úgynevezett gazdasági tanács (*Economic Deliberation Council*), amely üzleti vezetőkből, akadémikusokból és korábbi kormányzati hivatalnokokból állt, végezte el a tervjavaslatok részletesebb értékelését. A nemzetgazdasági terveket a gazdasági tervhivatal (*Economic Planning Agency*) készítette el.

Az általános gazdasági terveknél azonban sokkal fontosabbak voltak az egyes iparági tervek, amelyek elkészítéséért a MITI volt felelős. Az iparági tervek kialakításában a kormányzati hivatalnokok, vállalati vezetők, akadémikusok, pénzügyi szakemberek stb. vettek részt. A kormányzat és a vállalatok közötti együttműködést erősítette az *amakudari* intézménye is, ami azt jelentette, hogy a bürokráciából nyugdíjba vonult hivatalnokok állást vállaltak a magánvállalatoknál vagy ipari szövetségeknél (UNCTAD, 1994, 53–54. o.).

Japánban a nemzetgazdasági célok és a támogató kormányzati politika kialakításába a kormány a nagyvállalatokat is bevonta. Japán esetében a nagyvállalatok megnevezésén vállalatcsoportokat, úgynevezett *keirecukat* értünk. A keirecuk egy része már a második világháború előtt is működött, és fontos szerepet játszott Japán iparosításában. Az úgynevezett *zaibacuk* családi tulajdonban lévő, diverzifikált tevékenységet folytató vállalatok voltak, amelyek egy holding vállalatból és az általa irányított leányvállalatokból álltak. A második világháború után a zaibacukat

feloszlatták. Ezek egyrésze azonban bankok köré csoportosulva, keirecuként újjászerveződött (például Mitsubishi, Mitsui, Sumitomo, Fuji, Dai-ichi Kangyo, Sanwa). A második világháború után a gyors gazdasági fejlődés során létrejöttek olyan nagyvállalatok is, amelyek saját keirecustruktúrárt alakítottak ki (például Nissan, Toyota). A keirecuk részét képezik az általános kereskedőházak (japánul *szogo sosa*), amelyek – mind vállalati, mind nemzetgazdasági szinten – fontos szerepet játszottak az export fejlesztésében. A keirecukon belül a nagyvállalatok közötti kereszttulajdonlás és a kis-és közepes vállalatok nagyvállalatok alá való betagozódása (alvállalkozói kapcsolat) segítették az iparpolitika közös kialakítását (UNCTAD, 1994, 55–56. o.).

A kormányzat–vállalat együttműködés tekintetében a – kistigrisek közül – Dél-Korea állt a legközelebb a japán mintához. Dél-Koreában az 1961-ben létrehozott gazdaságtervezési tanács (*Economic Planning Board*) a japán MITI-hez hasonlóan központi szerepet töltött be az indikatív nemzetgazdasági tervek és az iparpolitika kidolgozásában. A kormányzat, a bürokrácia és a gazdasági vezetők szoros együttműködése (a Japán esetében említett „vasháromszög”) Dél-Koreában is kialakult. A kormányzati és üzleti vezetők rendszeresen találkoztak. Az egyik legfontosabb találkozó (az 1980-as évek elejéig) az exportösztönző tanácskozás volt, amelyet maga a dél-koreai elnök vezetett. Dél-Koreában azonban – a politikai rezsimnek köszönhetően – a vállalati szektor állami irányítása sokkal erőteljesebbnek (diktatórikus jellegűnek) bizonyult. Az állam az 1980-as évekig a tulajdonában lévő bankokon keresztül is jelentős befolyást tudott gyakorolni a banki finanszírozástól függő vállalatokra. Dél-Koreában az állam gazdaságfejlesztési célkitűzéseinek megvalósításában a családi tulajdonban lévő konglomerátumok (*csebolok*)² játszották a fő szerepet, ugyanakkor az iparfejlesztésben kulcsszerepet játszó ágazatokban az állami tulajdonú vállalatok is meghatározók voltak.³ A legtöbb dél-koreai csebol (például Samsung, Daewoo, Hyundai, Ssangyong, Lucky-Goldstar, Hanjin) az első gazdasági sikereit a koreai háború utáni újjáépítésekben (vagyis az építőiparban) vagy az úgynevezett sambaek (három fehér) ágazatokban, a szövő- és textiliparban, a malomiparban és a cukoriparban érte el. Az 1961-ben elindított exportorientált iparosítással a csebolok egyre több gazdasági ágazatban jelentek meg, ahogy a kormány időről időre megváltoztatta a nemzetgazdasági tervek fejlesztési prioritásait. Dél-Koreában is működött a japán amakudarihoz hasonló rendszer, vagyis a vál-

² A csebol elnevezés a japán zaibacu koreai megfelelője. Ennek megfelelően a csebolok a második világháború előtti japán konglomerátumok jellegzetességeit hordozzák magukon.

³ Koreai elektromos művek (*Korea Electric Power Company* – 1962), koreai kőolajvállalat (*Korea Petroleum Company* – 1962), az acéliparban működő Inchon nehézipari vállalat (*Inchon Heavy Industries, Inc.* – 1963), koreai bányászatot ellátó vállalat (*Korea Mining Promotion Inc.* – 1967), pohangi vas- és acélipari vállalat (*Pohang Iron and Steel Company, POSCO* – 1968), koreai hajóépítő vállalat (*Korea Shipbuilding Corporation* – 1968), koreai kőolaj-kitermelő vállalat (*Korea Petroleum Development Company* – 1977).

lalatok korábbi állami tisztségviselőket alkalmaztak, amely szintén megerősítette a kormány, a bürokrácia és a vállalatok közötti együttműködést.

Szingapúrban az 1961-ben létrehozott gazdasági fejlesztési tanács (*Economic Development Board*) felelt a kereskedelmi és ipari minisztérium gazdasági technokratái által kidolgozott iparfejlesztési tervek végrehajtásáért. A szingapúri kormányzat a gazdaságfejlesztés (nem csak az ipar) irányvonalainak kidolgozásába a különböző minisztériumokhoz kapcsolódó hatósági szerveken (*statutory boards*) keresztül bevonta a magánszektor (üzletembereket, szakértőket). Gyakran azonban *ad hoc* jelleggel állított össze tanácsokat a magán- és állami szféra képviselőiből (kormányhivatalnokok, üzletemberek, akadémikusok stb.).

A szingapúri kormányzat az iparfejlesztési terveinek megvalósításában elsősorban állami vállalatokra, valamint külföldi multinacionális vállalatokra támaszkodott. Az állami vállalatok, vagy ahogy leggyakrabban nevezik őket: a kormányzathoz kapcsolódó vállalatok (*government-linked companies*) és leányvállalataik a gazdaság szinte minden területén megjelentek, így a fejlesztési tervek végrehajtása nem jelentett nehézséget a kormányzat számára. A szingapúri vállalati szektor további fontos szereplői a kínai családi vállalatok (például United Overseas Bank, OCBC, Hong Leong, G K Goh), amelyek azonban kevés figyelmet kaptak a technokrata elit részéről. Ugyanakkor ezek a kínai vállalatok is fejlődtek, és az eredeti kereskedelmi tevékenységüket diverzifikálták: megjelentek a feldolgozóiparban, pénzügyi és biztosítási szolgáltatásokban, vendéglátásban, ingatlanfejlesztésben, és ezzel együtt hozzájárultak a szingapúri gazdaság fejlődéséhez (*Tsui-Auch*, 2006, 110. o.).

Tajvanon szintén technokrata elit készítette az ipari fejlődést elősegítő terveket, irányította azok végrehajtását, ugyanakkor itt hiányoztak a vállalatok és a kormányzat közötti kapcsolat formális mechanizmusai. Tulajdonképpen ezekre nem is volt szükség, mivel egészen az 1980-as évekig az állami tulajdonú vállalatok dominálták a pénzügyi és közműszektor, a szállítási szolgáltatásokat és a kulcsfontosságú feldolgozóipari ágazatokat (*Chung–Mahmood*, 2006, 76. o.). A több ezer kis- és középvállalatból álló magánvállalati szektor koordinálását az ipari fejlesztési tanács (*Industrial Development Board*) látta el (*World Bank*, 1993, 185. o.).

Az északkelet-ázsiai országok gazdasági fejlődését meghatározó technokrata dirigizmus hiányzott Délkelet-Ázsiából. Bár Malajzia, Thaiföld és Indonézia is elkötelezte magát az állami tervezés mellett, az állami bürokráciát nem jellemezte az északkelet-ázsiai technokrata szigor, ami részben annak is köszönhető volt, hogy ezek az országok – a gazdaság ösztönzése érdekében – sokkal nagyobb mértékben támaszkodtak a közvetlen külföldi befektetésekre és a multinacionális vállalatokra (*Jones–Smith*, 2006, 88. o.). A kormányzat kapcsolatát (hazai) vállalatokkal inkább a nagyfokú klientizmus és a magánszektor klikkesedése jellemezte (*Doner és szerzőtársai* 2005, 11. o.). Például Malajziában a *bumiputera*, a malájok gazdasági erejének növelését célzó politika⁴ teremtett lekötelezett viszonyt a maláj üzleti

⁴ Az 1970-es években a maláj gazdaság nagy részét néhány brit és kínai vállalat uralta.

csoportok és a politikai vezetők között. Emellett azonban a családi tulajdonú kínai vállalatok is igyekeztek szoros kapcsolatot kialakítani a politikai vezetőkkel (Gomez, 2006, 119. o.).

IPARPOLITIKA ÉS A TÁMOGATÓ ESZKÖZÖK ♦ Iparpolitikán az olyan beavatkozásokat értjük, amelyek a gazdasági struktúraváltást és az export növekedését támogatják. A kelet-ázsiai kormányok (kivételesen a hongkongi) mindegyike – különböző mértékben – élt az intervenció eszközökkel. Japán, Dél-Korea, Tajvan az intervenciók széles körét alkalmazta. Valamivel szűkebb eszköztárt vetett be Malajzia, Thaiföld és Indonézia. Szingapúr élt legkevésbé az intervenciókkal. Japán, Dél-Korea, Tajvan és Szingapúr iparpolitikája egészen az 1990-es évekig jól elkülöníthető korszakokat élt meg, és nemcsak az export növelésére, hanem a gazdasági struktúraváltásra és a technológiai fejlődésre – a munkaintenzív termékektől a tőke- és technológiaintenzív termékek gyártása felé való elmozdulásra – is koncentrált (Weiss, 2005, 15. o.).⁵

Japán és a kistigrisek az iparpolitikai célkitűzésekkel összhangban felzárkóztak a fejlett ipari országokhoz. Miközben a délkelet-ázsiai országok iparpolitikájának hatása már kevésbé volt figyelemre méltó. A politikai vezetők és vállalatvezetők között kialakult közeli kapcsolatok növelték a járadékvadászat lehetőségét. Így Délkelet-Ázsiában gyakran politikai döntés (és nem gazdasági racionalitás) alapján születtek iparági fejlesztési tervek, amelyek végül nem bizonyultak sikeresnek (Yoshitomi és szerzőtársai, 2003, 38. o.). Délkelet-Ázsiában az exportorientált iparosítás nem a kormány iparpolitikájának, hanem sokkal inkább a betelepülő transznacionális vállalatoknak volt köszönhető (Weiss, 2005, 24. o.).

A kelet-ázsiai országok kormányai – többek között – a kereskedelem-, a verseny-, a költségvetési, a pénzügyi, a technológia-, valamint a közvetlen külföldi befektetésekkel kapcsolatos politikán keresztül befolyásolták a gazdaság fejlődését. A Kelet-Ázsiában alkalmazott intervenció eszközök a teljesség igénye nélkül a következők.

⁵ Például Dél-Korea: az iparpolitika 1960 és 1973 között a munka-intenzív termékek (ruhák, cipők, játékok, sportszerek stb.) gyártását és exportját, 1973 és 1980 között a nehéz- és vegyipari ágazatokat (acélipar, petrokémiai ipar, színesfémipar, hajóipar, elektronika, gépipar), 1980 és 1990 között pedig a csúcstechnológiai tevékenységeket támogatta. Tajvan: az iparpolitika 1953 és 1957 között a munka-intenzív termékek (textíliák, ruhák stb.) gyártást, 1958 és 1972 között munkaintenzív szektorok gyártását és exportját (például ruhaipar, fogyasztói elektronika), valamint fémek és vegyszerek gyártását, 1973 és 1980 között a petrokémiai iparban, acéliparban, hajóiparban, autóiparban, fogyasztói elektronikában, szerszámgépiparban a köztes termékek és a tőkejavak gyártását és exportját, 1981 és 1990 között a csúcstechnológiai tevékenységeket és információs technológiai termékek, gépek, precíziós eszközök, biotechnológiák, környezetvédelmi technológiák exportját támogatta.

1. *Kereskedelempolitika.* Az iparosítás kezdetétől Hongkong kereskedelmi rendszere teljesen liberális volt, nem védte a belső piacát. Szingapúr viszonylag rövid ideig, az 1960-as években, importhelyettesítő iparosítása során védte a belső piacát. Majd az 1970-es évektől gyakorlatilag teljesen liberális kereskedelmi rezsimmel rendelkezett. Japán, Dél-Korea és Tajvan – ezzel ellentétben – valutakorlátozásokkal, importtarifákkal, importkvótákkal nyújtott védelmet a hazai vállalatoknak. Majd ahogy a különböző iparágak nemzetközileg versenyképpé váltak, úgy ezek az országok is – lépésről lépésre – liberalizálták a kereskedelmi rendszerüket (UNCTAD, 1994, 58. o.).

Az ipari felzárkózás időszakában Japán számos importkorlátozást (például valutakorlátozások, importvámok, importkvóták) alkalmazott. Például 1952 és 1962 között Japánban a MITI rendelkezett a külföldi valuták felett. A kormány minden évben meghatározta az importra fordítható keretösszeget, amelynek az allokációját a MITI végezte el. Vagyis az importőröknek először valutakvótát kellett szerezniük a MITI-től, és csak azután kaptak a külföldi valuták használatára engedélyt a kereskedelmi bankoktól. Japánban a különböző importkorlátozások fontos szerepet játszottak a növekvő iparágak fejlődésében és azok versenyképes exportőrökké válásában. Japán – elsősorban multilaterális kötelezettségvállalásai (GATT)⁶ és külső nyomás hatására – az 1950-es évek közepétől csökkenteni kezdte az importkorlátozásokat. Az importra fordítható keretösszeg allokációs rendszere 1964-ben szűnt meg, helyette azonban mennyiségi kvótákat vezettek be (JETRO, 1985, 29. o.). Ugyanakkor – főleg a nemzetközi nyomás hatására – Japán elindította a nem tarifális korlátok (például kvóták) lebontását is. Ezzel párhuzamosan azonban a vámtarifák emelkedtek, s a vámok szintje csak az 1970-es évek után mérséklődött jelentősen. Az agrárszektor vámvédelme azonban mindmáig magas maradt. A japán kereskedelempolitika az importkorlátozások mellett számos exportösztönző eszközt alkalmazott. Az 1952-ben létrehozott Japán Export-Import Bank (*Export-Import Bank of Japan, JEXIM*) kedvezményes hiteleket biztosított exportőrök számára, valamint olyan tengerentúli befektetéseket finanszírozott, amelyek az exporthoz szükséges nyersanyagok megszerzésére irányultak. Az 1954-ben megalapított Japán Külkereskedelmi Szervezet (*Japan External Trade Organization, JETRO*) a japán gyártóvállalatok számára exportpiacokat kutatott fel. Az exportbevételek 1964-ig jelentős adókedvezményt (50 százalék) élveztek.

Dél-Koreában az importkorlátozások megszüntetésének két periódusa különíthető el. Az 1960-as évek közepén a mennyiségi korlátozások csökkentek, de ezzel párhuzamosan viszont nőtték a vámok. Majd az 1980-as években jelentős liberalizáció történt. Mind a mennyiségi, mind a vámkorlátok csökkentek. Dél-Koreában az importliberalizációt addig próbálták késleltetni, amíg nem szereztek bizonyosságot az export tartós növekedéséről. Tajvanon szintén csak az 1980-as évek második felétől beszélhetünk az importkorlátok jelentősebb feloldásáról. Dél-

⁶ Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (*General Agreement on Tariffs and Trade*).

Korea és Tajvan vámvédelme szelektív volt, valamint az exporttermékek gyártásához szükséges importált inputok vámkedvezményt élveztek. Tajvan és Dél-Korea kereskedelempolitikája a szelektív vámvédelem mellett számos exportösztönzőt is magában foglalt: exportbevételek adómentessége, rövid távú exporthitelek stb. Mindkét ország exportra termelő övezeteket is kialakított.

Az ASEAN-országok egészen az 1980-as évekig importhelyettesítő politikát folytattak. A feldolgozóipari export ösztönzése csak az 1980-as években vált a hagyományosan ipari és mezőgazdasági nyersanyagokat exportáló országok céljává. Az 1980-as években a délkelet-ázsiai országok általánosan csökkentették az importkorlátozásokat, és számos exportösztönző eszközt (például exporttermékek importált inputjának vámmentessége, exportra termelő övezetek, adó-visszatérítés) vezettek be, amelyek gyakran a közvetlen külföldi befektetések vonzásához kapcsolódtak.

2. *Közvetlen külföldi befektetések és a technológiapolitika.* Külföldi technológiák megszerzése és adaptációja rendkívül fontos szerepet játszott a kelet-ázsiai országok ipari felzárkózásában. A fejlett technológiák megszerzésének többféle formája létezik a közvetlen külföldi befektetéseken, tőkejavak importján és licencszerződéseken keresztül. A kelet-ázsiai országok ezekkel a lehetőségekkel eltérő módon és mértékben éltek.

Japán, Dél-Korea és Tajvan kormányai – a hazai technológiai fejlődést szem előtt tartva – megszürték a közvetlen külföldi befektetéseket, és ellenőrizték a licencszerződéseket. Szingapúr nyitott volt a külföldi közvetlen befektetések előtt, ugyanakkor a kormány itt is törekedett arra, hogy a befektetések révén az ország elsősorban fejlett technológiához jusson. Hongkong teljesen *laissez-faire* politikát alkalmazott a közvetlen külföldi befektetésekkel szemben (UNCTAD, 1994, 60. o.).

Japán általánosan „ellenségesen” lépett fel a közvetlen külföldi befektetésekkel szemben. Így nem is nagyon élt az ipari fejlődéséhez szükséges fejlett technológia ily módon való megszerzésének lehetőségével (Akkemik, 2009, 91. o.), ezeket elsősorban a külföldi vállalatokkal kötött licencszerződéseken keresztül adaptálta. A MITI közvetítői szerepet töltött be a japán és a külföldi vállalatok között.

Dél-Korea és Tajvan jelentősen korlátozta a közvetlen külföldi befektetéseket. A közvetlen külföldi beruházások aránya a bruttó állótőke-beruházásokon belül viszonylag alacsony volt: Dél-Korea esetében, 1971 és 1975 között 1,9, 1976 és 1980 között 0,5, 1981 és 1985 0,4, 1986 és 1991 között 1,1 százalék. Tajvan esetében, ugyanezen időszakban 1,4, 1,2, 1,5 és 3,5 százalék (UNCTAD, 1994, 61. o.). A közvetlen külföldi beruházások – relatíve kis súlyuk ellenére – azonban mégis fontos szerepet játszottak a technológiatranszferben Dél-Koreában és Tajvanon. A multinacionális vállalatok általában közös vállalatok formájában működhettek. Szingapúrban a multinacionális vállalatok határozták meg az ipari és technológiai fejlődést. A technológiatranszfer speciális formáját jelenti a különböző termékek eredeti gyártóival (*Original Equipment Manufacturer, OEM*) való együttműködés,

amellyel Dél-Koreában és Tajvanon például a fogyasztói elektronikában találkozhatunk. A külföldi technológiák megszerzésében a licenszszerveződések fontos szerepet játszottak a kistigris országokban is. Például Dél-Korea külföldi licenceinek döntő többsége Japánból és az Egyesült Államokból származott.

A külföldi technológiák megszerzése és adaptációja mellett fontosnak bizonyult azok továbbfejlesztése. A kelet-ázsiai országok kormányai állami kutatóintézeteket hoztak létre, amelyek a magánszektor bevonásával vezettek kutatási programokat. A kormányok költségvetési ösztönzőkön és a szükséges infrastruktúra biztosításán keresztül is segítették a hazai vállalatok technológiai fejlődését, valamint olyan környezetet teremtettek, amely előmozdította a technológiatranszfert a külföldi és hazai vállalatok között.

Hongkonghoz hasonlóan a közvetlen külföldi befektetésekkel kapcsolatos liberálisabb politika jellemezte az ASEAN-országokat is. A délkelet-ázsiai kormányok kezdetben a primer szektorban támogatták az exportot generáló közvetlen külföldi befektetéseket, majd az 1970-es és főleg az 1980-as évektől a feldolgozóiparban is. Az ASEAN-országok a közvetlen külföldi befektetéseken kívül csak korlátozottan használtak más eszközöket a külföldi technológia megszerzésére. A közvetlen külföldi befektetésekkel kapcsolatos politikájukban azonban az 1990-es években változások indultak meg: nagyobb figyelmet fordítottak arra, hogy a külföldi vállalatok és a hazai vállalatok között kapcsolatok épüljenek ki (helyi hozzáadott érték növelése), a közvetlen külföldi befektetések szakmai képzéseken és K+F tevékenységeken keresztül jobban hozzájáruljanak a hazai gazdaság fejlődéséhez (UNCTAD, 1996, 132–133. o.).

3. Pénzügyi és költségvetési politika. A kelet-ázsiai országok különböző pénzügyi és költségvetési ösztönzőt alkalmaztak a vállalati befektetések növelése érdekében. Az eszközök általában szelektívek voltak, vagyis egy adott időszakban meghatározott iparágak fejlődését szolgálták.

A japán kormány úgynevezett pénzügyi módszerrel növelte az ipar számára rendelkezésre álló pénzügyi forrásokat, ami azt jelentette, hogy a hitelek nagy részét magánpénzügyi intézetek kormányzati iránymutatások alapján allokálták. A kormány igyekezett alacsony és stabil szinten tartani a kamatlábakat, ami szintén ösztönözte a beruházásokat. Az állam saját forrásait az úgynevezett költségvetési beruházási és hitelprogramon (*Fiscal Investment and Loan Program, FILP*) keresztül a magánszektor (például kis- és középvállalatok, növekvő iparágak) beruházásainak növelésére használta fel. A társaságiadó-kedvezmény, a kedvezményes értékcsökkenési leírás és a beruházások adómentessége szintén a vállalati beruházásokat támogatták.

Dél-Korea beruházásokat ösztönző intézkedései hasonlóak voltak Japánéhoz. A beruházások költségeit csökkentették a kamatlábak alacsony szinten tartásával. A kiválasztott iparágak előnyt élveztek a banki hitelek, állami befektetések és külföldi valuták allokációjában. A banki hitelek allokációját könnyen meg lehetett ol-

dani az állami tulajdonú bankrendszeren keresztül. A elsőbbséget élvező iparágak különleges adózási elbánásban – adómentességben, kedvezményes értékcsökkenési leírásban – részesültek (UNCTAD, 1994, 64. o.).

Tajvanon a beruházások növelésében a költségvetési ösztönzők bizonyultak a legmeghatározóbb eszközöknek: adómentesség, gyorsított értékcsökkenési leírás, beruházások adójóváírása, csökkentett társasági adó stb. A hitelek állam által irányított allokálása Tajvanon nem játszott olyan fontos szerepet, mint Dél-Koreában vagy Japánban, ami leginkább azzal magyarázható, hogy az állami szektor vállalatainak beruházásai határozták meg az ipari fejlődést (UNCTAD, 1994, 64. o.).

Thaiföld és Malajzia viszonylag korán, már az 1950-es évek végén bevezetett adózási ösztönzőket a vállalati beruházások növelése érdekében. A japán példához hasonlóan a thai kormány is iránymutatások alapján határozta meg a vállalatok számára a banki hitelallokációt. Állam által irányított hitelezés Indonéziában is létezett az 1970–1980-as években. Tajvanhoz hasonlóan Malajziában sem volt meghatározó eszköz a hitelallokáció. A jelentős állami tulajdonú vállalati szektor inkább a kormányzati költségvetésből kapott támogatást (UNCTAD, 1996, 128. o.).

GAZDASÁGI STRUKTÚRAVÁLTÁS ♦ Az 1950-es évek elejétől egészen az 1973-as első olajsokkig a japán gazdaság rendkívül gyors ütemben nőtt. A gazdaság évi átlagos növekedési rátája 10 százalék körül alakult. A gyors növekedés a lenyűgöző exportteljesítményhez kapcsolható. A japán export értéke az 1950-es és 1960-as években évi 17 százalékkal emelkedett, amely kétszerese volt a világkereskedelem bővülési ütemének. A japán export világexportból való részesedése 1,3 százalékról 6,5 százalékra nőtt. 1973 és 1990 között a japán gazdaság – a korábbi időszakhoz képest – valamivel alacsonyabb, évi 5 százalékos növekedést ért el. A japán export 1990-ben a világexport 9 százalékát tette ki (World Bank, 1993, 38. o.).

Az 1960-as és 1970-es években Hongkong, Szingapúr, Dél-Korea és Tajvan – Japánhoz hasonlóan – rendkívül magas 8–10 százalékos évi gazdasági növekedést mutatott. Az 1980-as években a kistigrisek gazdasági növekedése valamelyest mérséklődött, de így is évi 6–9 százalék között mozgott. A gyors növekedés mögött strukturális változások húzódtak meg. Mind a négy országban jelentős iparosodás ment végbe. Tajvan és Dél-Korea mezőgazdasági országból iparosodott országgá váltak. Miközben Szingapúr és Hongkong kereskedelmiátrakóhely-szerepüket diverzifikálták az iparosítással (UNCTAD, 1994, 51–52. o.). Az iparosítás következő hulláma Thaiföld, Indonézia és Malajzia gyors gazdasági növekedésében és feldolgozóipari exportjának jelentős bővülésében jelentkezett az 1980-as években, ami nagymértékben összefüggött az exportot generáló közvetlen külföldi beruházások megnövekedett beáramlásával.

Japánban az iparosodás már a 19. század végén elindult. 1960-ban az elsődleges szektor GDP-n belüli aránya csupán 9 százalék volt. A feldolgozóipar GDP-n belüli aránya 16,5 százalékról 25,8 százalékra nőtt 1960 és 1970 között, majd valamelyest csökkent (2. táblázat). A japán gazdaság szektorális struktúrája az „érettség”

2. TÁBLÁZAT ■ A feldolgozóipar a GDP százalékában

Ország	1960	1970	1975	1980	1985	1990
Japán	16,5	25,8	22,5	22	22,1	21,1
Dél-Korea	14	20,5	25,3	26,1	29,2	28,8
Szingapúr	19	30,3	33,5	36	36	34,4
Tajvan	22,3	29,2	30,9	36	37,6	33,3
Hongkong	30	27,4	21,5	21,9	22,1	17,6
Indonézia	8,3	8,8	8,9	11,6	16,4	20,7
Malajzia	6,3	12,7	17,5	9,4	19,8	24,2
Thaiföld	13	16,2	18,1	24,2	21,9	27,2

Forrás: Akkemik (2009) 42–43. o.

jelét mutatta az 1970-es évekre. A kistigrisek közül Dél-Korea és Tajvan az 1960-as évek közepéig agrárgazdaságok voltak. 1960-ban az elsődleges szektoruk GDP-n belüli aránya 36,9, illetve 28,7 százalék volt. Dél-Korea, Tajvan és Szingapúr iparosodása az 1960-as években indult el. Hongkongban azonban már 1960-ban magas volt a feldolgozóipar/GDP aránya (30 százalék), amely később már csak csökkent. Hongkongban a feldolgozóipar fejlődését az 1950-es években a Kínából áttelepülő lakosság indította el. A kistigrisekhez képest, az ASEAN-országokban az iparosodás két évtizeddel később indult el.

Kelet-Ázsiában a gazdasági struktúraváltás együtt járt a feldolgozóipari export gyors növekedésével. Japán, a kistigrisek és a három ASEAN-ország részesedése a világ feldolgozóipari exportjából 1965 és 1990 között 9,4 százalékról 21,3 százalékra nőtt. Még látványosabb az eredmény, ha azt nézzük, hogy a kistigrisek részesedése a fejlődő ország feldolgozóipari exportjából – ugyanezen időszak alatt – 13,2 százalékról 61,5 százalékra nőtt (*World Bank*, 1993, 38. o.).

A gazdasági struktúraváltással együtt a kelet-ázsiai országokban az export összetétele is átalakult. A második világháborút követően iparosodott országok első csoportját alkotó kistigrisek exportszerkezetének átalakulása a fokozatos ipari fejlődést szemlélteti, azaz hogyan jutott el Tajvan és Korea a nyersanyagexportőr szerepétől, illetve Hongkong és Szingapúr a kereskedelmi átrakóhely szerepétől a minél több tőkét, tudást és technológiát igénylő termékexportőr szerepéig. A három ASEAN-ország exportszerkezete már kevésbé tükrözött fokozatos ipari fejlődést (*UNCTAD*, 1996, 117. o.).

Tajvan és Dél-Korea esetében a kezdeti gyors exportnövekedés fő pillérét a könnyűipari termékek jelentették. A ruhák, textilek és lábbelik aránya Korea és Tajvan exportján belül egészen az 1970-es évek közepéig nőtt, a kistigris országok közül pedig Hongkong exportján belül volt a legmagasabb. Még az 1990-es években is meghaladta a 40 százalékot. Az 1960-as években a kistigrisek – főleg Dél-Korea és Tajvan – exportján belül az alacsony és közepes tudást, tőkét és technológiát

igénylő termékek (például vas és acél, előgyártott fémtermékek, hajók, csövek, szaniterék stb.) aránya is nőtt, de csak az 1980-as évek közepéig. Például a dél-koreai nehézipar fejlesztésében a vas- és acélgéártás, valamint a hajógyártás volt a meghatározó. Az 1960-as évektől olyan termékek (például gumi- és műanyagtermékek, nem elektromos gépek, elektromos gépek, közúti gépjárművek stb.) exporton belüli aránya is elkezdett nőni – ezek tudás, tőke és technológia igénye a középeztől a magas szintig terjed. Az előbbi termékcsoport exporton belüli aránya 1994-ben, Dél-Koreában a 35 százalékot, Tajvanon pedig a 29 százalékot is elérte. Az előbbi két termékcsoport (alacsony és közepes tudás, technológia, tőke igényű) exporton belüli arányának emelkedésével párhuzamosan – bár időben megkésve – a kistigriseknek sikerült a csúcstechnológiai termékek (például vegyszerek, gyógyszerek, számítógépek, irodai gépek, telekommunikációs eszközök, repülőgépek, műszerek stb.) exportját is növelni. Az 1990-es évek közepére a kistigrisek exportbevételeinek több mint fele a közepes és magas tudás technológia tőkeigényű termékek értékesítéséből származott (UNCTAD, 1996, 117. o.).

A három ASEAN-ország esetében az ipari felzárkózás lassabb ütemű, és a kistigrisek által követett mintától is eltért. A nyersanyagok és feldolgozott élelmiszerek, valamint a könnyűipari termékek (például ruhák, textilek) exporton belüli aránya – a több évtizedes csökkenés ellenére is – magas volt az 1990-es évek elején. Például Indonéziában meghaladta a 80 százalékot. Az alacsony és közepes tudás-, tőke- és technologiaigényű termékek exportja (például vas és acél, előgyártott fémtermékek, hajók, csövek, szaniterék stb.) nem fejlődött jelentősen. Ugyanakkor Malajziában és Thaiföldön az 1980-as évek elejétől bizonyos fejlett feldolgozóipari termékek, elektromos gépek, elektronikai termékek exportjának gyors ütemű bővülését lehetett megfigyelni. Majd az 1990-es évek elejétől Indonéziában is. A vegyipari termékeket leszámítva a három ASEAN-ország szinte nem exportált semmilyen csúcstechnológiai terméket az 1980-as évekig. Malajzia és Thaiföld az 1970 végén, illetve az 1980-as évek elején már exportált félvezetőket, telekommunikációs eszközöket, de a csúcstechnológiai export igazán csak az 1980-as évek második felétől kezdett el nőni. Az 1990-es évek közepére Thaiföld és Malajzia exportján belül a számítógépek, telekommunikációs eszközök, félvezetők és műszerek már magasabb arányt képviseltek, mint a kistigrisek esetében. Az ASEAN-országok csúcstechnológiai exportja azonban a betelepülő multinacionális vállalatokhoz köthető, és nem a belső kapacitások fejlődéséhez. A csúcstechnológiai exportnak rendkívül magas volt az importtartalma. Vagyis az ASEAN-országok tulajdonképpen a csúcstechnológiai inputokhoz kapcsolódó munkaintenzív összeszerelő tevékenységüknek köszönhették a csúcstechnológiai exportjuk növekedését (UNCTAD, 1996, 117–121. o.).

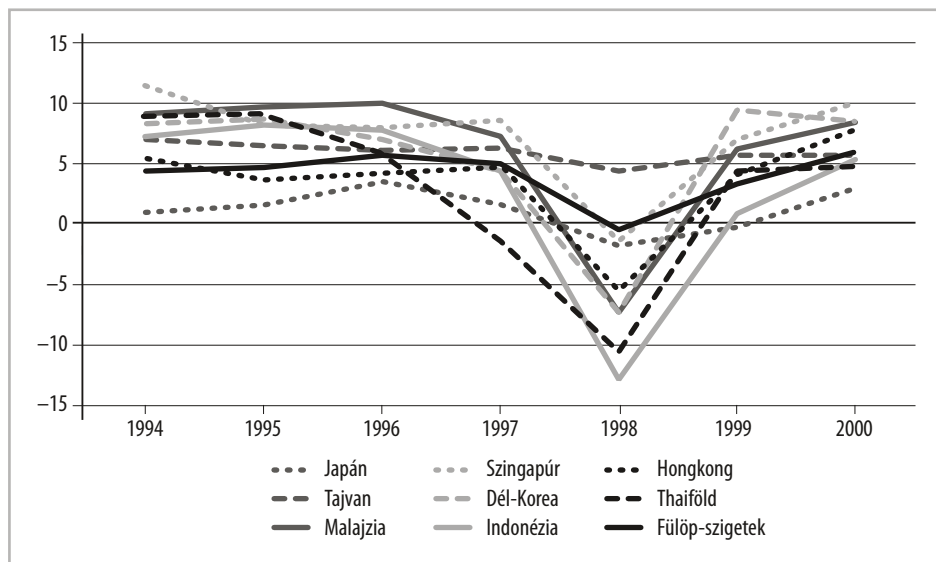
Az ázsiai pénzügyi válság

A kelet-ázsiai régió több évtizedes gyors gazdasági fejlődését az 1990-es évek második felében pénzügyi válság szakította meg. Az ázsiai pénzügyi válság azonban csak rövid ideig tartott. A GDP növekedése V alakú formát öltött (1. ábra).

Az ázsiai pénzügyi válság – a külföldi tőke gyors és nagymértékű beáramlását, majd a trend hirtelen megfordulását tekintve – nem különbözött a Bretton Woods-i rendszer összeomlását követően egyre gyakoribbá váló pénzügyi válságoktól. A fejlett és fejlődő országokat egyaránt sújtó pénzügyi válságok különböző formákat ölthetnek: a bankszektor és/vagy a pénzpiacot érintő hazai pénzügyi válság, valutaválság és külsőadósság-válság. A Bretton Woods-i rendszer megszűnése utáni pénzügyi válságoknak szintén közös jellemzője, hogy mindig gazdasági liberalizáció (elsősorban a pénzügyi szektorban) előzi meg őket. Így általában a pénzügyi dereguláció és a tőkemérleg liberalizációja az egyik legjobb előrejelzői fejlődő országok pénzügyi szektoraiban kialakuló válságoknak (UNCTAD, 1998, 54–55. o.).

A VÁLSÁG ELŐZMÉNYEI ÉS OKAI ♦ Az ázsiai pénzügyi válságnak mégis egyik különös jellemzője az volt, hogy mennyire nem jelezték előre a piaci szereplők és elemzők. Csak kevesen voltak, akik a válság kialakulásának lehetőségét jósolták (Radelet–Sachs, 2000, 118. o.). Az 1990-es évtized első felében a válság által majd

1. ÁBRA ■ V alakú válság (a reál-GDP százalékos növekedése)

Forrás: saját szerkesztés az IMF által publikált World Economic Outlook 2002–2007 közötti számai alapján.

leginkább sújtott öt országban (Dél-Korea, Thaiföld, Malajzia, Indonézia, Fülöp-szigetek) a makrogazdasági alapok szilárdak voltak: a költségvetés rendszeresen többlettel zárt, részben a prudens költségvetési politikának köszönhetően az infláció 10 százalék alatt mozgott, az államadósság kezelhető szinten maradt. (Sőt a hagyományosan magas GDP-arányos államadóssággal jellemezhető országokban – Indonézia, Fülöp-szigetek – még csökkent is.) A beruházási és megtakarítási ráta továbbra is rendkívül magas volt, a folyó fizetési mérlegek jelentős deficitet mutattak, ugyanakkor a tőkemérleg szufficitjének mértéke még ennél is nagyobbra emelkedett, így a valutatartalékok nőttek.

A közvetlenül a válság előtt jelentkező egyensúlyi problémák is csak inkább kiigazítások szükségességét és nem egy mély válság várható bekövetkezését jelezték. A növekvő pénzügyi sebezhetőségre a folyó fizetési mérleg növekvő hiánya, a felülértékelt valuták és a lassuló exportnövekedés utaltak. Ugyanakkor a kereskedelmi bankok hiteleink és a rövid lejáratú külföldi adósság gyors bővülése szintén nagyobb kockázatot jelentett, ez azonban kevés figyelmet kapott a piaci elemzőktől.

Az ázsiai pénzügyi válság kiváltó okai összetettek, de ezekről általánosan kétféle nézet terjedt el. Az egyik szerint a piaci várakozásokban és bizalomban bekövetkező hirtelen változások (vagyis a pénzügyi pánik) okozták a kezdeti pénzügyi zűrzavart. Annak ellenére, hogy a válság sújtotta országokban a makrogazdasági teljesítmény az egyes szektorokban nem volt kedvező, mégis elsősorban a helyi és külföldi befektetők pánikja és az IMF elhibázott szakpolitikai válaszai okozták a válság kiterjedését és elmélyülését. A másik nézet szerint strukturális tényezők felelősek a válság kialakulásáért. A növekvő makrogazdasági problémák, a pénzügyi szektor gyengeségei és a gazdasági szakpolitikákban tapasztalt torzulások jelentették a válság gyökerét (Chowdhury, 1999, 3. o., Corsetti és szerzőtársai, 1998, 1. o.). Valójában a két nézet nem zárja ki egymást, és az említett okok közvetlenül vagy közvetetten hozzájárultak a válság kirobbanásához, és így a kétféle magyarázat együttesen segítenek megérteni annak kialakulását.

Számos tényező közrejátszott az ázsiai pénzügyi válság kialakulásában, amelyek közül a következőkben számba vesszük a legmeghatározóbbakat.

1. *Külgazdasági egyensúlytalanság:* a pénzügyi válság kirobbanása előtti néhány évben a válság által leginkább sújtott öt ország (Dél-Korea, Thaiföld, Malajzia, Indonézia, Fülöp-szigetek) folyó fizetési mérlege deficitese volt. A dollárhoz rögzített nemzeti valutáik árfolyama reálértélemben, jelentősen felértékelődött, főleg 1994 után. 1996-ban, a valuták reálfelértékelődésével együtt az export magas növekedési üteme visszaesett (Thaiföldön pedig negatívba fordult). Az exportnövekedés mérséklődéséhez a fontos exportpiacok gyenge kereslete (Japán, Európai Unió) és egyes exporttermékek (például félvezetők) árának csökkenése is hozzájárult. A tőkemérleg szufficitje meghaladta a folyó fizetési mérleg deficitjét, ugyanakkor a beáramló külföldi tőke jelentős része rövid lejáratú adósságot generált. 1997-ben, Indonézia, Dél-Korea és Thaiföld esetében a rövid lejáratú adósságállomány meghaladta a valutatartalékok összegét, ami növekvő kockázatot jelentett.

2. *Növekvő rövid lejáratú adósságállomány*: a kelet-ázsiai országok – a globális trendekhez igazodva – az 1980-as évek végére liberalizálták a hazai pénzügyi szektort, és részlegesen liberalizálták a tőkeforgalmi műveleteket (Yoshitomi és szerzőtársai, 2003, 76. o.). A rendkívül magas növekedési rátáknak, a kiszámítható árfolyamrátaknak, a különböző állami ösztönzőknek és a széles körű (nemzetközi és hazai) pénzügyi deregulációnak köszönhetően az 1990-es években nagy mennyiségű külföldi tőke áramlott a kelet-ázsiai régióba. A folyó fizetési mérleg deficitjét finanszírozó tőkebeáramlás megnövelte a kelet-ázsiai országok adósságát, különösen a külföldi banki hitelfelvételeit. A rövid lejáratú dollárban jegyezett hitelek hazai valutában, hosszú távú befektetéseket (gyakran spekulatív ingatlanberuházásokat) finanszíroztak, ami a válság kirobbanásakor a tőkebeáramlás hirtelen megfordulásával lejáratí és valutabeli fedezetlenséghez vezetett, likviditási válságot (valutatartalékok kiapadását és valuták összeomlását) és hazai bankválságot okozva.

3. *A pénzügyi szektor gyengeségei*: a tőkemegfelelési mutató elégtelensége, a hitelezés nem megfelelő szabályozása, a bankszektor átláthatatlansága és a kockázatok nem megfelelő kezelése jellemezte a kelet-ázsiai országok pénzügyi szektorait. Mivel a kötvény- és részvénytőkepiacok viszonylag fejletlenek voltak, a vállalatok elsősorban a bankokon vagy más pénzintézeteken keresztül jutottak finanszírozáshoz. A pénzügyi és tőkeforgalmi liberalizáció és dereguláció következményeként az 1990-es években jelentős mértékű külföldi banki hitel áramlott be Kelet-Ázsiába. A hazai bankok és más pénzintézetek – az árfolyamok stabilitására számítva – nem fedezték a külföldről felvett hiteleket, amelyekből gyakran spekulatív ingatlanberuházásokat finanszíroztak. A pénzügyi dereguláció nem megfelelő fokozatossággal történt, ami azt jelentette, hogy a pénzintézetek működését irányító szabályokat és felügyeleti szerveket nem elég gyorsan alakították ki, s ez a bankvezetésben és a hitelezési folyamatokban hibás gyakorlatok kialakulását segítette elő.

4. *Erkölcsei kockázat (moral hazard) a vállalat–bank–kormány kapcsolatokban*: az állam által vezérelt kelet-ázsiai piacgazdaságokban a magánberuházások implicit (és akár explicit) állami garanciát élveztek. A kiemelt vállalatok/iparágak beruházásai gyakran állami irányítás alatt és közvetlen támogatással vagy központilag allokált hitelekkel valósultak meg. Az állami garancia miatt a vállalati szektor termelési tervei és stratégiái nem vették figyelembe a beruházás költségeit és kockázatait. Az állam beavatkozott a piacon, a bajba jutott vállalatok megmentése érdekében (Corsetti és szerzőtársai, 1998, 2–3. o.). A pénzügyi szektor szereplői is – az állami mentőöbön bízva – kockázatos tevékenységeket (például rövid lejáratú külföldi hitelek felhalmozása) végeztek. A vállalatok és bankok szorosan együttműködtek, gyakran tulajdoni kapcsolat is volt közöttük. A vállalatok a kötvény- és részvénytőkepiacok fejletlensége miatt elsősorban a banki hitelekre támaszkodtak. 1996-ban az adósság/saját tőke aránya Dél-Koreában és Thaiföldön meghaladt a 200 százalékot, de a többi válság által leginkább érintett országban is relatíve magas volt (ADB, 1999, 26. o.).

A VÁLSÁG KIROBBANÁSA ♦ 1997 elejére a makrogazdasági körülmények jelentősen leromlottak a kelet-ázsiai régió nagy részén. Thaiföldön a központi bank számos olyan pénzügyi vállalatot bezárt, amely jelentős rövid lejáratú dollárban jegyzett hiteleket halmozott fel, amelyekből belföldi ingatlanberuházásokat finanszírozott. Dél-Koreában a csebolok fizetési nehézségei jelentkeztek, elindult csődsorozatok.

Az ázsiai pénzügyi válság kiindulópontjának 1997. július 2-át tekinthetjük, amikor a thai jegybank bejelentette, hogy nem tudja tovább fenntartani a bát (*baht*) dollárhoz rögzített árfolyamát, és lebegő árfolyamra tér át. A thai bátra már 1996 végétől, időszakosan spekulációs nyomás nehezedett, de a jegybanki intervencióknak köszönhetően az árfolyamot sikerült az intervenció sávon belül tartani. 1997 júniusában azonban kiderült, hogy határidős ügyletek miatt a valutatartalékok nagy része nem elérhető, vagyis nincs lehetőség a további intervencióra. A thai jegybank – mivel a pénzügyi szektor az összeomlás közelébe került, a rendelkezésre álló valutatartalékok alacsony szintre estek – az intervenció sáv felmondására kényszerült. A bát augusztus elejére 20 százalékkal gyengült a dollárhoz képest. A bát lebegtetése növelte a fedezetlen külföldi kölcsönfelvételek kockázatát, és megnövelte a külföldi adósság bátban kifejezett értékét. A külföldi hitelezők kezdték visszahívni a kölcsöneiket. A vállalatok fedezni vagy törleszteni próbálták a külföldi adósságaikat. A bát dollárral szembeni árfolyama mind inkább gyengült. A folyamatos leértékelődés tovább fokozta a külföldi tőke kiáramlását. A pénzügyi pánik – fertőzés-szerűen – áterjedt a régió többi országára (például Malajziára, Fülöp-szigetekre, Indonéziára, Dél-Koreára) is, amelyek szintén felmondták a dollárhoz rögzített árfolyamrendszerüket, és lebegtetésre tértek át. A külföldi tőke „menekülése” a régióból rekordmértékű alacsony szintre csökkentette a részvény- és ingatlanárakat, és leértékelte a valutákat.

A pénzügyi válság által legsúlyosabban érintett öt ország (Dél-Korea, Thaiföld, Malajzia, Indonézia, Fülöp-szigetek) esetében, 1996-ban a nettó tőkebeáramlás 93 milliárd dollárt tett ki. 1997-ben a tőkemérleg már 12,1 milliárd dolláros tőkekiáramlást mutatott. A külföldi hitelek visszavonása megemelte a kamatlábakat. Az árfolyamráták nemcsak nominális, hanem reálértékben is leértékelődtek. A leértékelődött valuták és a magas kamatlábszintek megnövelték a bankok rossz hitelállományát. A bankok korlátozni kezdték hitelezésüket. A vállalatok nehezebben és drágábban jutottak banki forrásokhoz, ami negatívan hatott a kibocsátásra.

A válság által leginkább érintett országok közül négyen (Thaiföld, Indonézia, Dél-Korea, Fülöp-szigetek) fordultak az IMF-hez segítségért. Közülük a Fülöp-szigeteknek már volt készenléti hitelmegállapodása az IMF-fel. Az IMF programok egyrészt makrogazdasági intézkedéseket, másrészt strukturális reformokat írtak elő:

1. költségvetési megszorítás: amelynek célja volt a monetáris restrikció támogatása, az árfolyam védelme, valamint tőke pumpálása a pénzügyi szektorba;

2. bankbezáráások: amelyek célja volt a pénzügyi intézetek által felhalmozott adósság korlátozása, valamint a bankszektor iránti bizalom visszaállítása;
3. tőkemegfelelési mutatók teljesítésének kikényszerítése: az IMF a bankok rekapitalizációját sürgette;
4. hazai hitelek korlátozása: kamatlábemelés a hitelezés visszafogása és az árfolyam védelme érdekében;
5. adósság-visszafizetés;
6. nem pénzügyi strukturális változtatások: amelyek célja volt a monopóliumok hatalmának csökkentése, különböző szektorok megnyitása a külföldi befektetések előtt és a vámok csökkentése (*Radelet–Sachs, 2000, 141–142. o.*).

Az eredeti IMF-programok egyike sem érte el a kitűzött célokat, és elfogadásukat követően, rövid időn belül – amikor világossá vált, hogy inkább hozzájárulnak a válság elmélyüléséhez, mintsem megakadályoznák azt – módosították őket. Az IMF-programokkal szemben megfogalmazott kritikák szerint a kamatláb emelése tovább növelte a vállalati csődök számát. A vállalati csődök a bankok fizetési képességéhez vezettek, mivel a csődbe jutott vállalatok nem tudták visszafizetni a hiteleiket. A csődök gyengítették a pénzügyi rendszer stabilitását, ami hozzájárult a tőke kiáramlásához és a valuták leértékelődéséhez. A fizetési képtelen bankok gyors és azonnali bezárása csak még inkább növelte a pénzügyi pánikot Thaiföldön és Indonéziában. Az „egészséges” bankok iránti bizalom is megingott, amelyet a betétesek rohama jelzett. A bankok a tőkemegfelelési mutatók előírt teljesítése miatt tőkét emeltek, és korlátozták a hitelezést, ami még inkább elmélyítette a válságot (*ADB, 1999, 29–32. o.*).

KILÁBALÁS A VÁLSÁGBÓL ♦ A kelet-ázsiai országok – az előrejelzésektől eltérően – jóval gyorsabb ütemben lábtak ki a válságból. A kezdeti költségvetési és monetáris megszorító intézkedések – ahogyan arra már korábban utaltunk – csak még jobban elmélyítették a válságot. A kelet-ázsiai országok fellendülésének elindulását nagymértékben a költségvetési és monetáris politikai lazítás segítette elő. A régió valutái sem a magas kamatlábaknak, hanem a növekvő valutatartalékoknak köszönhetően stabilizálódtak 1998 szeptemberében. A valutatartalékok növekedése pedig annak a következménye volt, hogy a kibocsátás visszaesésének köszönhetően az import csökkent, és a folyó fizetési mérleg pozitívvá vált, valamint adósságátütemezésekkel és tőkekorlátozásokkal sikerült a külföldi követeléseket csökkenteni. A valutaárfolyamok stabilizálódása és az expanzív költségvetési és monetáris politika 1998 második felétől elindította a válságból való kilábalást Kelet-Ázsiában. Nyilvánvaló vált azonban, hogy a gazdasági fellendülés önmagában nem képes megoldani a bankrendszer és a vállalatok súlyos pénzügyi problémáit. Ezért több országban esetében (például Dél-Korea, Malajzia, Indonézia) is állami beavatkozással sor került a pénzügyi és vállalati szektor átstrukturálására (például rossz hitelek átvállalása, bankok feltőkésítése, pénzügyi szabályok erősítése stb.) (*UNCTAD, 2000, 57. o.*).

A válság során sokan megkérdőjelezték a régió exportorientált és a – sok esetben – külföldi tőkére (közvetlen külföldi befektetések) alapozott fejlődésének fenntarthatóságát is. A fejlődési modell azonban nem változott, sőt a következő évtizedben a régió fejlődése még inkább függővé vált a külpiacoktól.

Kelet-Ázsia gazdasági fejlődése 2008-ig

Az 1990-es években, majd az ezredfordulót követően is a régió reál-GDP-je – az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válság és a 2001-es dotcom-válság rövid időszakától eltekintve – a világátlagot meghaladó ütemben nőtt (3. táblázat).

A régióban tapasztalt szekvenciális ipari felzárkózás/fejlődés folyamatába újabb és újabb országok csatlakoztak, amelyek közül Kína imponzás világgazdasági teljesítményével tűnik ki. Az 1970-es évek végétől a tervgazdálkodásról a piacgazdasági berendezkedésre fokozatosan átálló ország – a közvetlen külföldi befektetésekre alapozott exportorientált iparosításának köszönhetően – az elmúlt három évtizedben két számjegyű növekedést produkált. 2009-re a világ legnagyobb exportörévé, 2010-re pedig Japánt megelőzve (az Egyesült Államok mögött) a világ

3. TÁBLÁZAT ■ A reál-GDP növekedése (százalék)

Ország	1990–1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Egyesült Államok	3,1	4,1	1,0	1,8	2,8	3,8	3,3	2,7	1,8
Euróövezet	n. a.	3,8	2,1	1,0	0,7	2,3	1,7	3,2	3,0
Japán	1,5	2,8	0,4	0,1	1,5	2,2	1,7	1,4	1,7
Dél-Korea	6,1	8,9	4,5	7,4	2,9	4,9	3,9	5,2	5,5
Hongkong	3,5	7,7	0,6	1,7	3,1	8,7	7,4	7,0	6,5
Szingapúr	7,5	8,9	–1,0	4,2	4,4	9,5	7,5	8,9	9,1
Tajvan	6,5	6,4	–1,3	5,6	4,1	6,5	5,4	5,6	6,5
Brunei	n. a.	2,9	2,7	3,9	2,9	0,5	3,9	4,4	0,1
Fülöp-szigetek	2,8	4,4	2,9	3,6	5	6,7	4,8	5,2	6,6
Indonézia	4,1	5,0	3,6	4,5	4,8	5,0	5,7	5,5	6,3
Kambodzsa	n. a.	8,8	8,1	6,6	8,5	10,3	13,3	10,8	10,2
Laosz	6,4	6,4	4,8	6,8	6,2	7,2	6,9	9,0	7,9
Malajzia	7,1	8,7	0,5	5,4	5,8	6,8	5	5,6	6,3
Mianmar	6,0	13,7	11,3	12	13,8	13,6	13,6	13,0	12,0
Thaiföld	5,1	4,5	3,4	6,1	7,2	6,3	4,2	5,0	5,4
Vietnam	7,4	6,8	6,9	7,1	7,3	7,8	7,5	7,0	7,1
Kína	9,9	8,4	8,3	9,1	10,0	10,1	11,3	12,7	14,2
Világ	2,9	4,8	2,4	3,0	4,3	5,4	4,9	5,5	5,6

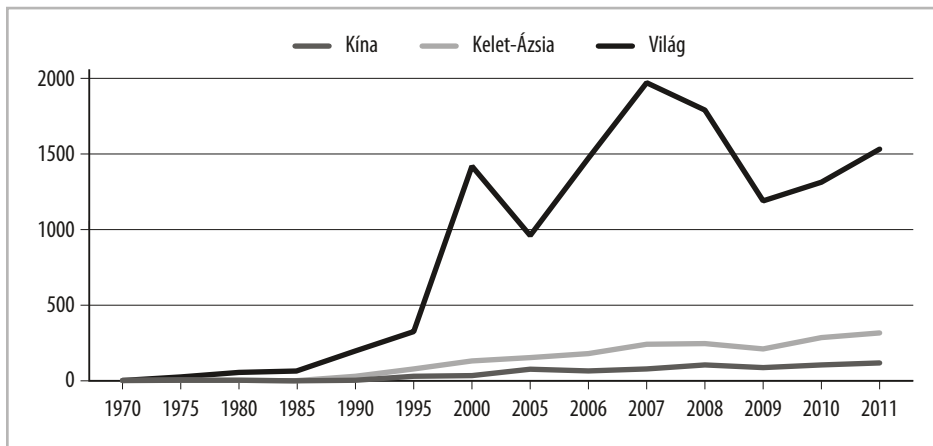
Forrás: World Economic Outlook Database.

második legnagyobb gazdaságává vált. Az exportot generáló közvetlen külföldi befektetésekre való nagyfokú támaszkodás tekintetében Kína fejlődése hasonlít az ASEAN-országokéhoz.⁷ Ugyanakkor Kína „méretéből” (terület, népesség/munkaerő) adódóan jóval több közvetlen külföldi befektetést képes felszívni. Az 1990-es évektől a fejlődő országok közül Kína számít a közvetlen külföldi befektetések legjelentősebb befogadó országának. Az ezredfordulótól kezdve pedig a közvetlen külföldi befektetéseknek globálisan is az egyik legnagyobb befogadó országa. A több évtizedes, rendkívül gyors gazdasági fejlődésnek köszönhetően az egy főre jutó reál-GDP 12-szeresére – 1980 és 2010 között az egy főre jutó reál-GDP 227 dollárról 2946 dollárra – nőtt Kínában. Ennek ellenére az egy főre jutó jövedelem jelenlegi szintje alapján Kína – az ASEAN-országokhoz (kivétel Szingapúr, Brunei) hasonlóan – továbbra is fejlődő országnak számít, de a szegénység nagymértékben enyhült: 1981 és 2005 között a népesség szegénységi küszöb alatt élő aránya 84 százalékról 16,3 százalékra csökkent Kínában. Délkelet-Ázsiában ez az arány 45,2 százalékról 16,9 százalékra csökkent (UNCTAD, 2012a, 61. o.) Kínában több százmillió ember emelkedett ki a mélyszegénységből. Ugyanakkor a fejlődő Kína az az ország, amelyben közel egymillió (dollár)milliomos is él (Beaton, 2011), ami persze nem olyan nagy arány a népesség összlétszámát (1,4 milliárd fő) figyelembe véve, de többek között arra enged következtetni, hogy a fejlődés a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedésével ment végbe. Kelet-Ázsia 1990 utáni gazdasági fejlődése szintén növekvő jövedelmi különbségekkel jellemezhető.

Az 1980-as évek második felétől a világgazdaságban a globalizáció és a regionalizálódás/regionalizmus folyamatainak intenzívebb szakasza kezdődött el, ami tovább segítette Kelet-Ázsiát a második világháború után elindult fejlődési útján. Kelet-Ázsia világgazdasági súlya folyamatosan nőtt az elmúlt két évtizedben: 2010-re már a globális GDP 23 százalékát képviselte. (A súlynövekedésben Kína meghatározó szerepet játszott, ahogyan arra az előbbiekben már utaltunk). Az ipari fejlődés/struktúraváltás – a kereskedelem (feldolgozóipari export) – a közvetlen külföldi beruházások hármásával könnyen megérthetjük a kelet-ázsiai országok gazdasági teljesítményét. A közvetlen külföldi beruházások eltérő mértékben, de szinte mind egyik kelet-ázsiai ország (kivétel Japán) ipari/gazdasági fejlődésében meghatározó szerepet játszottak/játszanak. Ez az állítás különösen igaz az ipari fejlődés útjára viszonylag későn lépő ASEAN-országokra (Indonézia, Thaiföld, Malajzia, Fülöp-szigetek, Vietnam) és Kínára. Az 1980-as évek második felétől felgyorsuló globális közvetlen külföldi beruházások és azon belül a feldolgozóipari termelés kihelyezése a fejlett országokból a fejlődő országokba (termelési folyamat fragmentációja) jelentős lökést adott a kelet-ázsiai régiónak, amely a közvetlen külföldi befektetések – Észak-Amerika és Európa mellett – legjelentősebb befogadó régiójának számít. 1985 és 2011 között a Kelet-Ázsiába beáramló közvetlen külföldi befektetések éves szintje 5,2 milliárd dollárról 324,6 milliárd dollárra nőtt (2. ábra).

⁷ 2008-ban a külfölditőke-érdekeltségű vállalatok 55 százalékkal részesedtek Kína exportjából.

2. ÁBRA ■ Közvetlen külföldi beruházások beáramlása (milliárd dollár)

Forrás: UNCTADStat

Az 1985 és 2011 között beáramló közvetlen külföldi befektetések 38 százaléka Kínába, 24 százaléka Hongkongba, 15 százaléka Szingapúrba áramlott. A többi kelet-ázsiai ország, Malajzia, Thaiföld, Indonézia már kisebb mértékben (3,2, 3,6, illetve 3,5 százalék), Dél-Korea és Tajvan pedig még ennél is kisebb mértékben (2,8 és 1,7 százalék) részesedett a régióba irányuló közvetlen külföldi befektetésekből.

A kelet-ázsiai régióba irányuló közvetlen külföldi befektetések forrásország szerinti megoszlásáról nem állnak rendelkezésre összesített adatok. Így az egyes országokat külön-külön vizsgálva vonhatunk le következtetéseket. A Kínába irányuló külföldi befektetések több mint 60 százaléka kelet-ázsiai országokból (például Hongkong, Japán, Tajvan, Szingapúr) származik. Az Egyesült Államok és az Európai Unió országai kevesebb mint 10-10 százalékkal részesedtek a Kínába irányuló külföldi befektetésekből. Hongkong legnagyobb forrásországa (70 százalékos részesedéssel) Kína és az offshore pénzügyi centrumnak számító Brit Virgin-szigetek. Hongkong és Kína egymás legnagyobb befektetői, de esetükben a tőke nagyarányú körbeáramlásáról (*round-tripping*) beszélhetünk. Szingapúr esetében a legnagyobb befektető az Európai Unió, amelyet az Egyesült Államok és Japán követ a rangsorban (Chia, 2006, 186. o., Hsu 2012, 13. o.). A többi ASEAN-országba irányuló közvetlen külföldi befektetések fő forrásai Japán és az újonnan iparosodott országok (Dél-Korea, Hongkong, Szingapúr, Tajvan), majd őket követi az Európai Unió és az Egyesült Államok. Dél-Koreába és Tajvanra a másik két újonnan iparosodott országhoz képest kevesebb közvetlen külföldi befektetés érkezett, de így is jelentős ugrást lehetett megfigyelni a korábbi évtizedekhez képest. Dél-Korea és Tajvan nagyobb mértékben támaszkodik az amerikai és európai tőkebefektetésekre, amelyeket a rangsorban a japán eredetű befektetések követnek. [Az 1990-es évektől Japán elvesztette korábbi domináns szerepét a kelet-ázsiai régióba irányuló közvetlen

külföldi befektetések terén, nemcsak a mértékben, hanem a forrásország-összetételben (az újonnan iparosodottak új befektetői, Egyesült Államok és Európai Unió régi, de meghatározó befektetői) is jelentős változások történtek.]

A kelet-ázsiai régiót különböző fejlettségű országok alkotják, amely megteremtette a gazdasági kooperáció erősödésének lehetőségét. A fejlett országok tőkét, tőkejavakat és technológiát nyújtanak a fejlődő országok számára, amelyek bőséges munkaerővel és nyersanyagokkal (mezőgazdasági, ásványi) rendelkeznek. A kelet-ázsiai országok gazdasági fejlődésében 1985-től kezdve még fontosabb szerepet tölt be a repülő vadludak (FG) modell nemzetközi mintáját tükröző regionális integráció. (Ha egy ország elveszíti bizonyos termék gyártásában a komparatív előnyét, akkor adott termék termelése áthelyeződik a régió másik országába.)

A közvetlen külföldi befektetések megnövekedett inter/intraregionális beáramlásainak és a régió országai által alkalmazott exportorientált iparosítási politikának köszönhetően Kelet-Ázsia világkereskedelmi súlya az elmúlt két évtizedben tovább nőtt.

4. TÁBLÁZAT ■ Világexport százalékos megoszlása

Országok/régiók	1985	1990	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Egyesült Államok	11,1	11,3	11,3	12,1	8,6	8,1	8,4	8,4	8,1
Európai Unió	29,2	36,2	40,4	35,8	38,3	36,6	36,6	33,8	33,3
Kelet-Ázsia	18,7	20,4	25,6	26,1	26,5	26,4	27,8	29,7	28,9
Kelet-Ázsia (Japán nélkül)	9,7	12,1	17,0	18,7	20,8	21,5	23,1	24,7	24,3
Japán	9,0	8,3	8,6	7,4	5,7	4,9	4,6	5,0	4,5
Újonnan iparosodottak	5,8	7,7	10,3	10,2	9,6	8,5	9,2	9,7	9,4
Dél-Korea	1,5	1,9	2,4	2,7	2,7	2,6	2,9	3,0	3,0
Hongkong	1,5	2,4	3,4	3,1	2,8	2,2	2,5	2,6	2,4
Szingapúr	1,2	1,5	2,3	2,1	2,2	2,1	2,2	2,3	2,2
Tajvan	1,6	1,9	2,2	2,3	1,9	1,6	1,6	1,8	1,7
ASEAN–9	2,5	2,7	3,9	4,6	4,0	4,1	4,3	4,6	4,6
Brunei	0,15	0,06	0,05	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,07
Fülöp-szigetek	0,23	0,23	0,34	0,62	0,38	0,3	0,31	0,34	0,27
Indonézia	0,94	0,77	0,92	1,0	0,82	0,91	0,95	1,0	1,1
Kambodzsza	0,001	0,002	0,02	0,02	0,03	0,03	0,03	0,03	0,04
Laosz	0,003	0,002	0,006	0,005	0,005	0,007	0,008	0,01	0,01
Malajzia	0,78	0,85	1,4	1,5	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
Mianmar	0,02	0,009	0,02	0,03	0,04	0,04	0,05	0,06	0,05
Thaiföld	0,36	0,66	1,1	1,1	1,05	1,1	1,2	1,3	1,2
Vietnam	0,04	0,07	0,11	0,23	0,31	0,39	0,45	0,47	0,53
Kína	1,4	1,8	2,9	3,9	7,3	8,9	9,6	10,3	10,4

Forrás: saját szerkesztés UNCTADStat-adatok alapján.

1985 és 2011 között Kelet-Ázsia exportja 368,1 milliárd dollárról 5256 milliárd dollárra, importja pedig 320,3 milliárd dollárról 5037,1 milliárd dollárra nőtt. A világkereskedelem általános expanziójában Kelet-Ázsia kivitele és behozatala bővült a leggyorsabban. 1985 és 2011 között Kelet-Ázsia részaránya a világexportból 18,7 százalékról 28,9 százalékra (4. táblázat). A világimportból pedig 15,7 százalékról 27,4 százalékra nőtt (5. táblázat).

Ha Japánt, amely már 1985-ben a világ egyik legjelentősebb kereskedő országa volt, nem vesszük figyelembe, akkor Kelet-Ázsia világkereskedelemből való részesedésének növekedése még erőteljesebbnek tűnik, főleg, hogy Japán világkereskedelmi részaránya az 1990-es évektől elkezdett csökkenni. Kelet-Ázsia (Japán nélkül) világexportból való részesedése két és félszeresére nőtt.

A vizsgált időszakban Kelet-Ázsia világkereskedelmi súlyának növekedéséhez Kína járult hozzá a legnagyobb mértékben. Kelet-Ázsia külkereskedelmén belül Kína és Japán súlyának átrendeződése figyelhető meg. 1985-ben a régió exportjának közel fele Japánból származott, míg Kína csak 7,4 százalékos részesedést tudott

5. TÁBLÁZAT ■ Világimportból százalékos részesedés

Országok/régiók	1985	1990	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Egyesült Államok	17,3	14,4	14,7	18,9	16,1	13,2	12,6	16,8	12,3
Európai Unió	28,5	36,6	38,3	35	37,7	37,6	36,8	34,3	33,6
Kelet-Ázsia	15,7	18,3	23,9	22,5	23,3	23,7	24,6	26,9	27,4
Kelet-Ázsia (Japán nélkül)	9,3	11,8	17,5	16,8	18,6	19,1	20,3	22,4	22,8
Japán	6,4	6,6	6,4	5,7	4,8	4,6	4,3	4,5	4,6
Újonnan iparosodottak	5,27	7,5	10,6	9,7	8,7	8,4	8,6	9,2	9
Dél-Korea	1,5	1,9	2,6	2,4	2,4	2,6	2,5	2,8	2,9
Hongkong	1,5	2,3	3,7	3,2	2,8	2,4	2,7	2,8	2,6
Szingapúr	1,3	1,7	2,4	2,0	1,9	1,9	1,9	2,0	2,0
Tajvan	0,99	1,5	1,98	2,1	1,7	1,5	1,4	1,6	1,5
ASEAN–9	1,9	2,8	4,4	3,7	3,7	3,8	3,8	4,2	4,3
Brunei	0,03	0,028	0,04	0,017	0,014	0,015	0,019	0,016	0,016
Fülöp-szigetek	0,27	0,36	0,54	0,56	0,46	0,37	0,36	0,38	0,35
Indonézia	0,5	0,61	0,78	0,65	0,7	0,77	0,74	0,88	1
Kambodzsa	0,006	0,005	0,023	0,029	0,036	0,039	0,039	0,046	0,051
Laosz	0,009	0,005	0,011	0,008	0,008	0,009	0,01	0,01	0,1
Malajzia	0,6	0,81	1,5	1,2	1,06	1,0	1,0	1,1	1,0
Mianmar	0,014	0,008	0,025	0,036	0,018	0,03	0,03	0,03	0,05
Thaiföld	0,45	0,92	1,4	0,93	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2
Vietnam	0,091	0,077	0,16	0,23	0,34	0,49	0,55	0,54	0,57
Kína	2,1	1,5	2,5	3,4	6,1	6,9	7,9	9,1	9,5

Forrás: saját szerkesztés UNCTADStat-adatok alapján.

felmutatni. 2011-re azonban Japán régióbeli exportrészaránya 30 százalékponttal csökkent. Miközben ekkorra már Kína a régió exportjának több mint egyharmadát képviselte. A kelet-ázsiai régió behozatalán belül Japán és Kína pozíciója szintén ellentétesen változott. 1985 és 2011 között Japán részesedése 40,7 százalékról 23,7 százalékra csökkent, míg Kína részesedése 13,2 százalékról 34,6 százalékra nőtt. Kína 2004-ben vette át Japántól a régió vezető exportőri pozícióját. Kína 2003-ra Kelet-Ázsia legjelentősebb importőrévé vált.

Az 1990-es évektől kezdve, az erősödő gazdasági globalizáció (regionalizálódás) Kelet-Ázsia globális feldolgozóipari termelésben és exportban betöltött szerepét tovább erősítette. 2008-ra Kína lett a világ legjelentősebb feldolgozóipari exportőre (11,3 százalékos részesedéssel). 2009-ben Kelet-Ázsia a világ feldolgozóipari exportjának már több mint egyharmadért (34 százalékaért) felelt. A kelet-ázsiai országok feldolgozóipari exportján belül magas arányt képviselnek a közepes- és magas technológiájú termékek. Az előbb említett arány például Japán, Tajvan, Dél-Korea, Kína, Thaiföld és Malajzia esetében 79, 71, 76, 60, 60, illetve 64 százalék volt 2009-ben (UNIDO, 2011, 192–199. o.). A kelet-ázsiai országok különösen magas arányt képviselnek az irodai berendezések (SITC 751), számítógépek (SITC 752), elektromos gépek (SITC 778), elektroncsövek, diódák, tranzisztorok (SITC 776), elektromos áramköri berendezések (SITC 772), telekommunikációs eszközök (SITC 764), hang- és filmvevő berendezések (SITC 763), személygépkocsik (SITC 781), hajók (SITC 793), háztartási berendezések (SITC 775) világexportjából.

A szakirodalom a sikeres exportorientált iparosításra alapozott gazdasági fejlődésnek köszönhetően, Kelet-Ázsiát ma már csak Ázsia-gyáráként (*Factory Asia*) említi, ami jól kifejezi Kelet-Ázsia globális feldolgozóipari termelésben és exportban betöltött szerepét.

Kelet-Ázsia regionális integrációja és világgazdasági beágyazottsága

Kodzsim repülő vadludak paradigmája

A repülő vadludak (*flying geese*, FG) modelljét nem csak a kelet-ázsiai országok gazdasági fejlődésének, hanem a piac által vezérelt gazdasági integrációjának leírására is használják.

Akamacu modelljét tanítványa, Kodzsima Kijosi fejlesztette tovább, és neki köszönhető – többek között –, hogy a szekvenciális ipari fejlődést leíró modell nemzetközileg szélesebb körben ismertté vált. Kodzsima Akamacu paradigmáját az ipari fejlődés felzárkózási modelljének nevezi. Az eredeti FG-modellre építve, Kodzsima három modellt alkotott. Az I. modell az ipari diverzifikációt és racionalizációt érinti. Kodzsima szerint az eredeti FG-modellben az ipari fejlődés kétféle mintázata figyelhető meg. Az egyik mintázat leírja az adott iparág fejlődését az import–hazai termelés–export szakaszokon keresztül. A másik pedig az új iparágak fejlődésére

és az új termékek egy adott iparágon belüli megjelenésére koncentrálnak. Az iparágak közötti diverzifikáció fejleszti az ipari struktúrát, miközben az iparágon belüli diverzifikáció növeli a hozzáadott értéket. Kodzsima ezt a folyamatot ipari racionalizációnak nevezi. A termelés párhuzamos racionalizációja és diverzifikációja jelenti a gazdasági fejlődést (Staples, 2008, 27–28. o.).

Az FG-modellbe Kodzsima vonta be elsőként a közvetlen külföldi befektetéseket, Akamacu ugyanis a kiinduló elméletében még nem foglalkozott azzal, hogy a korábban importált feldolgozóipari termékek belföldi gyártása hazai vagy külföldi tőkével, esetleg mindkettő kombinációjával megy végbe, és csak a tőkefelhalmozás szükségét említette a belföldi termelés elindításához. A „modern” FG-modell abban is változást mutat az eredetihez képest, hogy a közvetlen külföldi befektetéseket végrehajtó transznacionális vállalatokat és nem az importált ipari termékeket tekinti a technológiatranszfer fő forrásainak. A közvetlen külföldi befektetések bevonása az FG-modellben tulajdonképpen azt modellezi, hogy a fejlődő országokban miként segíti elő a külföldi tőkebeáramlás az ipari felzárkózási folyamatot (Kojima, 2000, 382. o.).

A Kodzsima II. és III. modellje szintén a közvetlen külföldi befektetések szerepét emeli ki az FG-modell nemzetközi megközelítésében. A Kodzsima II. modell szerint a közvetlen külföldi befektetések kereskedelmet ösztönző mechanizmusa teszi lehetővé az FG-típusú iparosodás regionális terjedését. A gyorsan növekvő munkabérek miatt a „vezető lúd” ország elveszíti komparatív előnyét a munkaintenzív termékek előállításában. Ezt jelzi az exportgörbe leszálló szakasza. A „vezető lúd” ország a munkaintenzív termékek gyártását áthelyezi az alacsonyabb bérköltségű „követő” országokba, ahol a termelés és a kereskedelem a közvetlen külföldi befektetésekkel kapcsolatos komparatív előnyöknek köszönhetően bővíthet. Az előállított termékeket a befogadó ország helyi piacán vagy külföldi piacokon, illetve a kibocsátó ország ellenirányú importjaként (*reverse import*) értékesítik. A közvetlen külföldi befektetéseket kibocsátó országban pedig a tőkejavak exportja nőhet meg. Tehát az FG-típusú iparosodásnak a közvetlen külföldi befektetések által támogatott regionális szétterjedése növeli a kereskedelmet, és segíti a „vezető” és „követő” országok együttes gazdasági fejlődését.

A Kodzsima III. modellje az úgynevezett egyeztetett specializációt (*agreed specialization*) írja le. Kodzsima szerint idővel megfigyelhető az ipar horizontális eltolódása és földrajzi terjedése. A horizontális eltolódás egy adott ország ipari struktúrájának (a munkaintenzív termékektől a tudás- és tőkeintenzív termékek felé történő) mélyülését jelenti. Egy adott iparág földrajzi terjedése pedig idővel vertikális formát ölt a „vezető lúd” és a „követő lúd” országok között. Mivel az egyes országok export- és ipari struktúrája konvergálni kezd egymáshoz, annak érdekében, hogy az országok elkerüljék a kereskedelmi konfliktusokat, fontossá válik az iparágon belüli kereskedelem ösztönzése (Kojima, 2000, 386. o.). A közvetlen külföldi befektetéseket kibocsátó „vezető lúd” irányítja az iparágon belüli kereskedelmet, és úgynevezett egyeztetett specializációt hoz létre a követő pozícióban lévő országokkal. Ez adja az alapját a regionális termelési hálózatok kialakulásának.

Kodzsima elemző munkái során arra a következtetésre jutott, hogy Kelet-Ázsiában a japán közvetlen tőkebefektetések kereskedelemösztönző típusúak. Az FG-típusú iparosodás a „vezető lúd” ország, vagyis Kelet-Ázsia esetében Japán kereskedelemösztönző közvetlen külföldi befektetései révén tevődik át a „követő lúd” országokra, először Dél-Koreára, Tajvanra, Szingapúrra és Hongkongra (kistigrisek), majd Thaiföldre, Malajziára, Indonéziára és a Fülöp-szigetekre, és végül Kínára és a többi ASEAN-országra. Az FG-modell „modern” változata magyarázatként szolgál a közvetlen külföldi befektetések és a külkereskedelem által hajtott kelet-ázsiai gazdasági felemelkedésre és integrációra.

Számos kutatás igazolta Kelet-Ázsia FG-típusú fejlődését (Kojima, 2000, 391. o.), ugyanakkor jó néhány kritika is született az FG-modellt illetően. A kritikai észrevételek közül elsősorban azokkal érdemes részletesebben foglalkozni, amelyek megkérdőjelezzik a Kodzsima II. modelljében meghatározott ellenirányú import (*reverse import*) teljesülését, és egyben rámutatnak a kelet-ázsiai régió külső sokkoknak való kitettségére. Bernard–Ravenhill (1995) (200. o.) szerint az ázsiai vadludak közvetlen külföldi befektetések által vezérelt gazdasági növekedése, amelyet a japán gazdaság irányít, olyan háromoldalú kereskedelemhez vezetett, amelyben a tőkejavakat, az alkatrészeket és egyéb inputokat Japán (és már egyre nagyobb mértékben Dél-Korea és Tajvan) biztosítja, amelyeket az újonnan iparosodott országok dolgoznak fel, illetve most már egyre növekvő mértékben az ASEAN és Kína, majd az így előállított termékeket harmadik (régión kívüli) ország piacára, főleg az Egyesült Államokba és nem Japánba exportálják. Ez a háromoldalú kereskedelem jelentős külkereskedelmi deficitet okozott a kelet-ázsiai országok számára Japánnal szemben, valamint az Egyesült Államok számára Kelet-Ázsiával szemben. (A 2008-ban kitört világgazdasági válság szintén az ellenirányú import elégtelenségére és egyben a kelet-ázsiai országok külső piacoktól való túlzott függőségére mutatott rá.)

A Kodzsima által kidolgozott „modern” FG-modell így csak részben szolgálhat magyarázatként Kelet-Ázsia gazdasági fejlődésére. A statisztikai adatok segítségével kimutatható, hogy Kelet-Ázsiában az intraregionális külkereskedelem és a közvetlen külföldi befektetések által generált kapcsolatok erősödtek. A Kodzsima III. modellje által leírt egyeztetett specializációt igazolja a feldolgozóipari alkatrészek kereskedelmének (intraindusztriális kereskedelem) dinamikus növekedése, amely Kelet-Ázsiában az intraregionális kereskedelem hajtóereje. Az alkatrész-kereskedelem bővülése szorosan összekapcsolódik a regionális termelési hálózatok kiépüléséhez, amelyet – az FG-modell szerint – a japán transznacionális vállalatok irányítanak, ugyanakkor a kínai etnikumú vállalatok (például tajvani, hongkongi, szingapúri vállalatok) hálózata és a dél-koreai vállalatok is egyre fontosabb integráló szerepet töltenek be a régióban. Maga Kodzsima is megerősíti azt a tényt, hogy Japán mellett az Egyesült Államok és az Európai Unió is jelentős exportpiacai, tőke- és technológia forrásai Kelet-Ázsiának (Kojima, 2000, 393. o.), vagyis Japán nem az egyedüli „vezető lúd” a kelet-ázsiai régióban.

A piac által vezérelt gazdasági integráció Kelet-Ázsiában

A kelet-ázsiai gazdasági integráció erőteljesebb fejlődése csak 1985 után indult el. Elsősorban a közvetlen külföldi befektetéseknek és a külkereskedelemnek köszönhetően a kelet-ázsiai országok között szoros gazdasági függőség alakult ki.⁸

INTRAREGIONÁLIS KÖZVETLEN KÜLFÖLDI BEFEKTETÉSEK ♦ Kelet-Ázsia gazdasági integrációjában meghatározó szerepet játszanak a transznacionális vállalatok közvetlen tőkebefektetései révén kiépülő *regionális termelési hálózatok*, amelyek elsősorban az elektronikai iparban, az autóiparban és a textil-/ruhaiiparban koncentrálnak (Urata, 2004, 1. o., World Bank 2010, 36. o.). Az intraregionális közvetlen befektetések fő szereplői a japán, dél-koreai, szingapúri, hongkongi és tajvani vállalatok. Az utóbbi három vállalatcsoport esetében tulajdonképpen tengerentúli kínai etnikumú vállalatokról van szó.

1. A japán közvetlen külföldi befektetések már az 1950-es években elindultak.⁹ A befektetések éves szintje azonban – az 1970-es évekig – alig haladta meg a 200–300 millió dollárt. Az 1960-as években a japán befektetéseknek 18,6 százaléka az Egyesült Államokba, 19,3 Európába, 18,1 százaléka Kelet-Ázsiába (56 százaléka a kistigrisekhez, 13,1 százaléka ASEAN-ba), valamint 8 százaléka a Közel-Keletre irányult. Japán kelet-ázsiai közvetlen külföldi befektetéseinek nagy része a kitermelő ágazatokat (kőolaj – Indonézia, földgáz – Brunei, vasérc és rézérc – Malajzia, Fülöp-szigetek) célozta meg (Ryutaro–Ryuhei, 1991, 51. o.). Az 1970-es években a japán közvetlen külföldi befektetések nagysága már elérte az évi 3–4 milliárd dollárt. A befektetések nagy része továbbra is a fejlődő kelet-ázsiai országokba irányult. A szektorális irányt tekintve pedig elmondható, hogy a feldolgozóipar és a kereskedelem megelőzte a kitermelő ágazatokat. Az 1970-es években elsősorban a közvetlen külföldi befektetések korlátozásainak enyhítése és a jen erősödése¹⁰ miatt emelkedő munkabérek járultak hozzá a japán közvetlen külföldi befektetések növekedéséhez. Számos japán textilipari vállalat Tajvanra és Dél-Koreába helyezte ki a termelését, ami néhány input Japánból való importálását tette szükségessé. Ez elmondható azokra a japán elektronikai vállalatokra is, amelyek összeszerelő tevékenységeket telepítettek Dél-Koreába és Tajvanra (Vogel, 1994, 164–165. o.). Délkelet-Ázsiában a japán befektetések az 1970-es években továbbra is a természeti erőforrások kiaknázására

⁸ A pénz- és munkaerőpiaci integráció mértéke jóval elmarad az áru- és tőkepiaci integrációétól (Capannelli és szerzőtársai, 2009, 33. o.).

⁹ A közvetlen külföldi befektetésekre vonatkozó 1996 előtti adatok bruttó összeg, valamint nem tartalmazzák a 100 millió jen alatti befektetéseket. Az 1996-as évtől kezdődően a közvetlen külföldi befektetések adatai nettó összeget jelentenek, és a nemzetközi fizetési mérlegben alapulnak.

¹⁰ A Bretton Woods-i rendszer 1971-es összeomlását követően a jen a dollárral és a több régiós valutával (amelyek többé-kevésbé a dollárhoz voltak kötve) szemben felértékelődött.

irányultak, de megfigyelhető volt a japán feldolgozóipari vállalatok munkaintenzív tevékenységeinek növekvő kihelyezése is. Kelet-Ázsiában a kitermelő ágazatokba beruházó japán vállalatok az ásványi anyagokat, energiahordozókat Japánba szállították, míg a feldolgozóiparba beruházó japán vállalatok a termékeiket harmadik országba vagy Japánba exportálták (Thorbecke–Salike, 2011, 4. o.).

Az 1980-as években újabb ugrás következett be a japán közvetlen külföldi beruházásokban. Már az évtized első két évében a japán közvetlen külföldi befektetések 4,7 milliárd dollárról 8,9 milliárd dollárra nőttek. Az évtized végén a japán befektetések értéke meghaladta a 67,5 milliárd dollárt. A szigetország a világ első számú közvetlen külföldi befektetéseket kibocsátó országává vált. A közvetlen külföldi befektetések gyors ütemű kiáramlásának egyik fő oka – elsősorban a nyolcvanas évtized második felében – a jen 1985-ös Plaza-egyezményt követő felértékelődése volt. A jen viszonylag rövid idő alatt és nagymértékben történő felértékelődése¹¹ relatíve olcsóbbá tette a külföldi befektetéseket és termelést.

A japán közvetlen külföldi befektetések minden földrajzi relációban ugrásszerűen nőttek 1985 és 1989 között (6. táblázat). Közel kétharmaduk az Egyesült Államokba (46,3 százalék) és az Európai Közösségek országaiba (18,4 százalék) irányult. A japán vállalatok a közvetlen befektetésekkel próbálták megkerülni azokat a kereskedelmi akadályokat, amelyeket az Egyesült Államok és az Európai Közösségek vezettek be piacaik védelmére a japán „exportoffenzívával” szemben. [A fejlett országok kereskedelmi korlátai kikerülésének másik eszközeként szolgált a japán vállalatok harmadik (például észak- és délkelet-ázsiai) országban/ból való termelése és exportja is.] Az Európai Közösségek esetében az egységes piac kialakítása szintén ösztönözte a japán befektetéseket. Ázsia részesedése a japán közvetlen külföldi befektetéseken belül 1985 és 1989 között a korábbi időszakokhoz képest mérséklődött, 12 százalékot tett ki. De ez csak földrajzi súlyponteltolódást jelentett, ugyanis az 1980-as évtized második felében a japán vállalatok megháromszorozták a közvetlen befektetéseiket az újonnan iparosodott országokban. Majd 1990 és 1995 között az ASEAN-országokba irányuló befektetéseiket is. (Az 1980-as évek végén az újonnan iparosodott országok növekvő munkaerőköltségei és erősödő nemzeti valutái a japán vállalatokat termelésük ASEAN-országokba történő áttelepítésére ösztönözte.) De ez utóbbi időszakra tehető a japán vállalatok Kínában történő terjeszkedésének elindulása is (7. táblázat).

A kelet-ázsiai országok 1990 és 1995 között már valamivel magasabb arányban (18 százalékkal) részesedtek Japán közvetlen befektetéseiből. Az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válság csak átmeneti visszaesést okozott a Kelet-Ázsiába irányuló japán közvetlen befektetésekben. Az ezredfordulótól pedig megfigyelhető, hogy a japán vállalatok befektetései egyre inkább Kelet-Ázsia felé tolnak el. A 3. és a 4. ábra alapján elmondhatjuk, hogy 2000 után Japán közvetlen külföldi befektetéseinek

¹¹ 1985 és 1988 között a jen amerikai dollárral, brit fonttal és a német márkával szembeni árfolyama 90, 30 illetve 10 százalékkal erősödött.

6. TÁBLÁZAT ■ Japán közvetlen külföldi befektetései, 1985–1989 (millió dollár)

Országok/régiók	1985	1986	1987	1988	1989	Összesen
Ázsia	1 435	2 327	4 868	5 569	8 238	22 437
Újonnan iparosodottak	718	1 531	2 581	3 264	4 901	12 995
ASEAN ^a	598	554	1 031	1 966	2 782	6 931
Kína	100	226	1 226	296	438	2 287
India	13	11	21	24	18	87
Egyesült Államok	5 395	10 165	14 704	21 701	32 540	84 505
Európai Közösségek ^b	1 759	3 323	6 208	8 329	14 031	33 650
Latin-Amerika	2 616	4 737	4 816	6 428	5 238	23 835
Afrika	172	309	272	653	671	2 077
Óceánia	525	992	1 413	2 669	4 618	10 216
Közel-Kelet	45	44	62	259	66	476
Világ	12 217	22 320	33 364	47 022	67 540	182 464

^a Thaiföld, Malajzia, Indonézia, Fülöp-szigetek, Brunei.

^b Az Európai Közösségek 10 tagországa, 1986-tól Spanyolország és Portugália is.

Forrás: JETRO, Japanese Trade and Investment Statistics.

7. TÁBLÁZAT ■ Japán közvetlen külföldi befektetései, 1990–1995 (millió dollár)

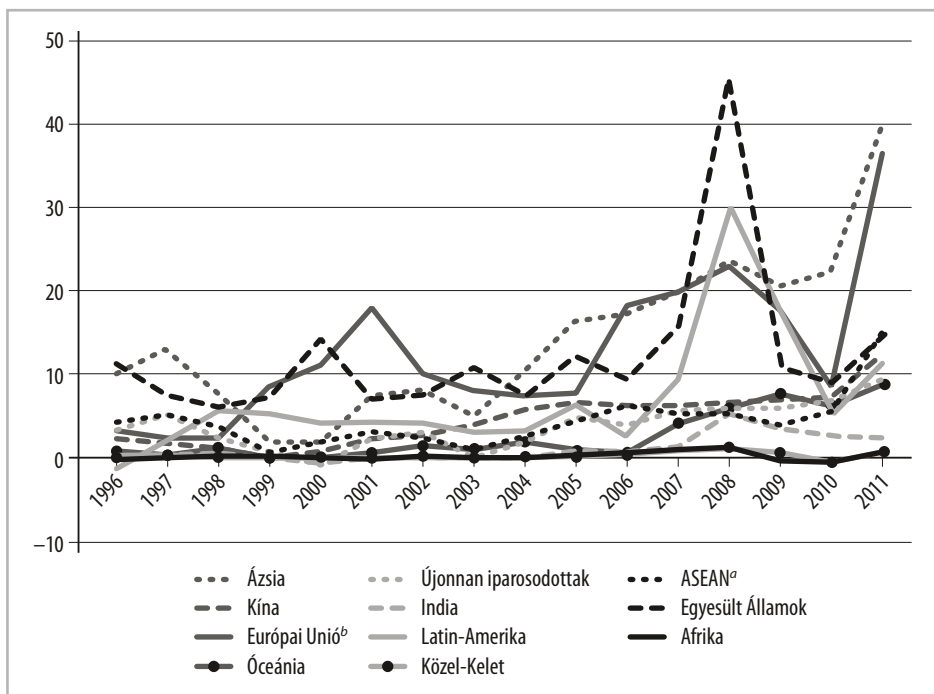
Országok/régiók	1990	1991	1992	1993	1994	1995	Összesen
Ázsia	7 054	5 936	6 425	6 637	9 699	12 360	48 111
Újonnan iparosodottak	3 355	2 203	1 920	2 420	2 865	3 237	16 000
ASEAN ^a	3 243	3 082	3 197	2 398	3 902	4 352	20 174
Kína	349	579	1 070	1 691	2 565	4 478	10 732
India	30	14	122	35	96	130	426
Egyesült Államok	26 128	18 026	13 819	14 725	17 331	22 650	112 678
Európai Unió ^b	13 304	8 786	6 643	7 110	5 937	8 239	50 019
Latin-Amerika	3 628	3 337	2 726	3 370	5 231	3 879	22 172
Afrika	551	748	238	539	346	380	2 803
Óceánia	4 166	3 278	2 406	2 035	1 432	2 816	16 132
Közel-Kelet	27	90	709	217	290	154	1 487
Világ	56 911	41 584	34 138	36 025	41 051	51 392	261 102

^a Thaiföld, Malajzia, Indonézia, Fülöp-szigetek, Brunei, 1995-től Vietnam

^b Európai Unió 12, 1995-től Ausztria, Svédország, Finnország

Forrás: JETRO, Japanese Trade and Investment Statistics.

3. ÁBRA ■ Japán közvetlen külföldi befektetések, 1996–2011 (milliárd dollár)

^a Thaiföld, Malajzia, Indonézia, Fülöp-szigetek, Brunei, Vietnam, 1998-tól Laosz és Mianmar, 1999-től Kam-bodzsa

^b EU-15, 2004-től EU-25, 2007-től EU-27.

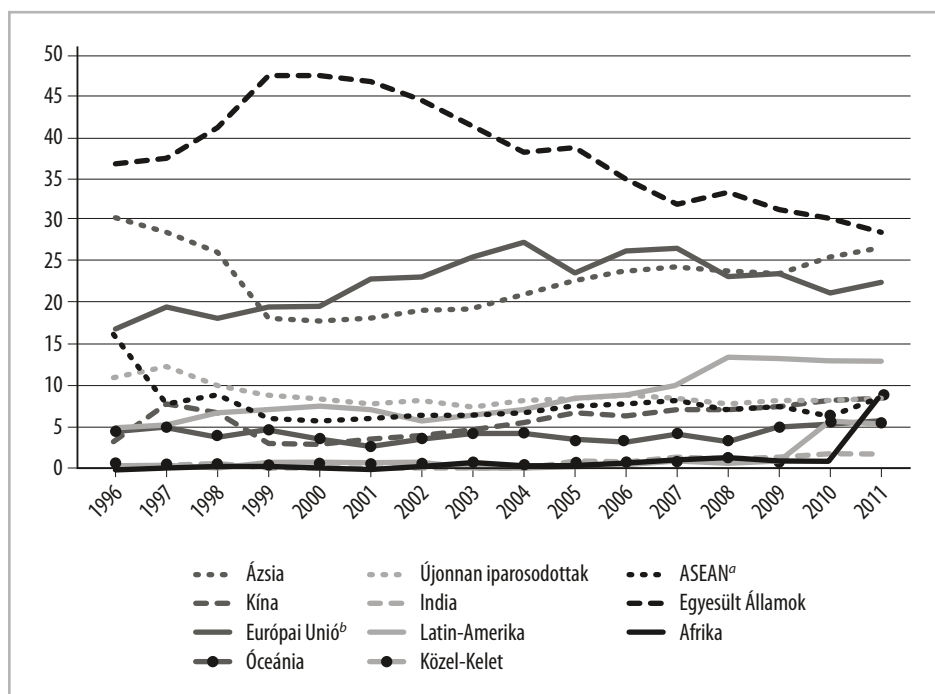
Forrás: JETRO, Japanese Trade and Investment Statistics.

állományából az Európai Unió részesedése szinte alig változott, az Egyesült Államok részesedése csökkent, Kelet-Ázsia részesedése¹² pedig növekedett. Kelet-Ázsián belül pedig megfigyelhető, hogy amíg az újonnan iparosodott országok és az ASEAN-tagállamok részesedése Japán közvetlen befektetéseinek állományából nem tért vissza az ázsiai pénzügyi válságot megelőző szintre, addig Kína részesedése az ezredfordulót követően folyamatosan emelkedett. A kelet-ázsiai régió belül Kína lett Japán közvetlen befektetéseinek első számú célpontja.

Japán kelet-ázsiai közvetlen befektetéseinek szektorális irányultságát tekintve a feldolgozóipar dominanciájáról beszélhetünk. A japán vállalatok Kelet-Ázsiára elsődlegesen termelési és exportbázisként tekintenek, ugyanakkor az elmúlt évtizedek gyors gazdasági fejlődésének köszönhetően a régióval mint növekvő fizetőképes fogyasztói piaccal is egyre inkább számolnak. Kelet-Ázsiában a japán

¹² Japán ázsiai közvetlen befektetéseinek közel 100 százaléka a kelet-ázsiai országokban található.

4. ÁBRA ■ Japán közvetlen külföldi befektetéseinek megoszlása (százalék)

^a Brunei, Fülöp-szigetek, Indonézia, Malajzia, Thaiföld, Vietnam, 1998-tól Laosz és Mianmar, 1999-től Kam-bodzsa.

^b EU-15, 2004-től EU-25, 2007-től EU-27.

Forrás: JETRO, Japanese Trade and Investment Statistics.

közvetlen feldolgozóipari befektetésállomány 76 százaléka a fejlődő országokban (Kína, ASEAN¹³) koncentrálódik. Kiemelkedően magas Japán részvétele a járműiparban, a gépiparban (elektromos és általános gépek gyártása), valamint a vegy- és gyógyszeriparban. A japán járműipari és elektronikai vállalatok globális befektetéseinek 35, illetve 40 százaléka található Kelet-Ázsiában. A nagy gyártóvállalatok és az alkatrészeket előállító vállalatok egyaránt regionalizálták termelésüket, vagyis termelési hálózatokat alakítottak ki Kelet-Ázsiában.¹⁴ Az 1980-as évek közepétől

¹³ Szingapúr nélkül.

¹⁴ Példaként említhetjük, hogy Japán jelentős járműipari vállalatainak (Toyota, Nissan, Honda, Mitsubishi, Suzuki stb.) mindegyike rendelkezik befektetésekkel az ASEAN-országokban (Indonézia, Malajzia, Fülöp-szigetek, Thaiföld, Vietnam, Szingapúr) (JAMA, 2009, 4–9. o.). Az ASEAN-országok közül Thaiföld a legjelentősebb befektetési célpont: az ASEAN-országokba irányuló japán járműipari közvetlen befektetésállományból 50 százalékkal részesedik.

pedig megfigyelhető, hogy az újonnan iparosodott országok is egyre inkább meghatározó befektetőkké váltak a kelet-ázsiai régióban.

2. Az újonnan iparosodott országok közvetlen külföldi befektetéseit vizsgálva, Hongkong számít a legjelentősebb közvetlen külföldi befektetéseket kibocsátó/befogadó országnak.¹⁵ A közvetlen külföldi befektetések tekintetében azonban Hongkong szerepe igen speciális, ugyanis esetében nagyarányú a tőke körbeáramlása (*round-tripping*). Hongkong mind a kiáramló, mind a beáramló közvetlen külföldi befektetései által szorosan kapcsolódik Kínához. A két ország kölcsönösen egymás legnagyobb befektetője. A Kínából Hongkongba áramló közvetlen tőkebefektetések egy része „visszaérkezik” Kínába. Becslések szerint a Hongkongból Kínába irányuló közvetlen tőkebefektetések 25–50 százaléka – jellegét tekintve – körbeáramlásnak minősül (*Hattari-Rajan*, 2006, 9. o.). Ezek a befektetések gyakran például olyan adókedvezmények megszerzését célozzák, amely csak a külföldi befektetők számára biztosított. Ezenkívül Hongkong gyakran közvetítői szerepet játszik a Kínába történő befektetésekből, ugyanis Hongkongban számos külföldi vállalatnak van olyan regionális irodája vagy központja, amely a Kínában történő befektetéseikért is felelős (*Aminian és szerzőtársai*, 2007, 24. o.). 2011-ben Kína a hongkongi eredetű közvetlen befektetésállományból 42,1 százalékkal részesedett. A Hongkonggal szomszédos Kuangtung tartományban a Kínában befektetett tőkeállomány egyharmada található. Kínában a hongkongi vállalatcsoportok elsősorban az infokommunikációs technológiai, az ingatlan- és üzleti szolgáltatásokban, valamint a feldolgozóiparban érdekeltek (*Censtatd*, 2012, 23–26. o.).

Szingapúr a közvetlen külföldi befektetések kibocsátásában és befogadásában – Hongkonghoz hasonlóan – mind regionálisan, mind globálisan jelentős ország.¹⁶ 2011-ben a globális szingapúri közvetlen befektetésállományból Ázsia közel 60 százalékkal részesedett. Az Ázsiában befektetett szingapúri tőke 94 százaléka Kelet-Ázsiában koncentrálódott. A régió belül az ASEAN-országokba települt a szingapúri közvetlen külföldi befektetésállomány közel fele (44 százaléka). Délkelet-Ázsiában a szingapúri tőke leginkább Malajziát, Thaiföldet és Indonéziát részesíti előnyben. A teljes kelet-ázsiai régiót tekintve pedig Kína részesedett a legnagyobb arányban (34 százaléka) a szingapúri eredetű közvetlen külföldi befektetésállományból.¹⁷ Kína azonban nemcsak regionálisan, hanem globálisan is a szingapúri közvetlen befektetésállomány első számú befogadó országa. Kelet-Ázsiában a szingapúri közvetlen befektetésállomány a feldolgozóiparban, a pénzügy- és biztosítási szolgáltatásokban és az ingatlanpiaci tevékenységekben koncentrálódik.

¹⁵ Az UNCTAD által készített legnagyobb 20 közvetlen befekteteskibocsátó/-befogadó ország listáján szerepelt az elmúlt 10 évben.

¹⁶ Az UNCTAD által készített legnagyobb 20 közvetlen befekteteskibocsátó/-befogadó ország listáján szerepelt az elmúlt 10 évben.

¹⁷ Az 1990-es évek elején a Sanghaj közelében létrehozott Kína–Szingapúr Suzhou Ipari Park („Szingapúr II.”) a szingapúri vállalatok kínai befektetéseinek szimbólumává vált.

Hongkonghoz hasonlóan Szingapúr is közvetít közvetlen külföldi befektetéseket, vagyis a városállamban letelepedett transznacionális vállalatok leányvállalataikon keresztül fektetnek be más országokba. A japán vállalatok például gyakran a szingapúri leányvállalataikon keresztül fektetnek be más ASEAN-országokba (Thaiföld, Indonézia, Fülöp-szigetek) (Park, 2003, 1741. o.).

Az 1990 és 2011 közötti két évtizedben a tajvani közvetlen befektetések volumenében szintén jelentős növekedés következett be. A tajvani közvetlen külföldi befektetések elsősorban Ázsiába irányultak, és kelet-ázsiai koncentrációjuk még a hongkongi és szingapúri közvetlen befektetéseknél is erősebbnek bizonyultak. Az említett időszakban Kína 63 százalékkal, a teljes kelet-ázsiai régió pedig 74 százalékkal részesedett a tajvani közvetlen befektetésekből, azaz a Kelet-Ázsiába irányuló tajvani közvetlen befektetések nagy része Kínába áramlott. A Kínában (Kelet-Ázsiában) befektetett tajvani tőke fő célterületének a feldolgozóipar számított, s ezen belül az elektronikai alkatrészek, elektronikai és elektromos gépek/berendezések gyártása bizonyult kiemelt jelentőségűnek (Investment Commission, 2012).

A dél-koreai és a tajvani közvetlen külföldi befektetések mértéke a vizsgált időszak kezdetén közel azonos volt, majd a vége felé a dél-koreai kiáramlás jelentősen meghaladta a tajvanit. A dél-koreai közvetlen külföldi befektetések szintén Ázsiát és azon belül Kelet-Ázsiát részesítették előnybe, de koncentrációjának mértéke kisebb volt, mint a tajvani befektetéseké. A dél-koreai közvetlen külföldi befektetések 41 százaléka irányult Kelet-Ázsiába. Kelet-Ázsián belül Kína, valamint az ASEAN-országok (Vietnam, Indonézia, Malajzia, Szingapúr) vonzották magukhoz a legtöbb dél-koreai tőkét. Kelet-Ázsiában a koreai közvetlen befektetések elsődleges célterülete a feldolgozóipar (például autóipar, elektronikai ipar, textil/ruhaipar) volt.¹⁸

A 2000-es évek második felétől – az ASEAN fejlettebb tagállamai közül – Malajzia, Indonézia és Thaiföld is jelentősen növelte a közvetlen külföldi befektetéseit. Ezen országok vállalatai Délkelet-Ázsiában kezdtek el terjeszkedni, majd egész Kelet-Ázsiában és végül globálisan is (Hiratsuka, 2006, 1. o.). Az ASEAN-ba irányuló közvetlen külföldi befektetéseken belül nőtt az intraregionális (ASEAN) befektetések aránya, azaz az integráció erősödése szubregionális szinten is megfigyelhető volt. Ezenkívül szintén új jelenségnek tekinthető, hogy a fejletlenebb ASEAN-országok, Vietnam, Kambodzsa, Laosz és Mianmar növekvő mértékben részesültek a fejlettebb ASEAN-országok (Szingapúr, Thaiföld, Malajzia), valamint az északkelet-ázsiai országok (például Dél-Korea, Japán) befektetéseiből (UNCTAD, 2012b, 10. o.), ami a regionális termelési hálózatokba való bekapcsolódásukat jelenti.

A Kelet-Ázsiába irányuló közvetlen külföldi befektetéseken belül az intra-regionális befektetések arányáról nem állnak adatok rendelkezésre, ugyanakkor a fenti elemzésekből kiderül, hogy a kelet-ázsiai régió legfontosabb tőke kibocsátó országainak (amelyek egyben globálisan is meghatározóak e téren) befektetési erőteljesen régióközpontúak, vagy eltolódtak a régió irányába. Ebből arra következtet-

¹⁸ További adatokat lásd: <https://www.koreaexim.go.kr/site/main/index002>.

hetünk, hogy a közvetlen külföldi befektetések terén zajló intraregionális kapcsolatok erősödtek. Az intraregionális közvetlen külföldi befektetések (Japán, újonnan iparosodott országok) kitüntetett célországa Kína. Kína közvetlen külföldi befektetéseket vonzó szerepe azonban nemcsak regionálisan, hanem globálisan is meghatározó. (A közvetlen külföldi befektetések legjelentősebb célországainak UNCTAD által összeállított listáján az élbolyban, a fejlett országok mellett szerepel.)

Kelet-Ázsia a közvetlen külföldi befektetések 1985 óta felgyorsult globális áramlásának legfontosabb célterülete az UNCTAD által meghatározott fejlődő régiók közül.¹⁹ 1985 és 2011 között a Kelet-Ázsiába irányuló közvetlen külföldi befektetések éves szintje 5,2 milliárd dollárról 324,6 milliárd dollárral nőtt. A régiós befektetők (Japán és az újonnan iparosodott országok) mellett az európai és az amerikai vállalatok is meghatározott szerepet játszanak a regionális termelési hálózatok kialakulásában. Kelet-Ázsiában a közvetlen külföldi befektetések révén kiépülő termelési hálózatok irányítják a regionális kereskedelmi (árupiaci) integrációt.

INTRAREGIONÁLIS KERESKEDELEM ♦ Kelet-Ázsia intraregionális kereskedelmének bővülésében és a teljes kereskedelmen belüli arányának növekedésében meghatározó szerepet játszanak a japán, tajvani, dél-koreai, hongkongi és szingapúri (európai és amerikai) transznacionális vállalatok, amelyek termelési hálózatokat alakítottak ki a régióban. A transznacionális vállalatok széttagolt termelési tevékenységének eredménye a növekvő alkatrész-kereskedelem, amelynek súlya Kelet-Ázsia intraregionális kereskedelmében magasabb, mint a NAFTA-ban vagy az Európai Unióban (Kumagai, 2008, 179. o.). A 2000-es évek közepén Kelet-Ázsia intraregionális feldolgozóipari kereskedelmében az alkatrészek már 37 százalékot képviseltek. Ha csak az ASEAN-on belüli kereskedelmet nézzük, akkor ez arány elérte az 50 százalékot is (Athukorala–Menon, 2010, 30. o.). A Kelet-Ázsiában létrejött termelési hálózatok kiterjedtségüket és összetettségüket tekintve egyedülállóak a világgazdaságban (Kimura, 2006, 326. o.), és a legmeghatározóbb integráló erőt képviselik a régióban.

1990 és 2011 között a kelet-ázsiai intraregionális kereskedelem aránya 42 százalékról 50 százalékra nőtt.²⁰ Ha külön-külön vizsgáljuk Észak- és Délkelet-Ázsiát, akkor nem látunk ilyen mértékű integrációt, vagyis a két szubrégió együtt alkot egy integrált régiót (Fujita–Hamaguchi, 2008, 22. o.).²¹ A kelet-ázsiai intraregionális kereskedelem a már említett alkatrész-kereskedelem mellett a következő tulajdonságokkal írható le.

¹⁹ 1985 és 2011 között Kelet-Ázsia részesedése a globális közvetlen külföldi befektetésekből általában 10–20 százalék között mozgott, de gyakran megközelítette vagy akár meg is haladta a 20 százalékot.

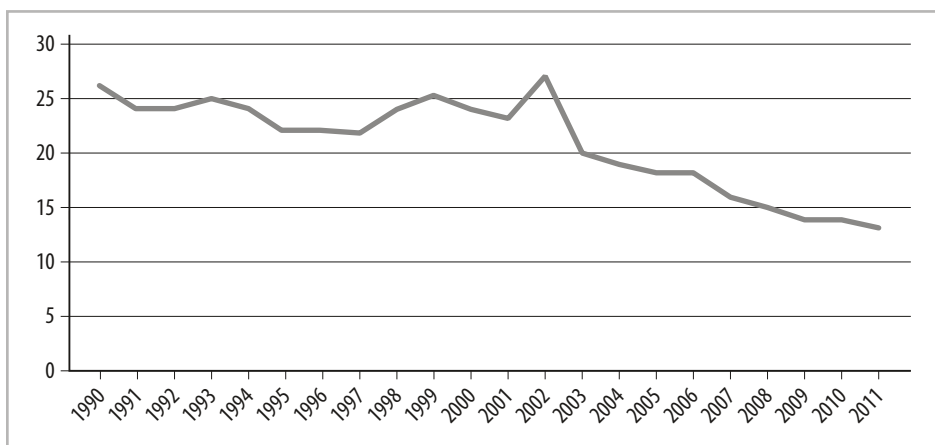
²⁰ 2011-ben az intraregionális kereskedelem aránya a NAFTA esetében a kelet-ázsiaiánál alacsonyabb, 40 százalék, az EU–27 esetében pedig magasabb, 63,5 százalék volt.

²¹ 2011-ben az intraregionális kereskedelem aránya az ASEAN esetében 24,2 százalék, az észak-kelet-ázsiai országok esetében 35,4 százalék volt.

1. Háromszög alakú kereskedelem: a *repülő vadludak* modellje szerinti (FG-típusú) ipari felzárkózás eredményeként jött létre. A háromszög alakú kereskedelem sémája tulajdonképpen Kelet-Ázsia intra- és (Észak-Amerikával való) interregionális kereskedelme közötti kapcsolatot mutatja be. A háromszög egyik szára a Japán és az újonnan iparosodott országok, valamint Kína és az ASEAN-országok közötti kereskedelmi kapcsolatot jelképezik. Japán és az újonnan iparosodott országok alkatrészekkel és tőkejavakkal (fogyasztási cikkekkel) látják el az ASEAN-országokat és Kínát (valamint Japán az újonnan iparosodott országokat is). A visszafelé irányuló kereskedelem már nem ennyire látványos, mivel Kína és az ASEAN-országok a köztes termékekből előállított végső felhasználásra kerülő termékeket az Egyesült Államokba (vagy az Európai Unióba, illetve a világ más részére) exportálják. Japán és az újonnan iparosodott országok szintén döntően fogyasztási cikket (és tőkejavakat) exportálnak az Egyesült Államokba (ez a kapcsolat jelenti a háromszög harmadik szárát).

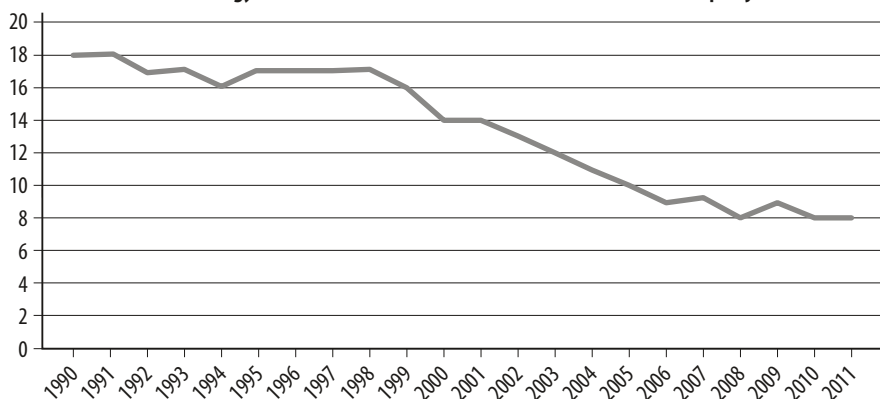
2. Az intraregionális kereskedelem súlyának növekedése ellenére az Egyesült Államok és az Európai Unió a kelet-ázsiai termékek meghatározó felvevő piacai maradtak. 1990 és 2011 közötti időszakban Kelet-Ázsia kereskedelmén belül az Egyesült Államok és az Európai Unió súlya annak ellenére csökkent (lásd 5–8. ábra), hogy a régióval folytatott kereskedelmük folyamatosan bővült. Az alkatrészek által dominált intraregionális kereskedelem (súlyának) párhuzamos növekedése viszont nem volt független az előbb említett interregionális kereskedelemtől. Hiszen az alkatrészekből előállított végső felhasználásra kerülő termékek elsődleges piacai az Egyesült Államok és az Európai Unió voltak. *Athukorala–Kohpaiboon* (2009, 13. o.) számításai szerint Kelet-Ázsia végső felhasználásra kerülő termékexportjának kétharmada a régió kívülre (elsősorban az Egyesült Államokba és az Európai

5. ÁBRA ■ Az Egyesült Államok százalékos részesedése Kelet-Ázsia exportjából

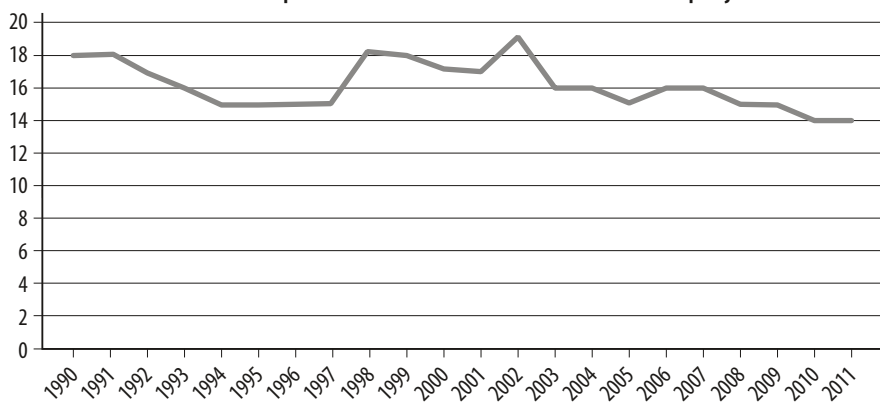

Forrás: saját szerkesztés IMF, Direction of Trade Statistics, Yearbook, 1996–2011.

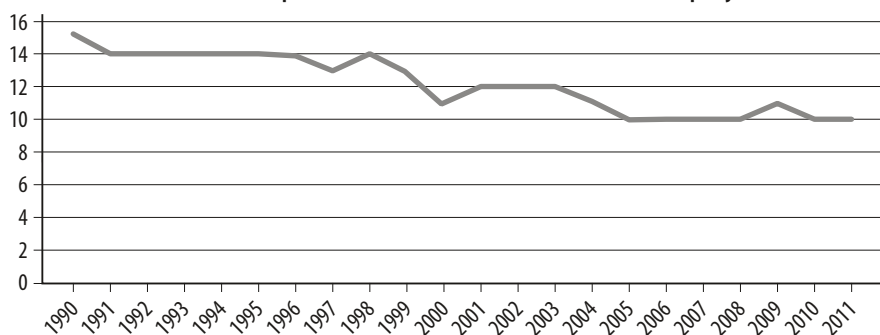
6. ÁBRA ■ Az Egyesült Államok százalékos részesedése Kelet-Ázsia importjából

7. ÁBRA ■ Az Európai Unió százalékos részesedése Kelet-Ázsia exportjából

8. ÁBRA ■ Az Európai Unió százalékos részesedése Kelet-Ázsia importjából

Forrás: saját szerkesztés IMF, Direction of Trade Statistics, Yearbook, 1996–2011.

Unióba) irányult. Vagyis az exportorientált kelet-ázsiai gazdaságok növekedési dinamizmusa erőteljesen függ a régió kívüli fejlett országoktól.

3. Kína a kelet-ázsiai gazdasági integráció „főszereplője”: az elmúlt két évtizedben felgyorsult kelet-ázsiai integráció egyre inkább Kína-központúvá formálódott. Kína az intraregionális közvetlen külföldi befektetések első számú célterületévé és több kelet-ázsiai ország első számú régiós kereskedelmi partnerévé vált. Közben Kína részaránya a kelet-ázsiai országok intraregionális kereskedelmén belül jelentősen nőtt, addig a korábbi meghatározó partnernek számító Japáné csökkent (8–9. táblázat).

Ezenkívül érdemes még egy érdekességet megemlíteni Kína kelet-ázsiai régióban betöltött „speciális” szerepével kapcsolatban. *Athukorala–Menon* (2010, 25. o.) számításai szerint a kelet-ázsiai régió országaiban az alkatrészek részesedése a feldolgozóipari importon és exporton belül közel azonos, addig Kína esetében az alkatrészek az importnak jóval nagyobb részét teszik ki (37,6 százalék), mint az exportnak (18,1 százalék). 1994 és 2007 között Kína feldolgozóipari importjából Kelet-Ázsia

8. TÁBLÁZAT ■ Kína százalékos részesedése néhány kelet-ázsiai ország intraregionális exportjából és importjából

Ország		1990	1995	2000	2005	2010
Dél-Korea	export	3,7	15,6	23,7	44,3	49
	import	10,4	13,8	18,6	31,4	36,6
Fülöp-szigetek	export	2	2,9	3,6	16,3	17,1
	import	3,1	4,6	4,2	10,7	12,9
Hongkong	export	55,8	65,9	68,2	74,4	78,4
	import	49,5	48,5	55,3	56	57,3
Indonézia	export	4,9	6,9	7,6	12,9	16,6
	import	6,2	7,7	11,5	17	22,9
Japán	export	7,1	11,7	15,8	28,3	35,7
	import	18,7	30,3	35,7	48,2	49,9
Malajzia	export	3,7	4,8	5,7	12,2	20,9
	import	3,5	3,8	6,4	18,1	19,4
Szingapúr	export	3,2	4	6,6	13,8	16
	import	6,4	5,3	8,4	17,6	19,5
Tajvan	export	0,000012	0,7	5,7	34,6	41,5
	import	1,5	6,2	8,2	19,6	26,7
Thaiföld	export	3,1	5,8	8,4	15,3	20,2
	import	5,9	5,3	9,7	16,2	22,2
Vietnam	export	0,8	9,4	18,8	21,1	23,3
	import	0,5	5,3	11,3	20,7	31,8

Forrás: saját szerkesztés IMF, Direction of Trade Statistics, Yearbook, 1996–2011.

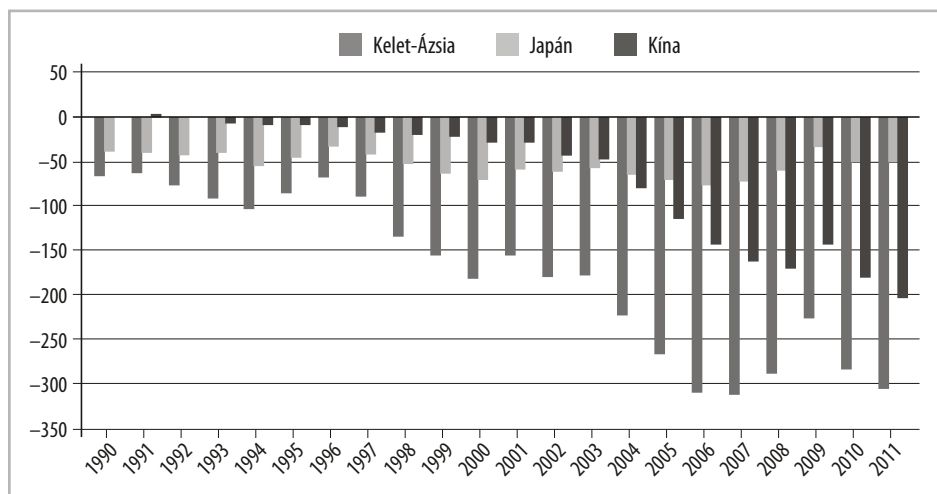
9. TÁBLÁZAT ■ Japán százalékos részesedése néhány kelet-ázsiai ország intraregionális exportjából és importjából

Ország		1990	1995	2000	2005	2010
Dél-Korea	export	55,5	29	26,3	17,2	11,8
	import	72,2	60,9	46,3	39,3	32,9
Fülöp-szigetek	export	53,2	38,4	30,8	28,8	23,4
	import	40,9	44,1	34,4	29,1	18,9
Hongkong	export	12,8	12,1	11	8,7	6,3
	import	21,7	19,9	15,4	13,7	11,5
Indonézia	export	63,7	49	40	35	27,2
	import	51,6	47,3	30,7	20,1	19
Kína	export	22,3	33,6	34,8	26,6	20,9
	import	27,5	40	34,1	29,6	29,7
Malajzia	export	26,9	23,2	24	17,3	17,2
	import	43,8	46,9	34,1	22,8	19,5
Szingapúr	export	18,5	13,5	12,8	8,8	7,2
	import	37,2	34,4	27,6	16,5	14,2
Tajvan	export	33,4	23	22,3	12	9,7
	import	68,7	60,4	50,6	44,9	38,6
Thaiföld	export	45,3	33,7	30,4	25,2	19,2
	import	53,9	54,6	43,8	37,9	34,7
Vietnam	export	34,1	37,8	31,6	28,4	24,6
	import	16,8	14,8	18,6	14,3	14,3

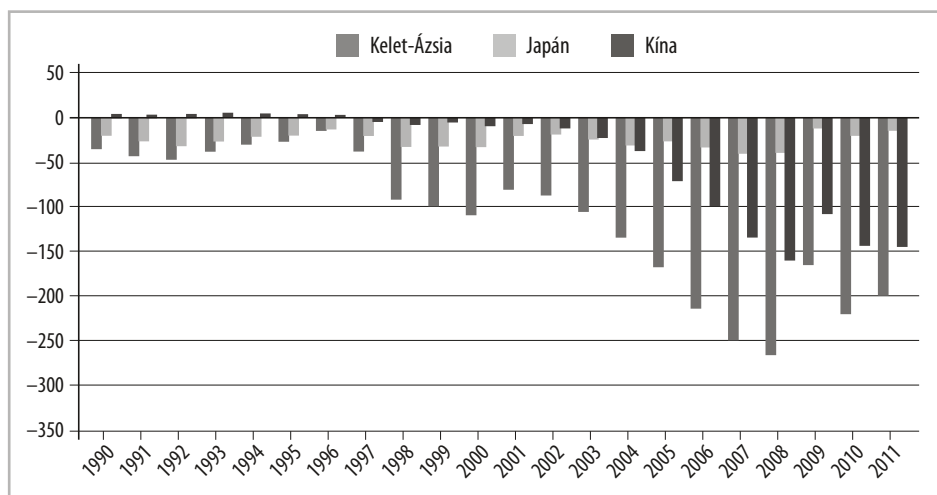
Forrás: saját szerkesztés IMF, Direction of Trade Statistics, Yearbook, 1996–2011.

részesedése 20 százalékról 32,7 százalékra nőtt. A Kelet-Ázsiából származó kínai feldolgozóipari importon belül az alkatrészek aránya 18 százalékról 44 százalékra emelkedett. Miközben a kínai feldolgozóipari exporton belül a kelet-ázsiai régió aránya (53,3 százalékról 32,2 százalékra) csökkent (*Athukorala–Kohpaiboon*, 2009, 15. o.). Ennek megfelelően Kína exportja esetében nem beszélhetünk az Egyesült Államok és az Európai Unió részarányának csökkenéséről, hanem (legalábbis a globális válságig) éppen az ellenkezőjét figyelhetjük meg. Kína a kelet-ázsiai (főleg japán, dél-koreai és tajvani) alkatrészek meghatározó összeszerelő központjává vált, és az így előállított végső fogyasztásra kerülő termékek elsődleges felvevő piaca az Egyesült Államok és az Európai Unió.

4. Az kelet-ázsiai intraregionális kereskedelem fentebb vázolt jellegzetességeiből fakadóan a régiónak jelentős kereskedelmi többlete halmozódott fel az Egyesült Államokkal és az Európai Unióval szemben (9–10. ábra).

9. ÁBRA ■ Az Egyesült Államok külkereskedelmi deficitje Kelet-Ázsiával szemben (milliárd dollár)

Forrás: saját szerkesztés IMF, Direction of Trade Statistics, Yearbook, 1996–2011.

10. ÁBRA ■ Az Európai Unió külkereskedelmi deficitje Kelet-Ázsiával szemben (milliárd dollár)

Forrás: saját szerkesztés IMF, Direction of Trade Statistics, Yearbook, 1996–2011.

A kialakult kereskedelmi háromszögből eredően Japán (és az újonnan iparosodott országok) kereskedelmi többletet könyvel(nek) el a többi kelet-ázsiai országgal szemben (ahogyan arra korábban már utaltunk: az ellenirányú import nem működik), miközben a meghatározó felvevő piacoknak, az Egyesült Államoknak és az Európai Uniónak jelentős kereskedelmi deficittel kell számolniuk Kelet-Ázsiával

szemben. Az ábrák segítségével azt is megállapíthatjuk, hogy míg az 1990-es években az Egyesült Államok és az Európai Unió kelet-ázsiai külkereskedelmi deficitjéért elsősorban Japán volt felelős, addig 2004-től már Kína.

A kelet-ázsiai országok az exportvezérelt növekedési modellnek köszönhetően jelentős gazdasági sikereket értek el, ugyanakkor a 2008-ban kirobbant globális pénzügyi és gazdasági válság rámutatott arra, hogy a kelet-ázsiai országoknak mindenképpen csökkenteniük kellene az Egyesült Államok és az Európai Unió keresletétől való túlzott függőségüket. A kelet-ázsiai országok folyó fizetési mérlegeinek hatalmas többlete, illetve a másik oldalon a fejlett országok folyó fizetési mérlegeinek jelentős hiánya által tükrözött globális egyensúlytalanság szerepet játszott a globális válság kialakulásában. Egyre több kelet-ázsiai kormány ismeri fel, hogy a válság előtti exportvezérelt növekedési modell nem fenntartható, és a gazdasági növekedésben mindenképpen szükséges a hazai és regionális kereslet szerepének növelése. A 4. fejezet nyújt részletes leírást a válság kelet-ázsiai integrációra gyakorolt hatásáról és az egyensúlytalanság kezelésére irányuló törekvésekről.

HIVATKOZÁSOK

- ADB (1999): Asian Development Outlook, 1999. Asian Development Bank, Manila.
- AKAMATSU, KANAME (1962): A historical pattern of economic growth in developing countries. *Journal of Developing Economies*, Vol. 1. No. 1. 3–25. o.
- AKKEMIK, K. ALI (2009): Industrial Development in Asia. A Comparative Look at Japan, Korea, Taiwan, and Singapore, Series on Economic Development and Growth. Vol. 3. World Scientific Publishing, Szingapúr.
- AMINIAN, NATHALIE–FUNG, K.C.–IZAKA, HITOMI (2007): Foreign Direct Investment, Intra-regional Trade and Production Sharing in East Asia. RIETI Discussion Paper Series, No. 64.
- ATHUKORALA, PREMA-CHANDRA–KOHPAIBOON, ARCHANUN (2009): Intra-regional trade in East Asia: The decoupling fallacy, crisis and policy challenges. ADBI Working Paper Series, No. 177.
- ATHUKORALA, PREMA-CHANDRA–MENON, JAYANT (2010): Global production sharing, trade patterns, and determinants of trade flows in East Asia. ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration, No. 41.
- BEATON, JESSICA (2011): How many Chinese millionaires is enough? CNN Travel, április 14. <http://travel.cnn.com/shanghai/life/how-many-chinese-millionaires-enough-089704>.
- BERNARD, MITCHELL–RAVENHILL, JOHN (1995): Beyond product cycles and flying geese: regionalization, hierarchy, and the industrialization of East Asia. *World Politics*, Vol. 47. No. 2. 171–209. o.
- CAPANNELLI, GIOVANNI–LEE, JONG-WHA–PETRI, PETER (2009): Developing Indicators for Regional Economic Integration and Cooperation. ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration, No. 33.

- CENSTATD (2012): External Direct Investment Statistics of Hong Kong, 2011. Census and Statistics Department, Hongkong. <http://www.statistics.gov.hk/pub/B10400032011AN11B0100.pdf>.
- CHIA, SIOW YUE (2006): Inward FDI in Singapore. Policy Framework and Economic Impact. Megjelent: *Urata, Shujiro–Chia, Siow Yue–Kimura, Fukunari* (szerk.): *Multinationals and Economic Growth in East Asia*. Routledge, Abingdon, 181–222. o.
- CHOWDHURY, ABDUR R. (1999): The Asian Currency Crisis. Origins, Lessons and Future Outlook. United Nations University, WIDER, Research for Action, Vol. 47.
- CHUNG, CHI-NIEN–MAHMOOD, ISHTAIQ P. (2006): Taiwanese Business Groups: Steady Growth in Institutional Transition. Megjelent: *Chang, Sea-Jin* (szerk.): *Business Group in East Asia: Financial Crisis, Restructuring, and New Growth*. Oxford University Press, New York, 70–93. o.
- CORSETTI, GIANCARLO–PESENTI, PAOLO–ROUBINI, NOUREL (1998): What Caused the Asian Currency and Financial Crisis? Part I. An Macroeconomic Overview, NBER Working Paper, No. 6833.
- DONER, RICHARD F.–RITCHIE, BRYAN K.–SLATER, DAN (2005): Systemic Vulnerability and the Origins of Developmental States. Northeast and Southeast Asia in Comparative Perspective. International Organization, Vol. 59. No. 2. 327–361. o.
- FUJITA, MASAHISA–HAMAGUCHI, NOBUAKI (2008): Regional integration in East Asia: perspectives of spatial and neoclassical economics. Megjelent: *Fujita, Masahisa–Kumagai, Satoru–Nishikimi, Koji* (szerk.): *Economic integration in East Asia – Perspectives from spatial and neoclassical economies*. IDE-JETRO, Edward Elgar, Cheltenham, 13–42. o.
- GOMEZ, EDMUND TERENCE (2006): Malaysian Business Groups. The State and Capital Development in the Post-Currency Crisis. Megjelent: *Chang, Sea-Jin* (szerk.): *Business Group in East Asia: Financial Crisis, Restructuring, and New Growth*. Oxford University Press, New York, 119–146. o.
- HATTARI, RABIN–RAJAN, RAMKISHEN S. (2007): Intra-Asian FDI Flows. Trends, Patterns and Determinants. International Workshop on Intra-Asian FDI Flows. Magnitude, Trends, Prospects and Policy Implications. ICRIER, Új-Delhi, április 25–26.
- HIRATSUKA, DAISUKE (2006): Outward FDI from and intraregional FDI in ASEAN. Trends and drivers. IDE Discussion Paper, No. 77.
- HSU, LOCKNIE (2012): Inward FDI in Singapore and its policy context. Vale Columbia Center on Sustainable International Investment, Columbia FDI Profiles, május 31.
- INVESTMENT COMMISSION (2012): Yearly Report 2012. Investment Commission, Ministry of Economic Affairs, https://www.moeaic.gov.tw/news.view?do=data&id=1095&lang=en&type=business_ann.
- JAMA (2009): Powering up hand in hand. Partnership in the auto industry between ASEAN and Japan. Japan Automobile Manufacturers Association, http://www.jama-english.jp/asia/publications/pamphlets/hand_in_hand_2009.pdf.
- JETRO (1985): Japan's postwar industrial policy. Economic programs in the reconstruction and expansion periods. JETRO, Tokió.
- JONES, DAVID MARTIN–SMITH, M. L. R. (2006): ASEAN and East Asian International Relations. Regional Delusion. Edward Elgar, Cheltenham–Northampton.
- KIMURA, FUKUNARI (2006): International and distribution networks in East Asia. Eighteen facts, mechanics, and policy implications. *Asian Economic Policy Review*, Vol. 1. No. 2. 326–344. o.

- KOJIMA, KIYOSHI (2000): The „flying geese” model of Asian economic development. Origin, theoretical extensions, and regional policy implications, *Journal of Asian Economics*, Vol. II. No. 4. 375–401. o.
- KUMAGAI, SATORU (2008): Structure and determinants of intra-regional trade in East Asia. Megjelent: *Fujita, Masahisa–Kumagai, Satoru–Nishikimi, Koji* (szerk.): *Economic integration in East Asia. Perspectives from spatial and neoclassical economies*. IDE-JETRO, Edward Elgar, Cheltenham, 173–202. o.
- LUKÁCS ESZTER (2010): Állam által vezérelt piacgazdasági rendszerek. Megjelent: *Lukács Eszter–Mayer Ádám–Völgyi Katalin* (szerk.): *Ázsia-tanulmányok*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 46–76. o.
- ÖNIS, ZIYA (1991): The Logic of Developmental State, *Comparative Politics*, Vol. 24. No. 1, 109–126. o.
- PARK, KANG H. (2003): Patterns and strategies of foreign direct investment: the case of Japanese firms. *Applied Economics*, Vol. 35. No. 16. 1739–1746. o.
- RADELET, STEVEN–SACHS, JEFFREY D. (2000): The Onset of the East Asian Financial Crisis. Megjelent: *Krugman, Paul* (szerk.): *Currency crises*. University of Chicago Press, Chicago–London.
- RYUTARO, KOMIJA–RYUHEI, WAKASUGI (1991): Japan’s Foreign Direct Investment. *Annals of the American Academy of Social Science*, Vol. 513. Japan’s External Economic Relations: Japanese Perspectives, 48–61. o.
- SCHRÖPPEL, CHRISTIAN–NAKAJIMA, MARIKO (2002): The changing interpretation of the flying geese model of economic development, *Deutsches Institut für Japanstudien, Japanstudien*, Vol. 14, Iudicium-Verlag, München, 203–236. o.
- STAPLES, ANDREW J. (2008): Responses to Regionalism in East Asia. *Japanese Production Networks in the Automotive Sector*, Palgrave MacMillan, Houndmills.
- THORBECKE, WILLEM–SALIKE, NIMESH (2011): Understanding the Foreign Direct Investment in East Asia. ADBI Working Paper Series, No. 290.
- TSUI-AUCH, LAI SI (2006): Singaporean Business Groups: The Role of State and Capital in Singapore Inc. Megjelent: *Chang, Sea-Jin* (szerk.): *Business Group in East Asia. Financial Crisis, Restructuring, and New Growth*. Oxford University Press, New York, 94–118. o.
- UNCTAD (1993): Trade and Development Report, 1993. United Nations, New York, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr13_en.pdf.
- UNCTAD (1994): Trade and Development Report, 1994. United Nations, New York, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr14_en.pdf.
- UNCTAD (1996): Trade and Development Report, 1996. United Nations, New York, http://unctad.org/en/Docs/tdr1996_en.pdf.
- UNCTAD (1998): Trade and Development Report, 1998. United Nations, New York, http://unctad.org/en/docs/tdr1998_en.pdf.
- UNCTAD (2000): Trade and Development Report 2000. United Nations, New York, http://unctad.org/en/Docs/tdr2000_en.pdf.
- UNCTAD (2012a): Trade and Development Report, 2012. United Nations, New York, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2012_en.pdf.
- UNCTAD (2012b): Regional integration and foreign direct investment in developing and transition economies, Trade and Development Board, Investment, Enterprise and Development Commission, Genf, http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ciimem4d2_en.pdf.

- UNIDO (2011): Industrial Development Report, 2011. Industrial Energy Efficiency for Sustainable Wealth Creation. Capturing Environmental, Economic and Social Dividend. United Nations Industrial Development Organization, Bécs, https://www.unido.org/sites/default/files/2012-01/UNIDO_FULL_REPORT_EBOOK_o.pdf.
- URATA, SHUJIRO (2004): The shift from 'market-led' to 'institution-led' regional economic integration in East Asia in the late 1990s. RIETI Discussion Paper Series, No. 12.
- VOGEL, EZRA F. (1994): Japan as a number one in Asia. Megjelent: *Curtis, Gerald L.* (szerk.): The United States, Japan, and Asia. Challenges for U.S. Policy. W.W. Norton & Company, New York, 159–183. o.
- WADE, ROBERT (1990): Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization, Princeton University Press, New Jersey.
- WEISS, JOHN (2005): Export Growth and Industrial Policy. Lessons from the East Asian Miracle Experience. ADBI Discussion Paper, No. 26.
- World Bank (1993): The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy. Oxford University Press, Washington D.C.
- WORLD BANK (2010): Emerging Stronger from the Crisis. East Asia and Pacific Economic Update, Vol. 1. Washington D.C. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2455>.
- YOSHITOMI, MASARU—ADBI STAFF (2003): Post-crisis Development Paradigms in Asia, Asian Development Bank Institute, Tokió, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/159393/adbi-post-crisis-development-paradigms.pdf>.

3. Régi és új regionalizmus Kelet-Ázsiában

A kelet-ázsiai regionalizmus a hidegháború végéig

Japán és a nagy kelet-ázsiai közös fejlődési övezet (GEACS)

A kelet-ázsiai regionalizmus 20. századi első kísérletének a nagy kelet-ázsiai közös fejlődési övezet (Greater East Asia Co-Prosperity Sphere, GEACS) tekinthető, amelynek kialakítása mögött Japán expanziós törekvései húzódtak meg. Japán a Meidzsi-restauráció (1868) meghirdetésével – a régió országai közül elsőként – jelentős gazdasági (és társadalmi) modernizáción ment keresztül, ami imperialista terjeszkedéssel párosult. A 20. század elejére Japánnak sikerült – az európai gyarmattartó hatalmak rovására – a gazdasági és katonai befolyását növelnie Kelet-Ázsiában. Japán 1895-ben Tajvant, 1905-ben pedig a Liaotung-félszigetet (Mandzsúria része), Koreát és a Szahalin-szigeteket déli részét foglalt el. A gyarmatok Japán mezőgazdasági és egyéb nyersanyag-beszállítóivá váltak. Az 1920-as évek végére Tajvan és Korea szállította a japán rizsimport négyötödét, a cukorimport kétharmadát és a fa- és ásványkincs-import jelentős hányadát (Peattie, 1984, 35. o.). A japán kormány ekkor még nem engedte, hogy a hazai konglomerátumok (*zaibacuk*) ipari befektetéseket hajtsanak végre a gyarmatokon (Tajvanon és Koreában). Közben azonban jelentős fejlesztések történtek a közlekedési és kommunikációs infrastruktúra terén, amelyek a kereskedelem bővítését szolgálták.

Japán gyarmatokkal szembeni gazdasági stratégiája az 1930-as évek elején a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulásának hatására – például a kínai nacionalizmus erősödése, világgazdasági válság kirobbanása – megváltozott. A japán gazdaság (fél-) háborús termelésre történő átállásával párhuzamosan a kormány iparosítási programot hirdetett meg a gyarmatokon. Az 1930-as években Japán elfoglalta Mandzsúria egész területét, majd Kína déli részei felé folytatta a terjeszkedést. Japán, Korea, Tajvan és Kína között – a japán (állami vagy magán) ipari befektetéseknek köszönhetően – szoros gazdasági kapcsolatok alakultak ki (Petri, 1993, 33. o.). A japánok a gyarmatokon saját gazdaságukat kiegészítő (komplementer) ipari struktúra kialakítását támogatták. A gyarmati kormányok a *zaibacuk* bevonásával nagyméretű bányászati és feldolgozóipari beruházásokat kezdeményeztek (Pao-San Ho, 1984, 365. o.). Amíg az 1920-as években a japánok – Tajvanon és Koreában – elsősorban a mezőgazdasági termékeket feldolgozó ágazatokba fektetettek be, addig a következő évtized befektetései az energiaforrások és egyéb ásványi anyagok kiaknázására, vízi erőművek építésére irányultak. Az újonnan épített erőművek a kohászati és

vegyipari iparágakat látták el villamos energiával (*Pao-San Ho*, 1984, 367. o.). Mandzsúria ipari bázisa a nehézipar működéséhez szükséges különböző alapanyagok (szén, vas, acél, elektromos áram, szintetikus olaj), gépjárművek, hajók termelésére szakosodott, amelyből saját, illetve Japán igényeit elégítette ki.

Japán a gyarmatosítás során a szomszédos országokkal szoros regionális gazdasági integrációt alakított ki (*Xing*, 2007, 5. o.), de kiterjedt gyarmati rendszere ellenére számos ásványi nyersanyagból nem volt önellátó, és nagymértékben támaszkodott a francia, brit és holland gyarmati uralom alatt álló délkelet-ázsiai országokból származó importra. 1938-ban Délkelet-Ázsia adta a japán ón-, gumi-, bauxit-, krómércimport 70 százalékát és a mangán-, volfrám-, nikkel-, réz- és kőolajimport 50 százalékát. A második világháború kitörése és az európai kolóniák és az Egyesült Államok által bevezetett exportkorlátozások Japánt arra ösztönözték, hogy saját gazdasági övezetébe vonja a délkelet-ázsiai országokat (*Beasley*, 1987, 225. o.).

1940 augusztusában Matsuoka Yosuke, japán külügyminiszter bejelentette, hogy a japán kormány célja egy úgynevezett nagy kelet-ázsiai közös fejlődési övezet kialakítása. Az elképzelések szerint az övezet földrajzi határai Japánon és az akkori gyarmatain kívül a délkelet-ázsiai országokra [Indokína, Holland Kelet-India (Indonézia), Malájföld, Burma, Fülöp-szigetek, Sziám (Thaiföld)] is kiterjedt volna. Az övezet létrehozását az Akamacu Kaname által kidolgozott – a 2. fejezetben részletesen ismertetett – repülő vadludak paradigmára épülő közgazdasági elmélet szolgált (*Kasahara*, 2004, 1. o.). Az elképzelés szerint a regionális gazdasági blokk élén a legfejlettebb gazdaság, Japán áll, amely elősegíti a többi ország ipari fejlődését. A közös gazdaságpolitikával, az erőforrások és az ipari fejlődés központi tervezésével, valamint az autarkiára (és nem kizsákmányolásra) épülő kapcsolattal jellemezhető övezet létrehozása nemcsak Japán, hanem az egész régió gazdasági érdekeit szolgálhatta volna (*Duus*, 2008, 149–150. o.). Japán ígéretet tett Európa délkelet-ázsiai gyarmatainak, hogy független nemzeti rezsimeket alakíthatnak, azonban a közös fejlődési övezet elképzelését saját expanziós törekvéseinek véghezvitelére és a délkelet-ázsiai országok ásványi nyersanyagainak megszerzésére használta fel.

A kontinentális Európa németek általi megszállása és az amerikaiakra mért – 1941. decemberi – súlyos csapás Pearl Harbournál szabad utat nyitott Japánnak Délkelet-Ázsia megszerzéséhez. Japán gyors és mindent eldöntő támadást tervezett. Öt hónappal Pearl Harbour után elfoglalták a nagy kelet-ázsiai közös fejlődési övezet területét (*Hall*, 1964, 772. o.). Japán ugyan legyőzte az európai gyarmattartókat, de függetlenséget nem adott a délkelet-ázsiai országoknak. 1942-ben a csendes-óceáni háború – Japán számára – kedvezőtlen fordulatot vett. 1943-ban a szövetséges erők átfogó offenzívát készítettek elő a Csendes-óceánon, amelynek végső célpontja Japán volt. Az erőviszonyok megváltozásával Japán a délkelet-ázsiai országokat a katonaság működtetésének, kiszolgálásának rendelte alá, és a korábban hangoztatott gazdaságfejlesztési törekvések elhaltak. A megszálló japán katonai csapatok a helyi lakosságtól erőszakkal elvették az élelmiszereket és más fogyasztási cikkeket. A dél-

kelet-ázsiai országokban működő helyi japán hatóságok több ezer embert fogtak kényszermunkára. A kényszermunkások általában utak, leszálló pályák, vasutak építésében vettek részt, valamint több ezer kínait és koreait hurcoltak Japánba, hogy ott szénbányákban és gyárakban dolgozzanak (Duus, 2008, 151. o.). A japán gyarmati uralom és a nagy kelet-ázsiai közös fejlődési övezet 1945-ben Japán háborús vereségével és kapitulációjával dőlt össze. Japán északkelet-ázsiai (Kína, Korea, Tajvan) országokkal – nagyhatalmi terjeszkedése során – kialakított magas szintű gazdasági integrációja szétesett.

A gyarmati rendszer felbomlása Kelet-Ázsiában

1945-ben, a háború elvesztését követően felbomlott Japán több évtized alatt kiépített gyarmati rendszere. Maga Japán 1952-ig amerikai megszállás alatt maradt. Kínában a polgárháborús harcok 1946-ban újraéledtek. 1949-ben a kommunisták győzelmet arattak a nacionalista erők felett. Mao Ce-tung kihirdette a Kínai Népköztársaság megalakulását, míg a Tajvanra menekült Csang Kaj-sek vezette nacionalisták pedig megalapították a Kínai Köztársaságot. Az Egyesült Államok nem ismerte el a Kínai Népköztársaságot, és a Tajvanon létrehozott Kínai Köztársaságot támogatta. A Kínai Népköztársaság 1950-ben szövetségi egyezményt kötött a Szovjetunióval, amellyel jelezte a szovjetbarát táborhoz való tartozását.

Korea a gyarmati uralom alóli felszabadulásakor két részre szakadt. A Szovjetunió a második világháború utolsó napján háborút hirdetett Japán ellen, és bevonult Korea északi területére. A félsziget déli részét az Egyesült Államok szabadította fel. 1948-ban Észak-Koreában a szovjetbarát kommunista rezsim kikiáltotta a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságot, míg Dél-Koreában létrejött a Koreai Köztársaság. Mindketten Korea legitim képviselőjének tartották magukat. 1950-ben a Kim Ir Szen vezette Észak-Korea megtámadta Dél-Koreát. Az északi oldalt a Szovjetunió és Kína támogatta, míg a déli oldal a legnagyobb katonai segítséget az Egyesült Államoktól kapta. A hidegháború első fegyveres konfliktusa, a koreai háború 1953-ban a félsziget – máig tartó – megosztásával zárult le.

Délkelet-Ázsiában – Japán veresége után – az európaiak gyarmati uralmának teljes visszaállítása szinte lehetetlennek tűnt (Smith, 2007, 56. o.). A délkelet-ázsiai függetlenségi mozgalmak feleledésében a japán megszállás is nagy szerepet játszott, mivel bebizonyította, hogy az európai hatalmak sem legyőzhetetlenek. A kommunisták győzelme Kínában pedig lendületet adott a délkelet-ázsiai kommunista mozgalmaknak, amelyek gyakran a helyi kínai diaszpórára épültek. Délkelet-Ázsiában a kommunisták az 1945-től felerősödő gyarmatellenes mozgalmakban vezető szerepet játszottak.

Thaiföld volt az egyetlen délkelet-ázsiai ország, amely a második világháború előtt és alatt is – diplomáciai ügyességének köszönhetően – független tudott maradni. A háborút követően Thaiföldön komoly gondot jelentett a belső politikai in-

stabilitás. Az egymást váltó thai kormányoknak pedig meg kellett küzdenie a kínai lakosság bázisán kibontakozó kommunista mozgalmakkal. Miután a kommunisták egy csoportja 1952-ben a kormány megdöntését készítette elő, a thai rendőrség több száz kínait tartóztatott le, valamint a parlament törvényt fogadott el a kommunista tevékenységek betiltása és büntethetősége érdekében. Thaiföld egyre szorosabb együttműködést épített ki az Egyesült Államokkal, amelynek fontos eleme volt a kommunista Kínával való szembenállás (Hall, 1964, 856. o.).

1946-ban, a délkelet-ázsiai országok közül a Fülöp-szigetek elsőként nyerte el a függetlenségét. Az ország a világháború előtt amerikai gyarmat volt. A függetlenség megszerzését követően a kommunista Huk-mozgalom¹ lázadást robbantott ki, amelyet a kormány csak 1954-re, jelentős amerikai katonai támogatással tudott leverni.

Az Egyesült Államok a többi nyugati hatalomtól – hasonlóképpen – a gyarmataik feladását remélte. Nagy-Britannia 1948-ban adott függetlenséget Burmának,² ugyanakkor gyarmatterületként megtartotta Hongkongot, Malájföldet, Szingapúrt, Borneó északi részét. Burma nem lett tagja a Brit Nemzetközösségnek, és függetlenedését követően – főleg az ország északi, Kínával határos területein – folyamatosan kommunista lázadásokkal kellett számolnia. Nagy-Britannia csak 1957-ben – elsősorban a kínai etnikumú kommunisták lázadásait követően – adott függetlenséget a Maláj Államszövetségnek, amelynek első miniszterelnöke, Tunku Abdul Rahman tervet dolgozott ki az államszövetség Szingapúrra, Észak-Borneóra (Sabah, Sarawak, Brunei) való kiterjesztéséről. A britek támogatták a tervet, és 1963-ban létrejött a Malajziai Államszövetség. Ugyanakkor a terv bejelentésekor Bruneiben lázadások törtek ki, amelyet a britek vertek le, és végül Brunei nem lett az Államszövetség tagja, s csak 1984-ben vált függetlenné Nagy-Britanniától. A Malajziai Államszövetség létrehozása Indonézia és a Fülöp-szigetek oldaláról is ellenállást váltott ki. Sukarno, indonéz elnök konfrontációpolitikája keretében katonai segítséget nyújtott az államszövetséget ellenző sarawaki lázadóknak. A Fülöp-szigetek már 1962-ben igényét fejezte ki Sabah tartományra, de harcot nem kezdeményezett a terület megszerzéséért. 1965-ben Szingapúr kilépett a Malajziai Államszövetségből, és ezzel független állammá vált. Sukarno rezsimjének 1966-os megbuktatása vetett véget. Az újonnan megválasztott indonéz elnök, Suharto békeegyezményt írt alá, és elismerte a Malajziai Államszövetséget.

Indonézia már 1945-ben kikiáltotta függetlenségét, de azt Hollandia csak 1949-ben – a helyi ellenállásai harcok és az angol–amerikai diplomácia nyomásának hatására – ismerte el. A függetlenségi harcokban az Indonéz Kommunista Párt (*Partai Komunis Indonesia, PKI*) milicista csapatai is részt vettek. A függetlenség elnyerése után

¹ Hukbong Bayan Laban sa Hapon mozgalom nevének rövidítése: eredetileg a japánok ellen harcolt, majd kommunista gerillamozgalomként kiterjesztette harcát a Fülöp-szigeteki kormány ellen.

² Mai neve Mianmar.

Sukarno elnök – saját hatalmára nézve – veszélyesnek ítélte a kommunista erőket, és elrendelte a milicista csapatok feloszlátását, ami zavargásokhoz vezetett. Az állami katonai csapatok több ezer kommunistát öltek meg, illetve börtönöztek be. A PKI-t azonban nem tiltották be, így az 1950-es években újrászervezték. A PKI támogatta Sukarno nyugat-ellenes politikáját, és 1962-ben az indonéz kormányban is szerephez jutott. 1965-ben állampuccs kísérletével és több tábornok meggyilkolásával vádolták meg a PKI-t, amit Suharto arra használt fel, hogy a hadsereg vezetését megszerezve döntse meg Sukarno hatalmát, és teljesen ellehetetlenítse a kommunista erőket.

Franciaország sem akart lemondani indokínai gyarmatairól. 1950-ben Franciaország ugyan bejelentette Laosz, Kambodzsa és Vietnam függetlenségét az – 1946-os francia alkotmányban létrehozott – Francia Unión belül, ami azonban nem járt együtt a hatalom tényleges átadásával. A japánok 1945-ös távozása után a Ho Si Minh vezette kommunista Viet Minh elfoglalta Hanoit, és ideiglenes kormányt hozott létre. A franciák csapatokat küldtek a gyarmati rend visszaállítása érdekében, amelynek következménye az 1954-ig tartó indokínai háború lett. Az Egyesült Államok anyagilag támogatta a franciák gyarmati harcait a vietnami kommunistákkal szemben. A Viet Minh csapatai 1953 novemberében, Dien Bien Phunál mérték súlyos csapást a francia csapatokra. Az 1954-es genfi konferencián aláírt egyezmények megalapozták Laosz, Kambodzsa és Vietnam függetlenségét. Vietnambot két részre osztották, és 1956-ra, az ország egészére választások megtartását írták elő.

Az északi részen megalakult Ho Si Minh Vietnami Demokratikus Köztársasága, délen pedig Bao Dai császár Vietnam Állama. A császár azonban nem sokáig uralkodhatott, mivel Ngo Dinh Diem miniszterelnök magához ragadta a hatalmat, és létrehozta a Vietnami Köztársaságot, amelynek elnökévé választották. Diem antikommunista rezsimjének fennmaradását az Egyesült Államok biztosította. Diem elutasította a genfi egyezmény által előírt választások megtartását. Az 1950-es évek végén megalakult a dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front, amely erőteljes politikai, majd katonai offenzívába kezdett a Diem-rezsim ellen, amelyet Észak-Vietnam támogatott. 1961-ben Kennedy amerikai elnök megnövelt katonai támogatást ígért Diemnek. Diem és az amerikai kormány között azonban megromlott a viszony, és maga az Egyesült Államok – dél-vietnami katonai vezetők bevonásával – távolította el Diemet a hatalomból. A vietnami háborús helyzet 1965-ben az Egyesült Államok nagyobb katonai szerepvállalásával eszkalálódott. A katonai szerepvállalás Vietnamban széles körű háborúellenes tiltakozást váltott ki az Egyesült Államokban, és komoly terhet rótt az ország költségvetésére. 1970-től Henry Kissinger amerikai külügyminiszter titkos tárgyalásokba kezdett Le Duc Thóval a Vietnami Demokratikus Köztársaság képviselőjével. Az Egyesült Államok az 1973-as párizsi békeszerződés megkötését követően kivonta csapatait Vietnamból. 1975-re a déli területek teljesen az északi katonai csapatok megszállása alá kerültek, és 1976-ban létrejött a Vietnami Szocialista Köztársaság.

A másik két indonéz ország, Kambodzsa és Laosz – semlegességük kifejezése ellenére – sem tudott kimaradni a vietnami háborúból (vagy második indokí-

nai háborúból). Laoszban a kommunista Pathet Lao polgárháborút robbantott ki. A Pathet Lao a laoszi királyi hadsereggel szemben vívott harcait az észak-vietnami csapatok segítették. Az Egyesült Államok pedig a Laoszon (és Kambodzsán) keresztül vezető Ho Si Minh ösvényt bombázta, amely az észak-vietnami és a Nemzeti Felszabadítási Front logisztikai utánpótlását biztosította. Laoszhoz hasonlóan alakult Kambodzsa sorsa is, ahol 1968-ban a kommunista vörös khmerek robbantottak ki polgárháborút. A Pol Pot vezette vörös khmerek szintén az észak-vietnami hadsereg támogatását élvezték. A Nemzeti Felszabadítási Front bázisokat hozott létre a Dél-Vietnammal szomszédos Kambodzsában. Az indokínai háború alatt ezek a területek is amerikai bombázás alá kerültek. 1975-re mindkét országban – akárcsak Vietnamban – a kommunisták vették át a hatalmat.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Kelet-Ázsiában a gyarmati rendszer felbomlása a legtöbb esetben – fegyveres harcok, konfliktusok árán – ment végbe. A régió kommunista és nem kommunista vezetésű országokra bomlott. Kelet-Ázsia politikai megosztottsága a későbbiekben eltérő gazdasági fejlődési utakat eredményezett. A második világháború utáni regionális (gazdasági) kapcsolatok újjáélesztése – elsősorban – az Egyesült Államok érdekei szerint és irányítása alatt ment végbe. Az Egyesült Államok egyrészt katonai nagyhatalomként védelmet biztosított a kommunista fenyegetéssel szemben, másrészt gazdasági nagyhatalomként – segélyek és tőke nyújtása, valamint kereskedelmi kapcsolatok kiépítése által – elősegítette a nem kommunista vezetésű országok gazdasági fejlődését.

Az Egyesült Államok „San Francisco-rendszere” és Japán transz-csendes-óceáni kezdeményezései

A második világháború után, Kelet-Ázsiában a nyugat-európaihoz hasonló regionalizmus nem bontakozott ki. A regionalizmus hiányának egyik legfőbb magyarázata, hogy miután az Egyesült Államok és a Szovjetunió mint világ gazdasági nagyhatalmak igyekeztek minél több országot saját érdekkörükbe vonni, az Egyesült Államok Kelet-Ázsiában a bilateralizmus mellett kötelezte el magát: Az Egyesült Államok a nem kommunista országokkal szoros kétoldalú kapcsolati rendszert alakított ki.

A szakirodalomban gyakran csak „San Francisco-rendszerként” említett bilateralizmus főbb elemei a következők voltak: „kerékagyküllők” (*hub-and-spokes*) típusú védelmi szövetségek és preferenciális kereskedelmi (és külföldi segélyekről szóló) egyezmények az Egyesült Államokkal, valamint kétoldalú háborús jóvátételi megállapodások Japánnal (Katada, 2009, 3. o.). Az Egyesült Államok így akarta elérni, hogy Kelet-Ázsia korábbi két nagyhatalma, Japán és Kína, ne juthasson régiós vezető szerephez. Az Egyesült Államok stratégiai feladatként kezelte egyrészt a nemzetközi kommunizmussal szembeni fellépést és Kína korlátozását, másrészt Japán gazdasági újjáépítését, szövetségesévé tételét.

A kommunizmus kelet-ázsiai térnyerésének korlátozása érdekében az Egyesült Államok által létrehozott kerékagyküllő típusú biztonsági rendszerben a régió egyes országai az Egyesült Államokhoz kétoldalú biztonsági és katonai bázisok fenntartásáról szóló egyezményekkel kapcsolódtak. Az egyezmények többsége a koreai háború alatt vagy annak lezárását követően született meg. Az Egyesült Államok Japánnal és a Fülöp-szigetekkel 1951-ben, Dél-Koreával 1953-ban, Tajvannal 1954-ben és Thaifölddel 1962-ben kötött kétoldalú biztonsági egyezményt. Az egyes országokban az Egyesült Államok katonai és tengerészeti bázisokat hozott létre. Ezenkívül az Egyesült Államok 1951-ben Ausztráliával és Új-Zélanddal védelmi egyezményt kötött (*Australia, New Zealand, United States Security Treaty, ANZUS*), majd később 1954-ben Ausztráliával, Új-Zélanddal, Franciaországgal, Nagy-Britanniával, Pakisztánnal, Thaifölddel és a Fülöp-szigetekkel együtt – megalapította a Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezetét (*Southeast Asia Treaty Organization, SEATO*), amely a kommunizmus délkelet-ázsiai terjeszkedésének megakadályozására irányult. A multilaterális biztonsági szervezet – az Egyesült Államok eredeti tervei ellenére – nem vált a NATO ázsiai megfelelőjévé. 1972-ben Pakisztán kilépett a SEATO-ból. Franciaország pedig 1974-ben jelentette be, hogy megszünteti a SEATO működéséhez való anyagi hozzájárulást, és a közös katonai tevékenységekben való részvételt (Lee, 1991, 17. o.). Mindezek és a fegyveres konfliktusok valószínűségének csökkenése vezettek végül a SEATO 1977-es felbomlásához. A multilaterális szervezettel ellentétben a kétoldalú katonai szövetségek azonban mindmáig – nagyrészt változatlan formában – fennmaradtak, és nélkülözhetetlen szerepet játszanak a biztonsági kihívások kezelésében.

A kommunizmus elleni harcban az Egyesült Államok nemcsak védelmi, hanem gazdasági segítséget is adott a kelet-ázsiai országoknak. A második világháborút követően jelentős újjáépítési segélyeket nyújtott, amelyek mértéke különösen magas volt Dél-Koreában és Tajvanon. Ezenkívül három évtizeden keresztül (egészen az 1970-es évekig) az Egyesült Államok relatíve szabad piacra jutást biztosított a rendkívül gyorsan fejlődő japán gazdaság, és a régió többi újonnan iparosodott országa (az úgynevezett kistigrisek: Dél-Korea, Hongkong, Szingapúr, Tajvan) számára (Higgott, 2007, 96. o.). A kelet-ázsiai régióból elsőként Japán mutatott gyors gazdasági növekedést az 1950-es évtized második felétől. A szigetország az exportorientált iparosításnak köszönhetően két évtized alatt felzárkózott a fejlett ipari országokhoz. A régió gazdasági fejlődésének következő hullámát újonnan iparosodottak képviselték, majd az 1980-as évektől Thaiföld, Malajzia, Indonézia és a Fülöp-szigetek tért át az exportorientált iparosítás útjára (erről bővebben írtunk a 2. fejezetben).

Az Egyesült Államoknak nemcsak az volt a célja, hogy a saját gazdasági kapcsolatait fűzze szorosabbra a nem kommunista kelet-ázsiai országokkal, hanem – mint már említettük – mindenképpen meg kívánta akadályozni, hogy a Japán és Kína közötti korábbi gazdasági függőség újra kialakuljon. Így arra ösztönözte Japánt, hogy a nem kommunista délkelet-ázsiai országokkal, valamint Tajvannal és Dél-Koreával élessze újjá a gazdasági kapcsolatait. Az amerikai elképzelések meg-

valósításához kezdetben a már említett háborús jóvátételi egyezmények szolgáltak elsődleges eszközként.³

A Délkelet-Ázsiának nyújtott japán háborús jóvátételek – az infrastruktúra újjáépítése mellett – gyakran olyan természeti erőforrások kiaknázásához kapcsolódtak, amelyeket Japán nehézségi és vegyiparának fejlesztése igényelt. Mindez egyben azt is jelentette, hogy a japán vállalatok – a háborús jóvátételek nyújtásán keresztül – közvetlen tőkeberuházásokat hajtottak végre a délkelet-ázsiai országok bányászati szektorában. A háborús jóvátételek kötött jellege pedig jelentős japán iparcikkexportot generált, vagyis piacot teremtett a szigetország fejlődő iparágai számára. Tajvanon a japán jóvátételeket infrastrukturális fejlesztésekre (kikötők, hidak, villamos erőművek stb.) fordították. Dél-Korea a japán háborús jóvátételekből – többek között – a pohangi vas- és acélipari vállalat (POSCO) felépítését finanszírozta.

A japán háborús jóvátételek folyósítása az 1970-es években szűnt meg, de a kedvezményes jenhitelek és adományok nyújtása a hivatalos fejlesztési segélyek (*Official Development Assistance, ODA*) formájában továbbfolytatódott. Japán – a fejlesztési segélyek mellett – a közvetlen külföldi befektetéseket használta fel a kelet-ázsiai gazdasági kapcsolatainak megerősítésére. A Kelet-Ázsiába irányuló japán hivatalos fejlesztési támogatások elsősorban a gazdasági infrastruktúra és a termelőszektorok fejlesztésére irányultak, ami elősegítette a japán vállalatok letelepedését. A növekvő közvetlen tőkebefektetések és a hivatalos fejlesztési támogatások kötött jellege hozzájárult az intraregionális kereskedelem bővüléséhez, ami egyben a kelet-ázsiai gazdasági integráció erősödését jelentette. Japán és a kelet-ázsiai országok gazdasági integrációja látványosabban azonban csak az 1980-as évek második felétől gyorsult fel. Az 1985-ös Plaza-egyezményt követően a japán közvetlen befektetések ugrásszerűen megnöttek, de a kínai etnikumú vállalatok (Tajvan, Szingapúr, Hongkong) és a dél-koreai vállalatok is ekkor kezdtek el terjeszkedni a régióban. Valamint a hidegháborús enyhülésnek és a bevezetett piacgazdasági reformoknak köszönhetően Kína és az indokínai országok (Vietnam, Laosz, Kambodzsa) is részeséivé válhattak a kelet-ázsiai gazdasági integrációnak.

Japán a második világháborút követő négy évtizedben (vagyis az 1980-as évekre) – közvetlen tőkebefektetéseinek és fejlesztési segélyeinek köszönhetően – visszaszerezte domináns gazdasági szerepét Kelet-Ázsiában. Ugyanakkor Japán és a fejlődési mintáját másoló többi kelet-ázsiai ország kereskedelmi kapcsolatai erőteljesen eltolódtak az Egyesült Államok irányába. Ez azonban nem meglepő, hiszen az Egyesült Államok – amelynek gazdasága szinte érintetlen maradt a második világháború alatt – katonai befolyása jelentős volt a Csendes-óceánon, valamint az

³ Japánnak a háborús jóvátételek nagyságáról Burmával 1954-ben, a Fülöp-szigetekkel 1956-ban, Indonéziával 1958-ban sikerült megállapodnia. 1959-től Dél-Vietnam, 1962-től Thaiföld is részesült a japán háborús jóvátételekből. Japán az 1960-as évek közepén Tajvannal és Dél-Koreával is megkötötte a háborús jóvátételekről szóló egyezményt.

1970-es évekig tekintélyes kereskedelmi kedvezményeket biztosított a kelet-ázsiai országoknak. A világgazdaság fejlődése (például a multilaterális kereskedelmi tárgyalások és a nemzetközi szállítás és kommunikáció fejlődése által hajtott általános integráció és liberalizáció) és a kelet-ázsiai országok hasonló mintát követő, gyors ütemű gazdasági fejlődése és külkereskedelmének expanziója is hozzájárult ahhoz, hogy Kelet-Ázsia a régió kívüli piacok (főleg Egyesült Államok) felé is fordult (Yip, 2001, 106–107. o.). Mindezek mellett persze az intraregionális kereskedelem is bővült. A legtöbb kelet-ázsiai ország számára Japán jelentette a legfontosabb importpartnert, míg az Egyesült Államok a legfontosabb exportpartnert (Nester, 1990, 122. o.).

Kelet-Ázsiában a regionalizmus évtizedes hiányát nagymértékben magyarázza a régió Egyesült Államokkal kialakított kereskedelmi kapcsolatai. Ugyanakkor magyarázatként azt is meg kell említenünk, hogy Japán hiába nyerte vissza Kelet-Ázsia feletti gazdasági dominanciáját, gazdasági érdekei (export, közvetlen külföldi befektetések állománya) az 1980-as években sokkal erősebbek voltak a nyugati fejlett országokkal, főleg az Egyesült Államokkal kapcsolatban, és így a kelet-ázsiai regionalizmus elősegítését (legalábbis az 1990-es évek közepéig) nem tekintette fontosnak, helyette inkább a transz-csendes-óceáni kezdeményezéseket támogatta. Természetesen itt azt is számításba kell vennünk, hogy a kelet-ázsiai országok a második világháborút követő évtizedekben – az elszennvedett sérelmeik miatt – Japán esetleges politikai kezdeményezéseit biztosan elutasították volna. Az Egyesült Államok – a kelet-ázsiai országok meghatározó gazdasági partnere és katonai szövetségese – szintén nem támogatta a regionalizmust. A második világháborút követő évtizedekben az Egyesült Államok az általa dominált nemzetközi intézmények (IMF, GATT) elveinek érvényesülését, a globális szabadkereskedelem megvalósítását kívánta elősegíteni.

A hidegháború évtizedei alatt nem jöttek létre kelet-ázsiai regionális szervezetek/együttműködési formák. Jellemzően csak néhány kelet-ázsiai ország vett részt a Csendes-óceán mindkét partjára kiterjedő, nem kormányzati kezdeményezésű, üzleti és tudományos alapokon létrehozott szervezetekben. A regionális szervezetek közül a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (*Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*) kivételnek számított, amelyet 1967-ben a Fülöp-szigetek, Indonézia, Malajzia, Szingapúr és Thaiföld kormányai hoztak létre. A kelet-ázsiai regionalizmus kizárólagos megtestesítőjeként ez a szövetség alapvetően biztonságpolitikai célokat szolgált. Az öt alapító ország antikommunista koalíciót alkotott, és a köztük lévő feszültségeket is a szövetség keretei között kívánta megoldani. A regionális béke és stabilitás mellett a gazdasági növekedés elősegítése is szerepelt az ASEAN fő célkitűzései között. Az 1970-es években a tagállamok több kezdeményezést is indítottak a gazdasági együttműködés erősítése érdekében. 1977-ben – például – preferenciális kereskedelmi megállapodást kötöttek. Mindezek a kezdeményezések azonban gazdaságilag nem erősítették meg látványosan az ASEAN-t (lásd részletesebben a következő fejezet első pontját).

A transz-csendes-óceáni gazdasági együttműködést támogató szervezetek létrehozásában elsősorban a japánok és ausztrálok jártak az élen. Az Ausztrália–Japán Üzleti Együttműködési Bizottság (*Australia Japan Business Cooperation Committee, AJBCC*) a magánszektor szereplői számára 1962-től rendszeres fórumokat tartott. 1964-ben R. W. C. Anderson, az AJBCC ausztrál főigazgatója javasolta a gazdasági együttműködés multilateralizálását, és így jött létre 1967-ben a Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködési Bizottság (*Pacific Basin Economic Cooperation Committee, PBEC*), amely 1971-től Csendes-óceáni Gazdasági Tanács (*Pacific Basin Economic Council, PBEC*) néven folytatta a tevékenységét. A PBEC alapító tagjai a csendes-óceáni térség fejlett országai – Ausztrália, Japán, Új-Zéland, Kanada és az Egyesült Államok – voltak. Az 1970-es évek közepétől a fejlődő országok is csatlakozhatnak a szervezethez.⁴ A PBEC elsődleges célja, hogy nemzetközi fórumként szolgáljon a Csendes-óceán partján fekvő országok vezető üzletemberei számára. Ezenkívül feladatának tekinti olyan szakpolitikai ajánlások készítését, amelyek elősegítik a gazdasági kapcsolatok erősödését, a kereskedelem, az infrastruktúra, a technológia fejlődését.

A PBEC mellett az 1960-as években létrejövő másik jelentős szervezet a Csendes-óceáni Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (*Pacific Trade and Development Conference, PAFTAD*) volt. A tudományos szakértőket tömörítő PAFTAD Kodzsima Kijosi japán közgazdászprofesszor kezdeményezése volt. A csendes-óceáni szabadkereskedelmi övezet létrehozását pedig Miki Takeo japán külügyi miniszter javasolta 1967-ben.⁵ Japán az övezet életre hívásával egyrészt szerette volna ellensúlyozni az erősödő európai integráció negatív hatásait, másrészt az Egyesült Államok csendes-óceáni gazdasági orientációját növelni, miközben éppen tárgyalások folytak az úgynevezett észak-atlanti szabadkereskedelmi övezet létrehozásáról – ahogy erről már szóltunk az 1. fejezetben. A csendes-óceáni szabadkereskedelmi övezet tartalmában megfelelt a GATT által képviselt globális liberalizáció elképzelésével, és nem mutatott szándékot egy zárt, kívülállókat diszkrimináló kereskedelmi blokk létrehozására (Japán az exportorientált gazdaságfejlesztése révén alapvetően egy nyitott és szabad globális kereskedelmi rendszerben volt érdekelt). A csendes-óceáni szabadkereskedelmi övezet végül nem valósult meg az Egyesült Államok érdektelensége miatt, de útjára indult a fentebb említett PAFTAD konferenciasorozata. A PAFTAD viszonylag kisszámú kutatói létszámmal működik, de tevékenysége rendkívül fontosnak bizonyult, mivel részt vett Ázsia gazdasági fejlődésében meghatározó szerepet játszó technokrata elit képzésében, és számos regionális együttműködést elősegítő javaslatot terjesztett az ázsiai és csendes-óceáni kormányok elé (*Brothwick, 2005, 4–5. o.*).

⁴ Jelenleg a PBEC a következő 21 ország felsővezetőit tömöríti: Ausztrália, Brunei, Chile, Dél-Korea, Ecuador, Egyesült Államok, Fülöp-szigetek, Hongkong, Indonézia, Japán, Kanada, Kína, Kolumbia, Malajzia, Mexikó, Oroszország, Peru, Szingapúr, Tajvan, Thaiföld, Új-Zéland.

⁵ A csendes-óceáni szabadkereskedelmi övezet (*Pacific free trade area*) koncepcióját Kodzsima Kijosi dolgozta ki.

Óhira Maszajosi japán és Malcolm Fraser ausztrál miniszterelnök kezdeményezésére 1980-ban Canberrában úgynevezett csendes-óceáni közösség szemináriumot (*Pacific Community Seminar*) rendeztek 11 ország (Ausztrália, Dél-Korea, Egyesült Államok, Fülöp-szigetek, Indonézia, Japán, Kanada, Malajzia, Szingapúr, Thaiföld, Új-Zéland) részvételével, amely a Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködési Tanács (*Pacific Economic Cooperation Council, PECC*) legelső találkozójának tekinthető. A PECC – a japán és ausztrál törekvések ellenére – nem kormányzati szervezetként jött létre, tagországait tudományos szakértők, vezető üzletemberek és magánszemélyként megjelenő kormányzati hivatalnokok képviselik. A PECC azonban mindenképpen erőlépést jelentett a kormányzati szintű regionális párbeszéd megeremtése felé, mivel a PBEC és a PAFTAD üzleti és tudományos közösségéhez képest kormányzati hivatalnokokat is bevont a regionális gazdasági kapcsolatok erősítésébe.

Az 1970–1980-as években az említett szervezetek (PAFTAD–PBEC–PECC) elősegítették az ázsiai és csendes-óceáni gazdasági és üzleti kapcsolatokról szóló többszintű transzregionális dialógust, amely elvezetett az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (*Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC*) 1989-es létrejöttéhez. Az APEC szintén japán–ausztrál közös kezdeményezés volt, bár Ausztrália vállalta magára a vezető szerepet a kormányközi párbeszéd elindításában, mivel a kelet-ázsiai országok egy Japán által vezetett regionális kezdeményezést – a történelmi előzményeket figyelembe véve – bizalmatlanul fogadtak volna. Tizenkét ország részvételével (Ausztrália, Brunei, Dél-Korea, Egyesült Államok, Fülöp-szigetek, Indonézia, Japán, Kanada, Malajzia, Szingapúr, Thaiföld, Új-Zéland) 1989 novemberében került sor Canberrában az első miniszteri szintű találkozóra. Az ausztrál kormány az OECD mintáját követő APEC kialakítását javasolta, amelyet azonban a kelet-ázsiai országok mereven elutasítottak. A kelet-ázsiai országok többsége lazább, kevésbé intézményesült, konszenzusra épülő együttműködési forma kialakítását támogatta (*Dent, 2010, 37. o.*).

Japán – a másik APEC-kezdeményező ország – elgondolása az volt, hogy a csendes-óceáni szabadkereskedelmi övezethez hasonlóan egy olyan regionális együttműködés jöjjön létre, amely nem kizáró, nem diszkriminatív, nyitott jellegű, és nincs negatív hatással harmadik országra, továbbá kompatibilis a GATT-tal. Az APEC létrehozásában és az Egyesült Államok részvételében Japán több szempontból is érdekelt volt. Egyrészt ellensúlyozni kívánta az – Észak-Amerikában (NAFTA) és Európában (egyesítes piac) – erősödő regionalizmusból eredő hátrányait, másrészt enyhíteni a főleg az Egyesült Államokkal fennálló kereskedelmi konfliktusokat.

Az APEC végül kormányközi konzultációs fórumként jött létre, amelyhez nem kapcsolódtak jogilag kötelező erejű egyezmények. Működésében minőségi váltást jelentett az 1993-as seattle-i (első) állam- és kormányfői találkozó megrendezése, amelyen már Kína, Tajvan és Hongkong is részt vett. Az Egyesült Államok fontos szerepet játszott az APEC fejlődési irányának meghatározásában. Az elsődleges érdeke/célja az volt, hogy a kelet-ázsiai országokat szabadabb kereskedelemre és

a nemzetközi befektetések liberalizációjára ösztönözze. A kereskedelem liberalizációjával az Egyesült Államok – többek között – a Japánnal (Kelet-Ázsiával) szemben felhalmozott jelentős kereskedelmi deficitjének csökkentését kívánta elérni. A seattle-i csúcstalálkozón javasolta, hogy az ázsiai és csendes-óceáni szabadkereskedelmi övezet jogilag kötelező érvényű egyezményvel működjön, amivel a kelet-ázsiai országok különálló regionalista törekvéseit is meg kívánta akadályozni.⁶ Az Egyesült Államok formális egyezmény megkötésére irányuló törekvései azonban nem jártak sikerrel. Végül 1994-ben az APEC-tagországok az úgynevezett bogori célkitűzések elfogadásával abban állapodtak meg, hogy az ázsiai és csendes-óceáni térségben szabadkereskedelmi és befektetési övezetet hoznak létre 2010, illetve 2020-ra. Az első határidő a felett, míg a második a fejlődő országokra vonatkozott. (A tagországok vállalták, hogy a kedvezményeket a nem APEC-tagországok számára is biztosítják a nyílt regionalizmus elve alapján). Az APEC keretében történő liberalizáció – nem kismértékben önkéntes jellegének köszönhetően – azonban csak lassan haladt előre. Az Egyesült Államok a későbbiekben többször is megkísérelte az APEC-tagországok kapcsolatát formális keretek közé terelni.

Az APEC működése eredménytelennek bizonyult, s az 1990-es évek második felében a kelet-ázsiai regionalizmus újból kibontakozott. Bár a szakértők legfőbb okként általában nem az APEC sikertelenségét, hanem az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válságot szokták kiemelni, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kelet-ázsiai országok az ázsiai pénzügyi válság kezelésében elégtelennek ítélték az Egyesült Államok és az APEC szerepvállalását. A „kiábrándult” kelet-ázsiai országok így összefogtak a saját regionális problémáik megoldása érdekében, s több évtizedes – elsősorban az 1990-es években felgyorsult – piac által vezérelt gazdasági integrációjuk szintén megalapozta az államközi együttműködés megteremtését.

Az új regionalizmus Kelet-Ázsiában

A kelet-ázsiai országok az elmúlt néhány évtizedben rendkívül gyors gazdasági növekedést mutattak – köszönhetően a rohamosan bővülő nemzetközi kereskedelemnek és a közvetlen külföldi befektetéseknek, amelyekre épülő termelési hálózatok egyre szorosabban integrálták a kelet-ázsiai országokat. A kelet-ázsiai régió gazdasági integrációjának és növekedésének fő hajtó ereje – amint ezt a 2. fejezetben részletesen kifejtettük – a régió kívüli fejlett országokba (Egyesült Államok, Európai Unióba) irányuló feldolgozóipari export volt.

⁶ 1990-ben Mahathir Mohamad, maláj miniszterelnök az úgynevezett Kelet-ázsiai Gazdasági Csoport (*East Asian Economic Group, EAEG*) létrehozását javasolta. Mahathir elképzelése szerint az EAEG a következő országokat foglalta volna magában: Japán, Kína, Észak- és Dél-Korea, Hongkong, Tajvan, Vietnam, Laosz, Mianmar és az ASEAN-országok (Brunei, Fülöp-szigetek, Indonézia, Malajzia, Szingapúr, Thaiföld).

Kelet-Ázsiában a regionalizmus (kereskedelmi megállapodások formájában) az Európai Unióhoz és Észak-Amerikához képest időben később, az ezredfordulót követően bontakozott ki. Ezáltal mélyülhetett el a külkereskedelemre és közvetlen külföldi befektetésekre alapuló integráció, ami hozzájárult a térség gazdasági növekedéséhez. A kelet-ázsiai regionalizmus másik jellegzetessége, hogy a pénzügyi együttműködés megelőzte a regionális kereskedelmi megállapodásokról szóló tárgyalásokat. A kelet-ázsiai regionalizmus első állomásának – mind pénzügyi, mind kereskedelmi értelemben – a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (ASEAN) tekinthető, amely elsőként megalakult regionális szervezet volt Kelet-Ázsiában. Az ASEAN a regionalizmus korábbi időszakából ered, de jelentős fejlődésen az új regionalizmus időszakában ment át, így ezért ebben a fejezetben tárgyaljuk részletesen a történetét.

A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége

„One vision, one identity, one community”
az ASEAN mottója

POLITIKAI REGIONALIZMUS ♦ A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségét 1967-ben öt ország – Fülöp-szigetek, Indonézia, Malajzia, Szingapúr és Thaiföld – hozta létre. A délkelet-ázsiai országok közötti szorosabb együttműködés kialakításában meghatározott szerepet játszott Thanat Khoman, thai külügyminiszter, aki a következőkkel indokolta a regionális szervezet létrehozását (*Khoman*, 1992, xviii. o.):

1. A délkelet-ázsiai országok attól tartottak, hogy a második világháborút követően – a dekolonizáció nyomán kialakult hatalmi vákuumban – újabb külső hatalom jelenik meg Délkelet-Ázsiában. Az országok ennek megakadályozása érdekében támogatták az együttműködést.
2. Az együttműködés alapjául szolgáltak a közös érdekek és a földrajzi közelség is.
3. A regionális összefogás további célja volt a délkelet-ázsiai országok érdekeinek nemzetközi szintén való hatékonyabb érvényesítése és egyfajta védelem kialakítása a nagyhatalmak versengésével szemben.
4. A délkelet-ázsiai országok tisztában voltak azzal, hogy az együttműködéssel olyan eredményeket érhetnek el, amelyet egyedül sohasem lehetne elérni.

A közös érdekek ellenére a délkelet-ázsiai országok közötti együttműködés kibontakozása nem volt zökkenőmentes. Az ASEAN-t megelőzően is voltak már regionális kezdeményezések, de ezek nem bizonyultak életképesnek. Az első regionális szervezet, az úgynevezett Délkelet-Ázsia Szövetsége (*Association of Southeast Asia, ASA*) – thai kezdeményezésre – 1961-ben jött létre. A szervezet tagjai Thaiföld, Malajzia és a Fülöp-szigetek voltak. 1963-ban a maláj etnikum egységes fellépése érdekében

e három ország megalapította a második regionális szervezetet, a Maphilindót. Az észak-borneói Sarawak és Sabah tartományok miatt kirobbanó viták ezen országok között azonban az előbbi két regionális kezdeményezés végét jelentette. Az ASEAN-t létrehozó Bangkoki Nyilatkozat 1967-es aláírására csak az indonéz kormányváltás követően, Suharto hatalomra jutásával kerülhetett sor. A Bangkoki Nyilatkozatban a felek a következő hét fő célkitűzés megvalósítását határozták el:

- gazdasági növekedés, társadalmi és kulturális fejlődés,
- regionális béke és stabilitás,
- gazdasági, társadalmi, kulturális, műszaki, tudományos és közigazgatási együttműködés,
- kölcsönös segítségnyújtás a képzésben és a kutatásban,
- együttműködés a mezőgazdaságban, az iparban, a kereskedelemben, a szállításban, a távközlésben és az életszínvonal növelésében,
- délkelet-ázsiai tanulmányok támogatása,
- regionális és nemzetközi intézményekkel való együttműködés (Severino, 2010, 4. o.).

Az ASEAN-t megalapító országok – a megfogalmazott célkitűzések elfogadásának feltételével – a többi délkelet-ázsiai ország számára is lehetővé tették a csatlakozást. A hidegháborús szembenállás azonban megosztotta a délkelet-ázsiai régiót. (1975-re Vietnam, Laosz és Kambodzsa tartósan kommunista vezetés alá kerültek). Így az ASEAN – megalapítását követően – csak több évtizeddel később, a hidegháború lezárása után bővült.

A Bangkoki Nyilatkozat a gazdasági együttműködésre helyezte a hangsúlyt, miközben nyilvánvaló volt, hogy megalapítását elsősorban politikai és biztonsági érdekek motiválták, de a gazdasági kötelezettségvállalások is viszonylag szűkre szabottnak bizonyultak, hiszen még a gazdasági integráció első fokát jelentő szabadkereskedelmi övezet kialakítása sem került szóba (Hoon, 1992, 38. o.). Az ASEAN fejlődésében figyelemreméltó előrelépés nem történt a megalapítását követő néhány évben, amelyhez a régión belüli (Malajzia és a Fülöp-szigetek, illetve Indonézia és Szingapúr közötti) politikai ellentétek újabb fellángolása is nagymértékben hozzájárult.

A kétoldalú viták viszonylag gyors rendezését követően a felek figyelmüket újra a regionális együttműködésre fordították. A nemzetközi politikában bekövetkező változásokra⁷ reagálva az ASEAN külügyminiszterek 1971-ben Kuala Lumpurban elfogadták a béke, szabadság és semlegesség övezetéről (*Zone of Peace, Freedom and Neutrality, ZOPFAN*) szóló nyilatkozatot. Ez a délkelet-ázsiai országok nemzeti és regionális alkalmazkodás megteremtése iránti politikai elkötelezettségét fejezte ki. Az ASEAN-országok arra kötelezték magukat, hogy erőfeszítéseket tesznek

⁷ Az amerikai–kínai kapcsolatok normalizálása (1971), az Egyesült Államok veresége Vietnámban, a kínai–szovjet szembenállás elmélyülése.

annak érdekében, hogy elkerüljenek mindenféle, régió kívüli hatalmi beavatkozást. Ezenkívül az egymás közötti szolidaritás és mélyebb kapcsolat megteremtése érdekében az együttműködési területek bővítését javasolták.

Az ASEAN érdemi működését azonban csak néhány évvel később, 1976-ban – az első ASEAN állam- és kormányfői találkozót követően – kezdte meg. A Baliban megrendezett csúcstalálkozón a tagországok létrehozták a regionális együttműködést koordináló ASEAN Titkárságot, valamint aláírták a délkelet-ázsiai barátsági és együttműködési egyezményt (*Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia, TAC*) és az egyetértésről szóló nyilatkozatot (*Declaration of ASEAN Concord*). Az ASEAN tagállamok megerősítették és részletesebben kifejtették a Bangkoki Nyilatkozatban megfogalmazott célkitűzéseiket. Az ASEAN az egyetértésről szóló nyilatkozatban olyan programok sorozatának végrehajtását határozta el, amelyek nemcsak gazdasági, kulturális, társadalmi, hanem politikai területeket is érintenek (Hoon, 1992, 41. o.). A délkelet-ázsiai barátsági és együttműködési szerződés tulajdonképpen egyezmény szintjére emelte az 1971-ben Kuala Lumpurban megfogalmazott alapvetéseket, és lefektette az államközi kapcsolatokban érvényesítendő elveket a szerződést aláíró országok számára:⁸

- minden nemzet függetlenségének, szuverenitásának, egyenlőségének, területi integritásának és nemzeti identitásának kölcsönös elismerése,
- minden állam azon jogának elismerése, hogy nemzeti életét külső beavatkozásoktól, zavaroktól, kényszerítéstől mentesen irányíthassa,
- egymás belügyeibe való be nem avatkozás,
- a viták békés úton történő rendezése,
- lemondás a fenyegetésről vagy erőszak alkalmazásáról,
- egymás közötti hatékony együttműködés (Severino, 2010, 20. o.).

A Baliban megrendezett 1976-as csúcstalálkozón az országok vezetői az ASEAN külkapcsolatainak fejlesztésére irányuló törekvéseiket is kifejezték. 1976-ban Japán, Ausztrália és Új-Zéland, valamint az UNDP, az ENSZ Fejlesztési Programja (*United Nations Development Programme*) az ASEAN dialóguspartneréivé váltak. 1977-ben Kuala Lumpurban találkoztak az ASEAN-országok állam- és kormányfői, hogy megünnepeljék az ASEAN tízéves évfordulóját. A Kuala Lumpur-i csúcstalálkozón az országok vezetői megegyeztek az ASEAN régió kívüli országokkal való gazdasági és politikai kapcsolatainak további fejlesztéséről (Japán, Új-Zéland, Ausztrália és az ASEAN-országok vezetői először 1977-ben, Kuala Lumpurban találkoztak.) 1977-ben az Egyesült Államok is az ASEAN dialóguspartnerévé vált.

Az 1980-as évek sem hoztak jelentős előrelépést az ASEAN fejlődésében. Az 1977-es Kuala Lumpur-i csúcstalálkozó után csak egy évtizeddel később, 1987-ben találkoztak újra Manilában az ASEAN-országok állam- és kormányfői. Az

⁸ 1987-től, a barátsági és együttműködési egyezményt (TAC) a régió kívüli országok is aláírhatják.

eltelt évtizedben továbbra is a közös (biztonság)politikai érdekek tartották össze az ASEAN-országokat. A regionális béke és stabilitás megteremtése érdekében az ASEAN-országok jelentős szerepet vállaltak a kambodzsai konfliktus rendezésében,⁹ valamint folytatták külkapcsolati rendszerük kiépítését: 1980-ban az Európai Községek, 1981-ben pedig Kanada vált az ASEAN dialóguspartnerévé. 1984-ben a függetlenné váló Brunei csatlakozott a délkelet-ázsiai szervezethez.

Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején a hidegháború és a kambodzsai konfliktus lezárulása jelentős geopolitikai változásokat idézett elő a délkelet-ázsiai régióban. Az ASEAN-országok között megszűnt a Kambodzsai vietnami megszállása által teremtett politikai összetartozás. A hidegháború vége pedig növekvő félelmeket váltott ki az ASEAN-országokban, egyrészt az Egyesült Államok regionális jelenlétének várható csökkenése, másrészt a növekvő kínai hatalom és Japán újrafelfegyverzésének lehetséges kockázata miatt. A regionális hatalmak (Japán, Kína) növekvő befolyásának ellensúlyozása érdekében az ASEAN tagságot kínált Vietnammak (1995), majd Mianmarnak és Laosznak (1997), végül Kambodzsának (1999). A regionális biztonság és stabilitás megteremtésében az ASEAN aktívabb szerepet szeretett volna játszani, ezért 1994-ben létrehozta az ASEAN Regionális Fórumot (*ASEAN Regional Forum, ARF*) (Cai, 2008, 121. o.). Tagjai – az ASEAN-országokon kívül – még a következő országok: az ASEAN dialóguspartnerei (Ausztrália, Dél-Korea, Egyesült Államok, az Európai Unió 12 tagországa, India, Japán, Kanada, Kína, Oroszország, Új-Zéland),¹⁰ akik egyben jelentős regionális, illetve globális hatalmak, ezenkívül Banglades, Észak-Korea, Kelet-Timor, Mongólia, Pakisztán, Pápua Új-Guinea és Srí Lanka. Az ARF elsődleges célja politikai és biztonsági kérdésekben konstruktív párbeszéd folytatása, valamint a bizalomépítés és a megelőző diplomácia alkalmazásának elősegítése az ázsiai és csendes-óceáni térségben.

A hidegháború lezárulása után az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válság jelentette az újabb mérföldkövet az ASEAN fejlődésében. A válságból viszonylag gyorsan kilábaló délkelet-ázsiai országok – az úgynevezett hanoi akciótervben (*Hanoi Action Plan*, 1998) – újra megerősítették a korábbi közös nyilatkozataikat. 2003-ban Balin az ASEAN állam- és kormányfői aláírták a második egyetértésről szóló nyilatkozatot (*Declaration of ASEAN Concord II – Bali Concord II*), amelyben a 2020-ra kialakítandó ASEAN Közösség (*ASEAN Community*) három – politikai-biztonsági, gazdasági, kulturális – pillérének kialakításáról döntöttek. 2007-ben az ASEAN állam- és kormányfői az ASEAN Közösség létrehozásának céldátumát

⁹ A sorozatos határsértések és a vietnami kisebbség kivégzése miatt Vietnam 1979-ben megszállta Kambodzsát, és megdöntötte a Pol Pot-rezsimet. Majd ezt követően a vietnami katonák több évig tartó gerillaháborút folytattak a vörös khmerekkel. A vietnami katonák kivonására csak 1989-ben került sor.

¹⁰ 1991-ben Dél-Korea, 1995-ben India, 1996-ban Kína és Oroszország lett az ASEAN dialóguspartnere.

2015-re módosították. Még ugyanebben az évben a délkelet-ázsiai országok vezetői elfogadták az ASEAN alapítóokiratát (*ASEAN Charter*), amellyel a 40 éve fennálló regionális szervezet nemzetközi szerepét, láthatóságát kívánták növelni, illetve működését fejleszteni.

Az ASEAN az elmúlt évtizedekben olyan regionális kormányközi szervezetként működött, amelyben a felek együttműködése egymás szuverenitásának, belügyeinek tiszteletben tartásán (be nem avatkozás), konzultációkon és konszenzusos döntéshozatalon alapult. Az ASEAN Charter lehetőséget kínált az ASEAN jogi és intézményi kereteinek fejlesztésére. Mivel azonban az ASEAN-országok számára a szuverenitás továbbra is érzékeny terület, így a szervezet továbbra is kormányközi jelleggel működik, és nem hasonlítható az Európai Unió regionális kormányzási rendszeréhez, nemzetek feletti döntéshozatallal leírható struktúrájához. (Például az ASEAN Titkárság jogi személyiségének megteremtése *de facto* nem növelte annak autonómiáját, vagyis továbbra is a tagországok írják alá és ratifikálják az egyezményeket (Jetschke, 2010, 6. o.).

GAZDASÁGI REGIONALIZMUS ♦ Az ASEAN-t életre hívó Bangkoki Nyilatkozat – ahogyan azt már korábban említettük – a gazdasági együttműködésre helyezte a hangsúlyt, ugyanakkor a kezdeti gazdasági kötelezettségvállalások viszonylag szűkre szabottnak bizonyultak. A gyarmati uralom alól felszabaduló délkelet-ázsiai országok elsősorban a nemzetállam/nemzetgazdaság építésére koncentráltak. A hagyományosan ipari és mezőgazdasági nyersanyagokat exportáló országok az 1970-es évekig jellemzően importhelyettesítő iparpolitikát folytattak. Az egymás közötti gazdasági kapcsolataik nem bizonyultak erőseknek. A fő kereskedelmi partnereik a délkelet-ázsiai régió kívüli fejlett országok voltak. A közvetlen külföldi befektetéseket pedig erőteljesen korlátozták.¹¹

Mivel az ASEAN érdemi működését csak 1976-ban kezdte meg, így a regionális gazdasági együttműködés területén az első konkrét lépések szintén az 1970-es évek második feléhez köthetők. Az ENSZ keretében készült Kansu-jelentés (1974) több regionális együttműködési javaslatot megfogalmazott az ASEAN-országok számára: ipari projektek (*ASEAN Industrial Projects, AIP*), preferenciális kereskedelmi egyezmények (*preferential trade agreements, PTAs*), ipari kiegészítés (*ASEAN Industrial Complementation, AIC*). Az előbbi kezdeményezések jelentették az 1976 és 1987 közötti intraregionális együttműködés alapját, amely a nehéz- és vegyiparban, közös (regionális) importhelyettesítő iparosítási stratégia megvalósítására irányult (Shimizu, 1998, 81. o.). A kezdeményezések végrehajtásában, a projektek kiválasztásában fontos szerep jutott az állami bürokráciának. A projektek az erőforrások megosztásán és a hazai piac regionális kiterjesztésén alapultak.

¹¹ Szingapúr kivételnek számított, mivel ekkorra már jelentősen liberalizálta a külkereskedelmi és befektetési rezsimjét.

Az első gazdasági kezdeményezések az ASEAN ipari projektek voltak, amelyek elindításáról az ASEAN-országok 1976-ban döntöttek. A tervezett, elsősorban állami tulajdonú¹² és irányítású nagyprojektekből egy jutott minden ASEAN-országra [karbamid/műtrágya (Indonézia, Malajzia), nyers szóda (Thaiföld), foszfátos műtrágya (Fülöp-szigetek), dízelmotor (Szingapúr)].¹³ Az eredeti öt projektből azonban csak kettő valósult meg. Az ASEAN Titkárság által elkészített jelentés alapján a projektek egy része általában véve azért nem valósult meg, mert nem készült megfelelő megvalósíthatósági tanulmány, valamint hiányoztak a pénzügyi és technikai feltételek (Ravenhill, 1995, 852. o.). Elsősorban azonban arra vezethető vissza az ipari projektek sikertelensége, hogy mindegyik ország saját ipari fejlődését tartotta szem előtt, és nem hagyta jóvá más országok projektjeit.

Az intraregionális kereskedelem növelése érdekében az ASEAN-országok 1977-ben preferenciális kereskedelmi egyezményt írtak alá. Az egyezménybe bevont termékekről és a vámkedvezmény mértékéről a felek két- vagy többoldalú tárgyalásokon döntöttek. A kétoldalú tárgyalásokon kialakult vámkedvezményt – a legnagyobb kedvezmény elve alapján – a többi ASEAN-országra is kiterjesztették (Ooi, 1981, 7. o.). A preferenciális kereskedelmi egyezmény minél szélesebb termékkörre való kiterjesztése és a vámkedvezmények növelése azonban nem gyakorolt jelentősebb hatást az intraregionális kereskedelemre. A preferenciális kereskedelmi egyezmény eredménytelensége azzal magyarázható, hogy az országok gyakran olyan termékekre adtak vámkedvezményt, amelyet nem gyártottak a régióban, vagy nem kereskedtek vele. Az 1980-as évek vége felé a kedvezmények közel 16 ezer termékre vonatkoztak, amelyek az ASEAN-on belüli kereskedelemnek csupán 1 százalékát tették ki (Yam és szerzőtársai, 1992, 311. o.).

A következő regionális gazdasági kezdeményezés az 1981-ben bevezetett ASEAN ipari kiegészítés (AIC) volt, amely az ASEAN ipari termelésének vertikális integrációját kívánta elősegíteni (Naya–Plummer, 1997, 119. o.). Az AIC egy adott iparágban kiegészítő termékek gyártását allokálta az országok között, amelyek régió belüli kereskedelmére 50 százalékos vámkedvezmény vonatkozott. Az AIC keretébe bevont termékekről az ASEAN kereskedelmi és ipari kamarája (ASEAN Chambers of Commerce and Industry, ASEAN CCI) döntött, amely együttműködött a magánszektorral. Több projektjavaslat született, de végül csak egyet hagytak jóvá az autóiparban, amely azonban nem hozott jelentős eredményt. Az AIC sikertelensége a résztvevők (kormányzat, magánszféra) egyet nem értésének, a túl bürokratikus, hosszan elhúzódó engedélyeztetésnek is köszönhető volt. Ezeken túl közrejátszott a tagországok érdektelensége is, mivel azok inkább a saját hazai autóiparuk fejlesztésére koncentráltak, amelybe transznacionális vállalatokat vontak be (Tongzon, 2002, 60. o.).

¹² A tervezett projektekben a befogadó ország 60 százalékos, a többi négy ország pedig 40 százalékos tulajdonnal rendelkezett volna.

¹³ Eredetileg petrokémiai és acélipari projektek is szerepeltek a tervek között, de a tagországok nem tudtak megállapodni azok helyszínéről.

Az ASEAN 1983-ban elindított ipari vegyesvállalati (*ASEAN industrial joint venture, AIJV*) programja már nem ENSZ által javasolt kezdeményezés volt, de szintén a közös ipari termelés elősegítésére és viszonylag kisméretű projektek megvalósítására irányult. A vegyesvállalati projektekből két vagy több ASEAN-ország (vállalat) működött közre, valamint lehetőség nyílt külföldi, nem ASEAN-ország (vállalat) részvételére is. (Miközben az ASEAN-országok továbbra is fenntartották a korlátozásait a közvetlen külföldi befektetésekkel szemben). A vegyesvállalatban legalább két ASEAN-orzágnak 51 százalékos tulajdonnal kellett rendelkeznie, hogy az előállított termék az ASEAN-on belül minimum 50 százalékos vámkedvezményt élvezhessen. A magánszektor azonban kevés érdeklődést mutatott az AIJV-kezdeményezés iránt, aminek egyrészt az volt az oka, hogy a program kevés publicitást kapott, másrészt a projektek állami engedélyeztetése sokáig elhúzódott (Ravenhill, 1995, 852–853. o.). 1994 végéig csupán 23 projektet hagytak jóvá.

Az egyes országok gazdasági érdekkellentétei miatt a bemutatott kezdeményezések a tervezett formában nem tudtak kibontakozni, így nem gyakoroltak jelentős hatást a regionális gazdasági kapcsolatokra. Az importhelyettesítő iparosítás regionális szintű megvalósításával más fejlődő régiók (például Latin-Amerika, Karib-térség, Kelet-Afrika) is próbálkoztak, szintén kevés sikert elérve.

Az ASEAN-országok vonakodtak a regionális gazdasági együttműködéstől, döntően saját iparuk fejlesztésére törekedtek. Először importhelyettesítő iparpolitikával próbálkoztak, majd az 1980-as évektől (és főleg az évtized második felétől, a nyersanyagár-zuhanást követő recesszió után) exportorientált iparfejlesztésre helyezték a hangsúlyt, amiben fontos szerepet kaptak a transznacionális vállalatok befektetései. 1985-től az ASEAN-országok külkereskedelmüket és a közvetlen külföldi befektetéseket érintő jelentős liberalizációt indítottak el. A régióba irányuló közvetlen beruházások mértéke megugrott. Az északkelet-ázsiai (japán, tajvani, dél-koreai stb.) vállalatok – a felértékelődő nemzeti valuták és a növekvő bérköltségek miatt – új termelési bázisokat alakítottak ki Délkelet-Ázsiában. Az európai és amerikai transznacionális vállalatok szintén növelték délkelet-ázsiai beruházásaikat. Így a korai regionális kezdeményezések helyett spontán piaci folyamatok, a transznacionális vállalatok által kiépített termelési hálózatok (például elektronikai ipar, autóipar, textil- és ruhaipar) indították el a gazdasági integrációt az ASEAN-regióban (ahogyan egész Kelet-Ázsiában).

Ezekhez a változásokhoz igazodva, az 1980-as évek végétől a gazdasági regionalizmusnak (a növekvő számú regionális egyezményeknek) újabb hulláma figyelhető meg Délkelet-Ázsiában. 1987-től az ASEAN belső gazdasági együttműködés kezdeményezései közös – közvetlen külföldi befektetésektől függő és exportorientált – iparosítási stratégiába illeszkednek (Shimizu, 1998, 100. o.). A regionális gazdasági együttműködést/integrációt támogató kezdeményezések fő célkitűzései: közvetlen külföldi befektetések vonzása, integrált intraregionális piac létrehozása, exportképesség iparágak fejlesztése.

A délkelet-ázsiai országok regionális gazdasági együttműködésének újabb (és mindenképpen intenzívebb) szakaszát számos esemény, tényező alakította, amelyek egyben hatással voltak a régió közvetlen külföldi befektetéseket vonzó képességére is: egyrészt más feltörekvő gazdaságok (például Kína, India stb.) is az ASEAN-hoz hasonló gazdaságfejlesztési útra léptek, vagyis kiéleződött a közvetlen külföldi befektetések megszerzéséért folyó globális verseny. Másrészt az ASEAN-országok a regionális integráció erősítésével kívánták ellensúlyozni a fő gazdasági partnereik – Európai Unió és NAFTA – belső piacainak növekvő egységesülését, valamint a kereskedelem és a befektetések ebből eredő esetleges elterelődését. Harmadrészt az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válság és Kína WTO-hoz való csatlakozása (2001) – jól láthatóan és érthető módon – felgyorsították a regionális integráció erősítésére irányuló kötelezettségvállalások végrehajtását. Mindezeket figyelembe véve a következőkben sorra vesszük azokat a regionális egyezményeket és kezdeményezéseket, amelyek a 2015-re kialakított ASEAN Gazdasági Közösség (*ASEAN Economic Community, AEC*) alapjául – egyben a régió közvetlen külföldi befektetések vonzó képességének növelésére – szolgáltak.

1987-ben az ASEAN-országok megállapodást kötöttek a beruházások ösztönzésére és védelmére (*ASEAN Agreement for the Promotion and Protection of Investments*),¹⁴ aminek célja az intraregionális befektetések ösztönzésének és védelmének biztosítása volt.

1988-ban az AIC megújításaként kezdeményezték a „márkabeli kiegészítés” (*ASEAN Brand to Brand Complementation, BBC*) programjának támogatását az autóiparban. A márkabeli kiegészítés elindítását a japán Mitsubishi Motors kezdeményezte. Minden jóváhagyott márkabeli kiegészítési projekt meghatározott autómárkamodellek alkatrészeinek két vagy több ASEAN-ország közötti kedvezményes (50 százalékos vámenedmény) kereskedelmére irányult. A japán magánszféra oldaláról jövő kezdeményezés nem véletlen, mivel a Mitsubishi, a Toyota és a Nissan az 1980-as évek végére az ASEAN-országok autópiacának jelentős részét uralták, és a jen erősödésével az alkatrészgyártók is megjelentek a délkelet-ázsiai országokban, hogy a régióból lássák el a gyártóüzemeket, miközben az ASEAN-országok – az általános kereskedelmi liberalizáció ellenére – az autóipart védő vámokat magasan tartották. Shimizu (1999, 114. o.) vállalati kutatásaiból kiderül, hogy a márkabeli kiegészítés csak azért működhetett, mert a japán alkatrészgyártók termékei nem voltak helyettesíthetők a helyi autóipari alkatrészgyártók termékeivel.

A márkabeli kiegészítési program végrehajtásával kapcsolatosan is felmerültek problémák. Például adminisztratív akadályok miatt a projektek engedélyeztetése elhúzódott, vagy ha egy autómoddellen valamit megváltoztattak, akkor újra kellett pályázni a márkabeli kiegészítési program keretében. Indonézia pedig saját autóipara védelme érdekében – egy ideig – nem vett részt a márkabeli kiegészítés kez-

¹⁴ A megállapodás másik neve: a befektetési garanciáról szóló egyezmény (*Investment Guarantee Agreement, IGA*).

deményezésében. Mindezek ellenére azonban a márkabeli kiegészítés programja – a korai kezdeményezésekhez képest – sikeresnek ítéltető meg. Elsősorban a japán autóipari vállalatok használták ki. Hozzájárult az autóipari befektetések növekedéséhez az ASEAN régióban (Yoshimatsu, 2000, 10. o.).

Az ASEAN-országok regionális gazdasági együttműködésében az 1992-ben aláírt ASEAN szabadkereskedelmi övezetről (ASEAN Free Trade Area, AFTA) szóló megállapodás mérföldkőnek tekinthető. A szabadkereskedelmi övezet kialakítása már korábban is felvetődött, de az ASEAN-országok saját gazdaságuk védelme érdekében nem kötelezték el magukat. (Az AFTA elődjének számító preferenciális kereskedelmi egyezmény is tulajdonképpen ezért nem bizonyult sikeresnek). Az 1990-es évek elején a világgazdaságban és világpolitikában végbemelő változások azonban megváltoztatták az ASEAN-országok AFTA-hoz való hozzáállását. A hidegháború végével a kommunista fenyegetettség megszűnt, ami korábban összetartotta az ASEAN-országokat. Így a szabadkereskedelmi övezet létrehozása egyrészt az ASEAN regionális szervezetként való funkcionálást erősítette meg. Másrészt a szabadkereskedelmi övezet védelmi mechanizmusként is szolgált, mivel a tagállamok attól féltek, hogy gazdasági csoportjuk marginalizálódik a regionalizálódó világgazdaságban. Harmadrészt az ASEAN-országok attól tartottak, hogy a közvetlen külföldi beruházások Kína felé terelődnek (Ravenhill, 1995, 855. o.).¹⁵ A szabadkereskedelmi övezet kialakításával az ASEAN-országok a régióban kiépült termelési hálózatokon belüli kereskedelem lebonyolításához kapcsolódó tranzakciós költségeket kívánták csökkenteni. (A márkabeli kiegészítések programjához hasonlóan a szabadkereskedelmi övezet létrehozásában is fontos szerepet játszottak a japán transznacionális vállalatok).

Annak ellenére, hogy egyértelmű volt a szabadkereskedelmi övezet létrehozásának célja, megvalósítása mégsem bizonyult zökkenőmentesnek, mivel Szingapúr kivételével az összes ország igyekezett a saját gazdasági érdekeit szem előtt tartani és bizonyos termékek esetében a vámleépítést késleltetni (például Malajzia az autóiparban). A szabadkereskedelmi övezet kialakításának több mint két évtizede alatt a tagállamok a vámok leépítésének határidejét többször módosították (általában előrehozták), illetve termékköreit folyamatosan kiszélesítették. A tagállamok jellemzően az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válság idején, illetve az azt követő néhány évben hozták meg az árupiaci integráció felgyorsítását szolgáló lépéseiket.

Brunei, Fülöp-szigetek, Indonézia, Malajzia, Szingapúr és Thaiföld a legtöbb termék esetében az importvámtarifák 0–5 százalékra csökkentését először 2008-ra, 2005-re, 2003-ra és végül 2002-re, majd teljes megszüntetését 2010-re vállalták. 2010-re ezek az országok a vámtarifasorok 99 százalékánál megszüntette a vámoikat.¹⁶ A szegényebb ASEAN-országok (Kambodzsa, Laosz, Mianmar, Vietnam)

¹⁵ 1993 volt az első olyan év, amikor több közvetlen külföldi befektetés áramlott Kínába, mint az ASEAN-régióba.

¹⁶ Szingapúr az egyetlen olyan ASEAN-ország, amely minden termék esetében eltörölte a vámoikat.

kedvezményeket kaptak, így esetükben a vámleépítés hosszabb ideig tartott. Vietnam 2006-ra, Laosz és Mianmar 2008-ra, Kambodzsa pedig 2010-re vállalta az importvámtarifák 0–5 százalékra történő csökkentését. 2010-re Kambodzsa, Mianmar, Vietnam a vámtarifasorok 99 százalékánál, Laosz pedig 95 százalékánál 0–5 százalékra csökkentette a vámokat. Az említett országok 2015-re vállalták az importvámtarifák teljes megszüntetését. Figyelembe véve az érzékeny termékekre vonatkozó vámleépítési vállalásokat, a szegényebb ASEAN-országok 2017-re tervezték, hogy a vámtarifasorok 98 százalékánál teljesen megszüntetik a vámokat (Okabe–Urata, 2013, 4. o.).¹⁷

A szabadkereskedelmi övezetről szóló megállapodás végleges formájáról elmondható, hogy rendkívül széles körű. Az ASEAN-országok – átlagosan – csak húsz agrártermék esetében nem vállalták a vámok teljes megszüntetését (Kawai–Wignaraja, 2013, 29. o.). Az ASEAN-országok 2009-ben írták alá az árukereskedelmi egyezményt (*ASEAN Trade in Goods Agreement, ATIGA*), amely az ASEAN árukereskedelem liberalizációjának szinte minden területét átfogja (például tarifák, nem tarifális korlátok megszüntetése, egységes vámnómenklatúra kialakítása, vám eljárások egyszerűsítése stb.), és a közel két évtizede tartó liberalizációs tevékenységek összegzéseként értelmezhető.

A szabadkereskedelmi övezet létrehozásáról szóló megállapodás aláírása után néhány évvel az ASEAN-országok a gazdasági integráció további, a szolgáltatás-kereskedelemre is kiterjedő bővítéséről döntöttek. 1995-ben írták alá az ASEAN szolgáltatásokról szóló keretszerződését (*ASEAN Framework Agreement on Services, AFAS*). Célja a szolgáltatások intraregionális áramlása előtti korlátok lebontása, vagyis a szabad piacra lépés és a szolgáltatók (természetes személyek) mozgásának és egyenlő nemzeti elbánásban való részesítésének biztosítása. Ennek megfelelően az AFAS szabályozza a szolgáltató ágazatokban történő intraregionális befektetések liberalizálását. Az AFAS célkitűzései túlmutatnak az Általános Szolgáltatás-kereskedelmi Egyezmény (*General Agreement on Trade in Services, GATS*) szolgáltatás-liberalizációs előírásain.

2003-ban az ASEAN-országok a piacra jutás felgyorsítása érdekében az úgynevezett ASEAN – X formula bevezetése mellett döntöttek, amellyel biztosították annak a lehetőségét, hogy az ASEAN-országok közül a piaci nyitásra készek anélkül tudjanak előrehaladni bizonyos szolgáltatások liberalizációjával, hogy a piacnyitásra

¹⁷ Ezenkívül voltak olyan prioritást élvező ágazatok, amelyek termékeire (faalapú termékek, gépjárművek, gumialapú termékek, feldolgozott mezőgazdasági és halászati termékek, textíliák, ruhák, elektronikai termékek) vonatkozó importvámtarifák leépítése – a fő szabálytól eltérően – gyorsabban ment végbe. Brunei, Fülöp-szigetek, Indonézia, Malajzia, Szingapúr és Thaiföld 2007-re szüntette meg az előbb említett vámtarifákat. Kambodzsa, Laosz, Mianmar és Vietnam pedig 2012-re vállalta a vámtarifák teljes eltörlését. Ez azt jelenti, hogy a hét ágazat termékeinek szabadkereskedelme az AFTA-megállapodás által meghatározott időpontnál három évvel korábban megvalósult.

még nem kész ASEAN-országoknak kedvezményeket biztosítanának (*Chirathivat–Srisangnam*, 2013, 8. o.). A szolgáltató szektorok liberalizációja tárgyalási fordulókön keresztül történik. Vannak elsőbbséget élvező szolgáltatások (például e-ASEAN: információs és kommunikációs technológiák és e-kereskedelem, egészségügy, légi közlekedés, turizmus és logisztika), amelyek esetében a liberalizációs folyamatot felgyorsították. A fő célkitűzés szerint az ASEAN-országok 2015-re tervezték a korlátok jelentős részének a lebontását a szolgáltatáskereskedelemben.

1996-ban vezették be az ASEAN-országok ipari együttműködésre (ASEAN *Industrial Cooperation Scheme*, AICO) vonatkozó programját, amely az ipari vegyesvállalati (AIJV) és a márkabeli kiegészítés (BBC) programokat váltotta fel. E program megszületése és működése – a korábbi kezdeményezésekhez hasonlóan – szintén nem mondható problémamentesnek. Az ASEAN-országok már a szabadkereskedelmi övezet megalakítását követően, 1995-ben meg akarták szüntetni a márkabeli kiegészítések programját, mivel úgy gondolták, hogy a szabadkereskedelmi övezet elegendő ösztönzőt nyújt majd a befektetők számára. Az ASEAN-országok tevékenységében azonban jelentős ellentmondás alakult ki, amit újra csak a nemzeti érdekek előtérbe kerülésének lehetett betudni. Annak ellenére, hogy a beáramló közvetlen külföldi befektetéseket növelni kívánták, az ASEAN-országok azért döntöttek a márkabeli kiegészítések programjának a megszüntetéséről, mivel az abból eredő hasznot csak a külföldi autóiipari vállalatok élvezték (*Yoshimatsu*, 2000, 9. o.). Ráadásul a szabadkereskedelmi egyezmény az autókat és az autóiipari alkatrészeket az átmeneti kizárási listába helyezte, ami azt jelentette, hogy a vámok leépítése csak később vált lehetségessé. Mindezek után nem meglepő, hogy a japán autóiipari vállalatok (a márkabeli kiegészítés programjának fő haszonélvezői) és maga a japán kormány is tiltakozását fejezte ki a program megszüntetésével kapcsolatosan, és alternatíva bevezetését kérték.

Végül – mint említettük – 1996-ban sor került az ipari együttműködési (AICO) program elindítására. Ez a program megelőlegezte az AFTA által kínált 0–5 százalékos vámkedvezményt két vagy több ASEAN-országban működő feldolgozóipari vállalatok közötti kereskedelemben. Az ipari együttműködési (AICO) programban olyan vállalatok vehettek részt, amelyekben a hazai (valamelyik ASEAN-ország) tulajdon aránya elérte legalább a 30 százalékot.¹⁸ Az ASEAN-országok szerették volna saját vállalataikat is minél inkább bevonni ebbe a programba, amely elindítása és kiterjesztése csak nehézségek árán valósult meg. A projektek engedélyeztetése az előírtaknál jóval hosszabb ideig tartott, és előfordult olyan eset is, hogy egy ország nem járult hozzá adott ipari együttműködési projekthez, mivel attól tartott, hogy az hátrányosan érintheti saját piacát.

A kötelező hazai tulajdonarány pedig gyakran a transznacionális vállalatok érdekeinek nem kedvezett. Az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válság azonban megvál-

¹⁸ Az egyes ASEAN-országok lemondhattak a 30 százalékos hazai tulajdonarány alkalmazásáról.

toztatta az ASEAN-országoknak az ipari együttműködéshez való hozzáállását. A tagállamok könnyítették az AICO-keretfeltételein (például átmenetileg megszüntették a 30 százalékos hazai tulajdonarányra vonatkozó követelményt). Az ipari együttműködési program ténylegesen csak 1998-ban kezdődött el. A projektek nagy része az autóiipari vállalatokhoz köthető, de kisebb mértékben az elektronikai és élelmiszer-ipari vállalatok is éltek a program által kínált kedvezményekkel. 2011-ig körülbelül 130 projektet hagytak jóvá, amelyek döntő többségében japán vállalat (például Toyota, Honda, Nissan, Mitsubishi, Denso, Asahi Glass, Sony, Matsushita stb.) volt (ASEAN Secretariat, 2013, 44–45. o.).

Az ipari együttműködési program (AICO) 2011-ben szűnt meg, amikorra létrejött a szabadkereskedelmi övezet (AFTA), vagyis az ipari együttműködés már kevesebb előnyt kínált az AFTA-hoz képest.¹⁹ Az AICO a korábbi hasonló ipari együttműködési kezdeményezésekhez képest mindenképpen sikeresnek tekinthető. Elsősorban a külföldi autóiipari vállalatok terjeszkedését, termelési hálózatainak kiépülését segítette elő a délkelet-ázsiai régióban. Részben ennek a programnak köszönhetően a regionális integráció magas szintje alakult ki az ASEAN-országok autóiiparában (Sim, 2011, o.).

A közvetlen külföldi beruházások növelése érdekében tett következő lépés az ASEAN befektetési övezetről (ASEAN Investment Area, AIA) szóló keretszerződés aláírása volt 1998-ban. Az AIA kialakítása egyaránt irányult az intra- és interregionális közvetlen külföldi tőkebefektetések növelésére. A keretszerződés elfogadásának időzítése nem véletlen, hiszen ezek az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válsággal jelentősen visszaestek. A keretszerződés eredeti célkitűzése szerint az ASEAN-országok 2010-re vállalták, hogy nemzeti elbánásban részesítik az ASEAN-országok befektetőit, illetve minden ipari ágazatot megnyitnak előttük. Ugyanezt vállalták a nem ASEAN-országok befektetőivel szemben is, csak éppen 2020-ra. A befektetések fokozatos liberalizációja 1998-ban elindult, ugyanakkor az ASEAN-országok átmeneti kizárási és érzékeny listákban határozták meg azokat az ágazatokat, amelyeket nem nyitnak meg azonnal. A régió kívüli befektetőkkel szemben alkalmazott „diszkrimináció”, vagyis a későbbi piaci nyitás mindenképpen különösnek tűnhet, mivel az ASEAN-ba irányuló közvetlen külföldi befektetések többsége a régió kívülről érkezik.

A befektetési övezetről szóló megállapodás (AIA) – a többi regionális egyezményhez hasonlóan – szintén nem maradt sokáig az eredeti formájában. 2001-ben – egyebek mellett a közvetlen külföldi befektetések beáramlásának többéves mélypontra süllyedése következtében – az ASEAN-országok több változtatás végrehajtása mellett döntöttek.

¹⁹ Kambodzsa, Laosz, Mianmar és Vietnam esetében az AFTA csak későbbi időpontban valósul meg, de ezek az országok – három vietnami projekt kivételével – nem vettek részt az ipari együttműködési programban, így az AICO kivezetésével nem estek el megelégedett kedvezményektől.

- Egyrészt Brunei, Fülöp-szigetek, Indonézia, Malajzia, Szingapúr és Thaiföld 2010-re, Mianmar, Kambodzsa, Laosz és Vietnam 2015-re vállalta, hogy megnyitja az AIA-egyezményben meghatározott szektorokat a nem ASEAN-országok befektetői előtt.
- Másrészt a befektetési övezetről szóló megállapodás által meghatározott liberalizációt a következő ágazatokra terjesztették ki: feldolgozóipar, mezőgazdaság, halászat, erdőgazdálkodás, bányászat, és ezekhez kapcsolódó szolgáltató ágazatok.
- Harmadrészt felgyorsították a feldolgozóipari beruházások liberalizációját. 2009-ben a befektetési övezetről és a befektetési garanciáról szóló egyezményt (IGA) az ASEAN-országok az úgynevezett ASEAN átfogó befektetési egyezménybe (*ASEAN Comprehensive Investment Agreement, ACIA*) integrálták. A nevének megfelelően ez a megállapodás rendkívül széles körű volt, kiterjed a befektetések liberalizációjára, védelmére és ösztönzésére. Az átfogó befektetési egyezmény a befektetési övezetről szóló egyezményben meghatározott gazdasági ágazatokban segíti elő a további liberalizációt. Fő célja az ASEAN-országokat egységes, liberalizált befektetési övezetté alakítani, amely elősegíti a transznacionális vállalatok hálózatosodását, és ösztönzi a fejlettebb ASEAN-országok befektetéseit a szegényebb indokínai tagországokban.

Az áru- és szolgáltatáskereskedelem és a befektetések liberalizációjára irányuló regionális kezdeményezéseket, megállapodásokat időben csak jóval később követte a munkaerő szabad mozgására irányuló egyezmény. A délkelet-ázsiai országok 2012-ben írták alá az úgynevezett természetes személyek mozgásáról (*Movement of Natural Persons, MNP*) szóló egyezményt. A 2012-es egyezmény előtt a szolgáltatásokról szóló keretszerződés (AFAS) szabályozta a szolgáltatást nyújtó természetes személyek régió belüli áramlását, amelyhez képest az MNP nem hozott túl sok újdonságot. Az ASEAN-országok 2015-re tűzték ki célul a képzett munkaerő szabad áramlásának megvalósítását, bár magában az egyezményben ténylegesen nincs szó a képzett munkaerő szabad áramlásáról, hanem a vízum- és munkavállalási engedély kiadásának felgyorsításáról, könnyebbé tételéről. Az MNP olyan természetes személyek határozott idejű tartózkodását szabályozza, akik tevékenysége határon átnyúló (áru- és szolgáltatás-) kereskedelemhez vagy befektetésekhez kapcsolódik.²⁰

Az előbb bemutatott regionális egyezmények, kezdeményezések képezik az ASEAN Közösség gazdasági pillérét. Az ASEAN Gazdasági Közösség (AEC) kialakításának terve – már az 1997-1998-as ázsiai pénzügyi válság idején és egyben az ASEAN létrejöttének 30. évfordulóján – az ASEAN Vision 2020 elnevezésű nyilatkozatban kezdett kirajzolódni. Az ASEAN Gazdasági Közösség 2015-ig szóló forgatókönyvét 2007-ben írták alá, amely a következő négy fő célkitűzést határozta meg:

²⁰ Például üzleti látogatás céljából érkező magánszemélyek, szolgáltatás elvégzésére leszerződött magánszemélyek, vállalati kiküldetésben szolgáltatást végző magánszemélyek stb.

1. a régió egységes piaccá²¹ és termelési bázissá alakítása, ahol az áruk, a szolgáltatások, a befektetések, a képzett munkaerő szabadon és a tőke szabadabban áramlik,
2. a gazdasági régió versenyképességének biztosítása,
3. kiegyenlített gazdasági fejlődés a régióon belül (az ASEAN-országok közötti fejlettségbeli különbségek csökkentése és az integrációjuk elősegítése),
4. az ASEAN világgazdasági integráltságának további mélyítése.

A gazdasági növekedését nagymértékben meghatározó külkereskedelmi kapcsolatai és a beáramló közvetlen külföldi befektetések az ASEAN-t a régióon kívüli országokhoz kötik.²² Az ASEAN Gazdasági Közösség forгатatókönyvének fő célkitűzései is tulajdonképpen ezt a fejlődési irányt kívánják fenntartani. Minél több közvetlen külföldi tőkét vonzani olyan egységes piac és termelési bázis kialakításával, amely elősegíti a transznacionális vállalatok hálózatosodását és a termelési hálózatok hatékony működését.

A fenti részletes leírásból jól látszik, hogy az ASEAN gazdasági integrációját elősegítő egyezmények és kezdeményezések [szabadkereskedelmi övezetről (AFTA), szolgáltatásokról (AFAS), ipari együttműködésről (AICO), befektetési övezetről szóló (AIA) megállapodás] megszületése és/vagy a bennük megfogalmazott célok megvalósításának felgyorsítása az 1997 és 2003 közötti időszakhoz köthetők. 2003-tól felgyorsult az ASEAN Gazdasági Közösség alapját jelentő egységes piac és termelési bázis kialakítása. Az ASEAN-országok a globális válság idején fogadták el a szabadkereskedelmi övezetről, a befektetési garanciáról (IGA) és a befektetési övezetről szóló egyezményeket megújító árukereskedelmi (ATIGA) és átfogó befektetési egyezményt (ACIA), amelyekkel újabb és szélesebb körű kötelezettségeket vállaltak az ASEAN Gazdasági Közösség 2015-re történő megvalósítása érdekében. Az ASEAN-ba irányuló közvetlen külföldi befektetések 2003 utáni trendjeit tekintve bizonyosan állítható, hogy a különböző regionális egyezmények és kezdeményezések ténylegesen képesek növelni a régió közvetlen külföldi befektetéseket vonzó képességét (Völgyi–Lukács, 2014, 114. o.).

²¹ Az ASEAN esetében azonban azt is látnunk kell, hogy a fentebb említett egységes piac valójában nem teljesen felel meg az egységes piac kritériumainak: egyrészt nincs szó az áruk, szolgáltatások, tőke és a munkaerő teljesen szabad áramlásáról, másrészt a fizikai korlátok (határok) és a vámunió hiányában a vámellenőrzések is fennmaradnak az egyes ASEAN-országok között, valamint a fiskális és technikai korlátok lebontásának mértéke is kétséges.

²² Bár az intraregionális külkereskedelem és régióon belüli közvetlen külföldi befektetések aránya nőtt: az ASEAN teljes kereskedelmén belül az intraregionális kereskedelem aránya 1990-ben 16,9 százalék, 2012-ben már 24,5 százalék volt. 1995 és 2001 között az ASEAN-ba irányuló közvetlen külföldi befektetéseknek átlagosan 10,8 százaléka származott a régióból. 2011-ben és 2012-ben a régióon belüli közvetlen külföldi befektetések aránya már 23, illetve 18,5 százalékot ért el. Arról azonban nem állnak részletes adatok rendelkezésre, hogy az intraregionális részarányok növekedése milyen mértékben köthető az ASEAN-székhelyű vállalatok vagy a külföldi (régióon kívülről származó) vállalatok teljesítményéhez.

Az ASEAN-ban kiépült termelési hálózatok részei a korábban említett kelet-ázsiai termelési hálózatoknak, amelyek kiterjedtségüket és összetettségüket tekintve egyedülállóak a világ gazdaságban (Kimura, 2006, 326. o.). Mindebből következik, hogy a kelet-ázsiai régióban is igény mutatkozott a szabadkereskedelmi övezetek kialakítására (vagyis az AFTA földrajzi kiszélesítésére), amelyek a kereskedelem (főleg a termelési hálózatokhoz kapcsolódó alkatrész-kereskedelem) liberalizációja által hozzájárulhatnak a regionális termelési hálózatok hatékonyabb működéséhez. A következő alfejezet részletesebben foglalkozik a kelet-ázsiai regionalizmus kibontakozásának további motivációival, folyamatával és jellegzetességeivel.

A kelet-ázsiai gazdasági integráció intézményesülése

Az észak – és délkelet-ázsiai országok közötti regionális együttműködés csak az 1990-es évek végén jött létre. A kelet-ázsiai regionalizmus kiindulópontjának az ASEAN-országok és Dél-Korea, Japán, Kína együttműködési folyamatának intézményesülése az ASEAN + 3 (ASEAN Plus Three, APT) megalakulása tekinthető. Ugyanakkor már ezt megelőzően, az 1990-es évek elején Mahathir Mohamad, maláj miniszterelnök javasolta az úgynevezett Kelet-ázsiai Gazdasági Csoport (*East Asian Economic Group, EAEG*) létrehozását. Mahathir a kelet-ázsiai regionális integrációt el akarta különíteni az Egyesült Államok által irányított Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (*Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC*) szervezettétől. A maláj tervek szerint Japán játszotta volna a vezető szerepet a regionális csoport kialakításában. Az EAEG végül az APEC-en belül, Kelet-ázsiai Gazdasági Közösség (*East Asia Economic Caucus, EAEC*) néven kezdte meg a működését, azonban az Egyesült Államok erőteljes ellenzése miatt nem fejlődött tovább. Az Egyesült Államok az APEC sikeres fejlődésében volt érdekelt, és nem akarta, hogy egy protekcionista regionális kereskedelmi blokk alakuljon ki Kelet-Ázsiában. Japán pedig nem vállalta a Mahathir által vizionált vezető szerepet.

Az 1996-ban induló Ázsia–Európa Dialógus (*Asia-Europe Meeting, ASEM*) viszont újabb alapot adott az észak- és délkelet-ázsiai országok együttműködéséhez. Az 1995-ben rendezett előzetes ASEM-találkozóra az ASEAN-országok Japánt, Kínát és Dél-Koreát is meghívták. A további találkozókra való közös részvétel az ASEAN-országokat, Japánt, Kínát és Dél-Koreát szorosabb kooperációra készítette, amely elősegítette az ASEAN + 3 együttműködési folyamat elindulását (Stubbs, 2002, 442. o.). Emellett természetesen számos más tényező is ösztönözte a kelet-ázsiai regionális integráció formalizálódását (amelyek tulajdonképpen az ASEAN gazdasági integrációjának fejlődését is előmozdították) (Kawai, 2005, 30–37. o.):

- A WTO keretében a globális szintű kereskedelmi és befektetési liberalizációról szóló tárgyalások lassan haladtak előre. Az APEC sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket.

- A világban erősödő regionalizmust (például EU, NAFTA) a kelet-ázsiai országok aggodalommal figyelték, mivel tartottak a termékeikkel szembeni diszkriminációtól. Ugyanakkor példaként is szolgált számukra.
- Kelet-Ázsia gyors gazdasági fejlődése és a régió országai közötti kölcsönös gazdasági függőség növekedése (regionális termelési hálózatok) szükségessé tette az állami szintű együttműködés erősítését.
- Az 1997–1998-as pénzügyi válság pedig egyértelművé tette, hogy szükség van a formális regionális kooperáció elmélyítésére.

Az ASEAN + 3-országok állam- és kormányfői nem hivatalosan először 1997-ben találkoztak. Mahathir Mohamad az északkelet-ázsiai vezetőket meghívta a Kuala Lumpur-i ASEAN-csúcstalálkozóra. A regionális gazdasági integráció meghatározó szereplői – Tajvan és Hongkong – a Kínához fűződő viszonyuk miatt azonban kimaradtak az ASEAN + 3-ból. Két évvel később, 1999-ben, Manilában az ASEAN-országok, Kína, Japán és Dél-Korea vezetői közös nyilatkozatot adtak ki a kelet-ázsiai együttműködésről (*Joint Statement on East Asia Cooperation*), amellyel intézményesítették az ASEAN + 3-tagállamok együttműködését. Azóta az ASEAN + 3 vezetői rendszeresen találkoznak az éves ASEAN-csúcstalálkozón. Az ASEAN + 3-országok közötti együttműködés miniszteri/tisztviselői szintű találkozók és szakmai csoportok keretében folyik. Az ASEAN + 3-tagállamok közötti együttműködés a gazdasági, a politikai és a társadalmi élet számos területére kiterjed.²³

1998-ban és 2000-ben Kim Dedzsung, dél-koreai elnök javasolta, hogy az ASEAN + 3-országok hozzák létre a Kelet-Ázsia jövőképevel foglalkozó csoportot (*East Asia Vision Group EAVG*), illetve a kelet-ázsiai kutatócsoportot (*East Asia Study Group, EASG*) a regionális integráció fejlődési irányvonalainak meghatározása érdekében. A Kelet-Ázsia jövőképevel foglalkozó csoport 2001-ben tette közzé az ajánlásait az ASEAN + 3-tagállamok számára. A 2000-ben életre hívott, kormányzati hivatalnokokból álló kelet-ázsiai kutatócsoportot már konkrét tervek kidolgozásával bízták meg. A kelet-ázsiai kutatócsoport 2002-re készítette el – a Kelet-Ázsia jövőképevel foglalkozó csoport ajánlásait is magában foglaló – jelentését, amely előirányozta a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi övezet (*East Asian Free Trade Area, EAFTA*), a Kelet-ázsiai Közösség (*East Asian Community, EAC*) kialakítását és az ASEAN + 3-tagállamok találkozóinak Kelet-Ázsia-csúcstalálkozókkal (*East Asia Summit, EAS*) történő felváltását.

A jelentés készítői a kelet-ázsiai régió szabadkereskedelmi övezetének létrejöttét a kétoldalú és szubregionális szabadkereskedelmi egyezmények összevonásá-

²³ Biztonsági együttműködés, nemzetközi bűnözés, kereskedelem és befektetés, környezetvédelem, pénzügy, mezőgazdaság és erdőgazdálkodás, energia, turizmus, egészségügy, kultúra és művészetek, tudomány és technológia, infokommunikációs technológia, rurális fejlődés, szegénység elleni küzdelem stb.

nak lehetőségében látták (*East Asia Study Group*, 2002, 43. o.). 2002-ben, a régió belül még viszonylag kisszámú szabadkereskedelmi egyezményről beszélhettünk: az egyetlen ilyen szubregionális egyezmény, az AFTA ekkor bontakozott ki; Japán első – Szingapúrral megkötött – kétoldalú szabadkereskedelmi egyezménye 2002-ben lépett hatályba; Kína pedig – az északkelet-ázsiai országok közül – elsőként indította el a szabadkereskedelmi tárgyalásokat az ASEAN-nal. Mindebből arra következtethetünk, hogy a jelentős készítői további szabadkereskedelmi egyezmények létrejöttével is számoltak. Az ezredfordulót követően ezek száma valóban ugrásszerűen emelkedett, ami nem kismértékben a Japán és Kína közötti politikai rivalizálásnak is köszönhető volt (*Choi*, 2008, 9. o.). A kelet-ázsiai regionalizmus irányító szerepéért Japán és Kína egymással versenyez. A két ország közötti politikai rivalizálás egyrészt hozzájárul a regionális integráció mélyüléséhez, másrészt azonban lassítja a kelet-ázsiai régiót átfogó formális gazdasági intézményrendszer fejlődését. Kína katalizátorként működött közre a szabadkereskedelmi egyezmények elterjedésében, Japán pedig a pénzügyi együttműködés fejlődését segítette elő.

PÉNZÜGYI EGYÜTTMŰKÖDÉS ♦ A kelet-ázsiai regionalizmus egyik sajátos vonása, hogy a pénzügyi együttműködés megelőzte a kereskedelmi integrációra tett lépéseket (szabadkereskedelmi egyezmények megkötése). Az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válság rámutatott a regionális pénzügyi kooperáció szükségére. Az ASEAN + 3-országok közül Japán vezető szerepet vállalt a pénzügyi együttműködés kialakításában.

1. *Csiangmaji kezdeményezés (Chiang Mai Initiative, CMI)*.²⁴ Japán már 1997-ben, közvetlenül az ázsiai pénzügyi válság kitörése előtt, a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank Hongkongban megrendezett éves találkozóján 100 milliárd dolláros ázsiai monetáris alap létrehozását javasolta. Az elképzelések szerint Japán és a többi ázsiai ország a tartalékalaphoz 50-50 százalékban járult volna hozzá (*Varma*, 2006, 45. o.). Kína nem támogatta az ázsiai monetáris alap létrehozását, mivel attól tartott, hogy Japán a szomszédos országok pénzügyi zűrzavarát kihasználva monetáris hegemoniát kíván megvalósítani a régióban. Ekkor azonban még nem látszott a pénzügyi problémák súlyossága, és Kína sem mutatott elkötelezettséget a regionális kérdésekben (habár az 1990-es évek elejétől részt vett például az APEC vagy az ASEAN Regionális Fórum működésében). Később azonban Kína is aktív lépéseket tett a regionális kooperáció irányában, főleg, amikor a pénzügyi válság komolyabbra fordult (*Choi*, 2008, 8. o.). Az ázsiai monetáris alap azonban nem jött létre az Egyesült Államok és az IMF ellenérdekeltsége miatt. Japán ugyan vissza-

²⁴ Csiangmaj a legnépesebb és kulturálisan a legjelentősebb város Észak-Thaiföldön (Bangkok után a legnépesebb város Thaiföldön). Csiangmaj a vele azonos nevű tartomány székhelye. Rendkívül kedvelt turisztikai célpont. Földrajzi fekvésének köszönhetően tradicionálisan meghatározó kereskedelmi központ.

vonta az alap létrehozására tett javaslatát, de 1998-ban a válság továbbmélyülésének elkerülése érdekében az új Mijazava-kezdeményezés bevezetése mellett döntött. A 30 milliárd dolláros alappal Japán a saját gazdasága számára is fontos kelet-ázsiai országok segítségére sietett.

A japán kormány az ázsiai pénzügyi válság után is vezető szerepet játszott a regionális pénzügyi rendszer és a felügyeleti mechanizmus fejlesztésében. Az ASEAN + 3-országok regionális pénzügyi együttműködésének mérföldköve volt a csiangmaji kezdeményezés, amelyről az ASEAN + 3-országok pénzügyminiszterei 2000-ben, az Ázsiai Fejlesztési Bank 33. éves találkozáján állapodtak meg. Ez a kezdeményezés a már meglévő ASEAN-országok valutacsere-megállapodására épült,²⁵ és tovább bővítette azt.²⁶ Érdekes módon nem teljesen világos, hogy ki játszotta a vezető szerepet a csiangmaji kezdeményezésben, de annyi bizonyos, hogy a japán pénzügyminisztérium nem hivatalos tárgyalásokat folytatott az Egyesült Államokkal és a kelet-ázsiai országokkal, hogy megnyerje a támogatásukat. Japánnak sikerült meggyőznie az Egyesült Államokat, hogy ez a kezdeményezés teljesen más lesz, mint az ázsiai monetáris alap (Yoshimatsu, 2005, 223–224. o.). Létrehozásának elsődleges célja a 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válsághoz hasonló valutaválság elkerülése volt. 2007-re nyolc ország között, összesen tizenhat kétoldalú valutacsere-egyezmény működött, amelyek értéke elérte a 80 milliárd dollárt. Az egyes országok a szerződésben szereplő összeg 20 százalékát hívhatták le automatikusan. A 20 százalék feletti rész csak az IMF által előírt program végrehajtásával vehették volna igénybe. A csiangmaji kezdeményezés ilyen tekintetben tehát kiegészítette az IMF hitelezési tevékenységét.

2. ASEAN + 3 gazdasági felülvizsgálat és politikai párbeszéd (ASEAN + 3 Economic Review and Policy Dialogue, ERPD). 2001 novemberében a japán pénzügyminisztérium a csiangmaji kezdeményezés keretében felügyeleti egység létrehozását javasolta. Kína azonban ezt határozottan elutasította, és így 2002 áprilisában az ASEAN + 3-országok egy kevésbé hivatalos mechanizmus, az ASEAN + 3 ERPD elindítása mellett döntöttek (Rathus, 2009). Ennek célja a lehetséges makrogazdasági és pénzügyi kockázatok feltárása, a válságok megelőzése, a regionális tőkeáramlások és valutapiacok megfigyelése. Az ASEAN + 3-országok pénzügyminisztériumi és jegybanki szakemberei félévente tartanak ERPD-találkozókat. Az ASEAN + 3 ERPD idővel az információcsere jelentős intézményévé fejlődött, amelynek keretében a kelet-ázsiai országok megvitathatják gazdasági helyzetüket és gazdaságpolitikájukat (Oh–Park, 2010, 19–20. o.). 2005-ben pedig az ERPD-ben való részvétel a csiangmaji kezdeményezésből történő lehívások előfeltételévé vált. Ugyanakkor

²⁵ Az ASEAN öt alapító országa (Fülöp-szigetek, Indonézia, Malajzia, Szingapúr, és Thaiföld) 1977-ben írta alá az ASEAN valutacsere-megállapodást.

²⁶ A csiangmaji kezdeményezésben az ASEAN + 3 országok közül nyolc (Dél-Korea, Fülöp-szigetek, Indonézia, Japán, Kína, Malajzia, Szingapúr, Thaiföld) vett részt.

az ERPD továbbra sem képes a gazdasági felügyeletet megfelelő szinten ellátni, ami részben az általa követett „be nem avatkozás” szemléletnek is köszönhető.²⁷

3. Az ázsiai kötvénypiaci kezdeményezés (*Asian Bond Markets Initiative, ABMI*). A kezdeményezés az ASEAN + 3-országok pénzügyminisztereinek az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válságra adott másik válasza volt. A pénzügyi válság egyik kiváltó okát a kelet-ázsiai regionális kötvénypiac alulfejlettségében lehet keresni. Az 1990-es években a kelet-ázsiai országok hazai befektetéseiket külföldi valutában felvett banki kölcsönökből finanszírozták. A külföldi valutában teljesítendő kötelezettségek rövid lejáratúak voltak, miközben hosszú időn keresztül a törlesztésre szolgáló bevételek helyi valutában keletkeztek, ami lejárat- és valutabeli fedezetlenséghez (*currency and maturity mismatch*) vezetett (Oh–Park, 2010, 15–16. o.).

Az ázsiai kötvénypiaci kezdeményezés elindításáról az ASEAN + 3-országok pénzügyminiszterei 2003-ban Manilában döntöttek. A cél a helyi valutában jegyzett kötvények piacának fejlesztése, vagyis a régiós valutákban történő kölcsönnyújtás és -felvétel elősegítése volt. A kezdeményezés azonban az elindítását követő években alig fejlődött, pedig számos tanulmány és elképzelés látott napvilágot vele kapcsolatban. Végül 2008-ban Madridban az ASEAN + 3 pénzügyminiszterek a kezdeményezés új irányvonalát határoztak meg: fejleszteni kell az egyes országok hazai valutában jegyzett kötvénypiacát, valamint az országok saját és az ASEAN + 3-országok együttes regionális kötvénypiacát. Az ASEAN + 3 pénzügyminiszterei négy munkacsoportot hoztak létre a következő kulcsfontosságú területek gondozására: 1. a helyi valutában denominált kötvénykibocsátás támogatására, 2. a helyi valutában denominált kötvények iránti kereslet előmozdítására, 3. a szabályozási keret javítására, 4. és a hozzákapcsolódó infrastruktúra kiépítésére a kötvénypiac számára. A japán pénzügyminisztérium technikai segítségnyújtással segíti az ASEAN-országok kötvénypiacainak fejlesztését.

SZABADKERESKEDELMI EGYEZMÉNYEK KELET-ÁZSIÁBAN ♦ Az 1990-es évek elején a japán külgazdaság-politika elsősorban az APEC fejlődésére és a globális szintű WTO-tárgyalások sikerességére koncentrált, és kevés figyelmet fordított a kelet-ázsiai integráció formalizálására. Japán szemlélete azonban az 1990-es évek végére megváltozott, amelyben többek között Kína gazdasági felemelkedése, a WTO-tárgyalások megakadása, az APEC akadozó fejlődése is közre játszottak. 1999-ben Japán elsőként Szingapúrral indított szabadkereskedelmi tárgyalásokat, ami arra ösztönözte Kínát, hogy 2002. november 4-én átfogó gazdasági együttműködési keretszerződést írjon alá az ASEAN-nal az ASEAN–Kína szabadkereskedelmi övezet (*ASEAN–China Free Trade Area, ACFTA*) létrehozásáról. Egy nappal később Japán felajánlotta az ASEAN-nak a saját gazdasági partnerségről szóló kerettervét.

²⁷ Az egyes országok nem fogalmazhattak meg gazdaságpolitikai ajánlásokat más országok számára, és hivatalosan nem végeztek felméréseket más országok gazdasági helyzetét illetően.

Dél-Korea – Kínát és Japánt követve – hasonló lépésre szánta el magát (lásd a Függelék első részét). Vagyis egész Kelet-Ázsiát lefedő szabadkereskedelmi övezet (*East Asia Free Trade Area, EAFTA*) nem jött létre, helyette az északkelet-ázsiai országok úgynevezett ASEAN + 1 típusú szabadkereskedelmi övezetek létrehozását szorgalmazták, amelyek egyik elsődleges célja a régió országai között kialakult termelési hálózatok hatékonyabb működésének elősegítése. (Az ASEAN + 3-országok együttműködéséből kimaradó Tajvannak és Hongkongnak – a többi kelet-ázsiai ország közül – sokáig csak Kínával sikerült aláírnia szabadkereskedelmi megállapodást.²⁸)

Az ASEAN további három dialóguspartnerével – Ausztráliával, Új-Zélanddal és Indiával is – kötött szabadkereskedelmi megállapodást (lásd a Függelék első részét). Az ASEAN + 1 mindegyik szabadkereskedelmi egyezményéhez a szolgáltatások és befektetések liberalizálásáról szóló egyezmények is társulnak. Az ezredfordulót követően a kelet-ázsiai országok által aláírt két- vagy többoldalú szabadkereskedelmi egyezmények száma rendkívül gyors ütemben bővült (lásd a Függelék második részét). Például az ASEAN-tagállamok gyakran olyan országokkal is kötnek kétoldalú szabadkereskedelmi egyezményeket, amelyekkel az ASEAN-nak már van érvényes megállapodása, vagyis a szabadkereskedelmi egyezmények átfedik egymást.²⁹ Az ASEAN + 3-országok együttműködési folyamatának északkelet-ázsiai résztvevői (Japán, Kína, Dél-Korea) között két- vagy háromoldalú szabadkereskedelmi egyezmény sokáig nem jött létre. (Kína és Dél-Korea csak 2015-ben írt alá szabadkereskedelmi megállapodást). Ugyanakkor mindhárom ország jelentős aktivitást mutat – a kelet-ázsiai régióon belül és kívül – szabadkereskedelmi egyezmények megkötésében.

A kelet-ázsiai kutatócsoport (EASG) – a már korábban említett tanulmányában (*East Asia Study Group*, 2002) – a meglévő szabadkereskedelmi egyezmények összevonásával képzelte el a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi övezet kialakítását, ami azonban nem valósult meg. Helyette az egymást gyakran átfedő szabadkereskedelmi egyezmények kusza rendszere jött létre Kelet-Ázsiában, amely negatív (spagettitál) hatásai – többek között – megnehezítik a szabadkereskedelmi egyezmények által kínált kedvezmények igénybevételét.³⁰ A szabadkereskedelmi egyezmények növekvő

²⁸ Kína–Hongkong gazdasági társulási egyezmény, 2004 (*Mainland and Hong Kong Closer Economic Partnership Arrangement, CEPA*), Kína–Tajvan gazdasági együttműködési keretegyezmény, 2010 (*China-Taiwan Economic Cooperation Framework Agreement, ECFA*).

²⁹ Az ASEAN-tagállamok közül Szingapúr, Malajzia és Thaiföld gyakran olyan országokkal kötnek kétoldalú szabadkereskedelmi egyezményt, amelyekkel az ASEAN keretében már egyszer megállapodottak, vagyis újra tárgyalják a többoldalú egyezmény rájuk vonatkozó részét.

³⁰ Számos kutató véleménye szerint a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi egyezmények kihasználtsága alacsony (*Kawai–Wignaraja*, 2010a, 5. o.). *Kawai–Wignaraja* (2011, 34. o.) vállalati szintű kutatásai azonban a szabadkereskedelmi egyezmények vártnál nagyobb kihasználtságát mutatta ki (a hat kelet-ázsiai országban végzett felmérésben 841 vállalatból 237 vállalat (28 százalék) használta a szabadkereskedelmi egyezmények kínálta kedvezményeket), ugyanakkor arról is beszámoltak, hogy a szabadkereskedelmi egyezmények használatát – többek között – a „spagettitálhatások” feloldásával tovább lehetne növelni.

száma és sokfélesége késlelteti a regionális szabadkereskedelmi egyezmény kialakítást. Mielőtt azonban bemutatnánk a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi egyezmények lehetséges forgatókönyveit, mindenképpen érdemes szólni a szintén az kelet-ázsiai kutatócsoport által javasolt Kelet-Ázsia-csúcstalálkozók elindításáról.

KELET-ÁZSIA-CSÚCSTALÁLKOZÓK ♦ A Kelet-Ázsia-csúcstalálkozóknak (*East Asia Summit, EAS*) – a kelet-ázsiai kutatócsoport (*East Asia Study Group, EASG*) ajánlása szerint – az ASEAN + 3-találkozókat kellett volna felváltaniuk. A csúcstalálkozók a Kína, Japán, Dél-Korea és az ASEAN közötti kapcsolatok magasabb szintre történő helyezését jelentette volna. A felek azonban eltértek az eredeti „forgatókönyvtől”, aminek elsősorban Japán és Kína szembenállása volt az oka.

Az első Kelet-Ázsia-csúcstalálkozóra 2005-ben, Kuala Lumpurban került sor. Japán (Indonéziával és Szingapúrral együtt) Kína növekvő regionális dominanciájának letörése érdekében az első találkozóra olyan, Kelet-Ázsián kívüli országok – például India, Új-Zéland, Ausztrália, Oroszország és az Egyesült Államok – meghívását is kezdeményezte, amelyek nem részesei az ASEAN + 3-országok együttműködési folyamatának. Jelentős vita alakult ki az Kelet-Ázsia-csúcstalálkozó résztvevőit illetően, amikor az ASEAN végül azt javasolta, hogy a következő feltételeket teljesítő országok vehessenek részt: az ASEAN dialóguspartnere, jelentős kapcsolatokat ápol az ASEAN-nal, és aláírta a délkelet-ázsiai barátsági és együttműködési egyezményt (*Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia, TAC*). A Kuala Lumpur-i találkozóra végül India, Új-Zéland és Ausztrália kapott meghívást (Choi, 2008, 10. o.).³¹

Az ASEAN + 6 formációban életre hívott Kelet-Ázsia-csúcstalálkozó (EAS) nem váltotta fel az ASEAN + 3-országok találkozóit, hanem újabb együttműködési keretet teremtett Kelet-Ázsiában (bár igaz, hogy túlmegy annak földrajzi határain). Japán már a kezdetektől fogva szorgalmazta Ausztrália, Új-Zéland és India részvételét a Kelet-ázsiai Közösség (*East Asian Community, EAC*) kialakításában. 2006-ban Japán javasolta, hogy az ASEAN + 6 országok kelet-ázsiai átfogó gazdasági partnerség (*Comprehensive Economic Partnership for East Asia, CEPEA*) néven szabadkereskedelmi övezetet hozzanak létre.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Japán és Kína közötti rivalizálás a kelet-ázsiai regionalizmus fejlődését az ezredfordulón meghatározott célkitűzésektől valamelyest eltérítette. A Kelet-Ázsia-csúcstalálkozó nem lépett az ASEAN + 3-országok találkozóinak helyébe, hanem új regionális kooperációt teremtett. A kelet-ázsiai régiót lefedő szabadkereskedelmi övezet, az EAFTA kialakítása mellett lehetséges forgatókönyvként, a kelet-ázsiai átfogó gazdasági partnerség merült fel. Kína az ASEAN + 3 országokat lefedő EAFTA, míg Japán az ASEAN + 6 országokat lefedő kelet-ázsiai átfogó gazdasági partnerség kialakítását támogatta.

³¹ Oroszország a maláj kormány vendégeként vehetett részt a Kelet-Ázsia-csúcstalálkozón.

A kelet-ázsiai regionalizmus fő jellegzetességeinek és eredményeinek összegzése

1. Az elmúlt évtizedekben a kelet-ázsiai országok egy főre jutó GDP-jének gyors ütemű növekedését döntő mértékben a (régión kívüli) fejlett országokba irányuló feldolgozóipari exportja határozta meg (Jimenez–Razmi, 2013, 60–61. o.). Ennek az exportnak az előállítása pedig szorosan kapcsolódik a transznacionális vállalatok által, Kelet-Ázsiában kialakított regionális termelési hálózatokhoz. Orefice–Rocha (2011, 3. o.) empirikus kutatásai rámutattak arra, hogy Kelet-Ázsiában a regionális termelési hálózatokhoz kapcsolódó kereskedelem az egyik fő hajtóereje a széles körű³² megállapodások (például AFTA/ATIGA, valamint Japán és Malajzia, Thaiföld, Indonézia és Vietnam közötti szabadkereskedelmi egyezmények – lásd a Függelék első részét) létrejöttének.

A könyv 1. fejezetében található *Az új regionalizmus* című alfejezetben már utaltunk arra, hogy a globális értékláncok terjedését (Észak–Dél-munkamegosztást) – többek között – a szabadkereskedelmi egyezmények segítették elő. Ezek azonban Kelet-Ázsiában – az Egyesült Államok és az Európai Unió kezdeményezése-ihöz képest – később jelentek meg, amikor már a regionális termelési hálózatok jelentősen integrálták a régiót. Így számos kritikai vélemény is megfogalmazódott a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi egyezmények jelentőségéről, jólétre és a termelési hálózatokra gyakorolt hatásáról.

Menon (2013, 19–20. o.) például a következőket állapította meg az ázsiai szabadkereskedelmi egyezményeket vizsgálva:

- a) a szabadkereskedelmi egyezmények alacsony kihasználtsága (itt hivatkozik számos más tanulmány eredményeire) már eleve ellentmond annak a feltételezésnek, hogy a szabadkereskedelmi egyezmények támogatják a termelési hálózatokhoz kapcsolódó kereskedelmet és ezáltal a hálózatok további növekedését és terjedését;
- b) a szabadkereskedelmi egyezmények jólétre gyakorolt hatásának vizsgálatai is félrevezetők lehetnek, mivel az alkalmazott modellek általában a szabadkereskedelmi egyezmények teljes kihasználtságával számolnak;
- c) a szabadkereskedelmi egyezmények alacsony kihasználtságát pedig azzal magyarázza, hogy a termelési hálózatokhoz kapcsolódó kereskedelem nagy része már eleve vámmentességet vagy nagyon alacsony vámokat élvez, mivel számos vám-visszatérítési kedvezmény létezik – amelyet az egyes országok saját nemzeti hatáskörben dolgoztak ki –, a WTO 1996-os információs technológiai egyezménye (*Information Technology Agreement, ITA*) vámmentességet vagy alacsony

³² Széles körű szabadkereskedelmi egyezményeken azokat a szabadkereskedelmi egyezményeket értjük, amelyek egyrészt a WTO hatáskörében tárgyalt területeket (például TRIPS, TRIMs, GATS, ipari termékek és mezőgazdasági termékek vámjainak leépítése stb.) illetve annak hatályaán kívüli területeket (például környezetvédelmi intézkedések, munkapiaci szabályozások, versenypolitika, ipari együttműködés, adózás stb.) is magukban foglalnak.

vámokat biztosít az elektronikai alkatrészekre (amelyek súlya döntő a termelési hálózatokhoz kapcsolódó kereskedelemben), valamint a legtöbb transznacionális vállalat vámmentességet élvező exportra termelő övezetekben (*export processing zones*) működik;

- d) majdnem az összes szabadkereskedelmi egyezmény kizárólagosan a vámcsökkentésre koncentrál, kevésbé foglalkozik a kereskedelem lebonyolításának megkönnyítésével és egyéb nem tarifális korlátok lebontásával, ami nagyobb hatást tudna gyakorolni a termelési hálózatok működésére;
- e) összességében Menon (2013) azt állapítja meg, hogy az Ázsián belül kötött szabadkereskedelmi egyezmények kevés hatást gyakorolhatnak a termelési hálózatok növekedésére és terjedésére.

Ehhez hasonlóan Ravenhill (2009, 117–123. o.) arra a következtetésre jutott, hogy az ázsiai szabadkereskedelmi egyezmények nem hoznak jelentős hasznot a tagországok számára, sőt a szabadkereskedelmi egyezmény megkötése mögött sokkal inkább külpolitikai érdekeket látott, mint gazdaságiakat (például Kína–ASEAN szabadkereskedelmi egyezmény, Japán–ASEAN szabadkereskedelmi egyezmény). Ravenhill is foglalkozott a szabadkereskedelmi egyezmények alacsony kihasználtságával, és a fenti c) pontot azzal egészítette ki, hogy ahol a szabadkereskedelmi egyezmények preferenciális előnyöket kínálnak, azok nem elég magasak ahhoz, hogy ösztönöznék az igénybevételt, illetve gyakran magas költséggel jár a szabadkereskedelmi egyezmények által előírt dokumentumok beszerzése. Ravenhill is számos kritikával illette a szabadkereskedelmi egyezmények jóléti hatásának *ex ante* felmérésére alkalmazott modelleket és azok valószínűsített eredményeit. Ezenkívül azt is megállapította, hogy a szabadkereskedelmi egyezmények jóléti hatásainak *ex post* becslése sem mutat valós képet, mivel azokat nemrégén írták alá, és viszonylag hosszú vámléptézési periódusokat tartalmaznak.

Az előbb említett kritikai észrevételek ellenére is nyilvánvaló, hogy a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi egyezmények bizonyos hatást képesek gyakorolni a régió integrációjának fejlődésére és gazdasági növekedésére, de ezek mérése és mértékének számszerűsítése már nem olyan egyszerű. Főleg nem abban az esetben, amikor a szabadkereskedelmi egyezmények (regionális/kétoldalú szint) mellett a multilaterális (GATT/WTO) és egyoldalú liberalizáció (egy-egy ország szintjén) hatásai is egyszerre vannak jelen.

Orefice–Rocha (2011) kutatásaira visszautalva pedig láthatjuk, hogy Kelet-Ázsiában is születtek széles körű szabadkereskedelmi egyezmények (például AFTA/ACIA, Japán és Malajzia, Thaiföld, Indonézia és Vietnam közötti vagy az ASEAN–Ausztrália–Új-Zéland szabadkereskedelmi egyezmény), amelyek – többek között – a termelési hálózatok hatékonyabb működésének elősegítésére irányulnak. Azt is meg kell említenünk, hogy szinte mindegyik ASEAN + 1 szabadkereskedelmi egyezményhez szolgáltatások és beruházások liberalizációjáról szóló egyezmények is tartoznak (lásd a Függelék első részét).

A kelet-ázsiai termelési hálózatok legismertebb japán szakértője, Fukunari Kimura – Menonnal és Ravenhillel ellentétben – azt állítja, hogy a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi egyezmények a szabadabb kereskedelem és befektetések megvalósításának tényleges hajtóerői, főleg a termelési hálózatok további aktiválása által (Kimura, 2010, 2. o.). Főbb észrevételeit a következőképpen lehet összefoglalni.

- a) A már kialakult *de facto* integráció motiválta nagymértékben a szabadkereskedelmi egyezmények létrehozását Kelet-Ázsiában (lásd Kawaitól való idézést *A kelet-ázsiai gazdasági integráció intézményesülése* című alfejezetben). Az egyezmények tárgyalásai során a következő célok körvonalazódtak: az importhelyettesítő iparágak (például autóipar, háztartási elektromos eszközök gyártása, vas- és acélipar, petrokémiai ipar) átstrukturálása a megmaradt kereskedelmi korlátok leépítésével és az intraregionális termelési hálózatok további aktiválásával – a kereskedelem és a közvetlen külföldi befektetések liberalizációja és támogatása segítségével. Mindez pedig tükröződik a szabadkereskedelmi egyezmények tartalmában és használatában.
- b) A kelet-ázsiai szabadkereskedelmi egyezmények alapvetően széleskörűek (bár Kimura is kiemeli, hogy az árukereskedelem liberalizációja néhány esetben nem teljes körű, például Japán védi az agrárszektorát, a Kína–ASEAN szabadkereskedelmi egyezmény kizárja – legalábbis egyelőre – az autóipari alkatrészeket, és elég „mélyek” ahhoz, hogy támogassák a termelési hálózatok fejlődését.
- c) A szabadkereskedelmi egyezmények kihasználtsága növekvő tendenciát mutat (bár a kezdeti szint valóban alacsony volt).
- d) Az ezredfordulót követően Kelet-Ázsia intra- és interregionális kereskedelme rendkívül dinamikusán nőtt. A kereskedelmi korlátok lebontása közvetlenül hozzájárulhatott Kelet-Ázsia intraregionális kereskedelmének bővüléséhez, és ez főleg igaz lehet az ASEAN-országok esetében. Az intraregionális kereskedelmet növelhette a termelési hálózatok (hatékonysági szempontú) átrendeződése is (Kimura (2010, 6–19. o.).

Okabe–Urata, (2013, 33. o.) empirikus kutatásai is a fenti d) pontban foglaltakat támasztják alá, vagyis az AFTA sikeresen hozzájárul/t az ASEAN intraregionális kereskedelmének bővüléséhez. Plummer–Lee (2010, 10–12. o.) az ASEAN Gazdasági Közösség gazdasági jólétre és kereskedelemre gyakorolt várható hatását vizsgálták. 2010 és 2015 között a gazdasági jólét növekedését 1,1 százalékpont (Indonézia) és 9,4 százalékpont (Thaiföld) közé becsülték, valamint az intra–ASEAN kereskedelem körülbelül 50 százalékos növekedését jósolták. Mindezt még azzal egészíteném ki, amit már az előző alfejezetbeli Gazdasági regionalizmus című pont végén következtetésként megfogalmaztunk: a különböző regionális egyezmények és kezdeményezések fontos szerepet játszottak/játszanak az ASEAN-ba irányuló közvetlen külföldi befektetések 2003 utáni dinamikus bővülésében.

Kawai–Wignaraja (2010b, 4. o.) – Kimurához hasonlóan – fontos szerepet tulajdonított a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi egyezményeknek a regionális termelési hálózatok dinamizálásában. A piac által vezérelt gazdasági integráció számára – a szerzők szerint is – szükség van a kereskedelem és a közvetlen külföldi befektetések további liberalizációjára, az idevágó szakpolitikák, szabályok, standardok harmonizálására (például szellemi tulajdonjogok, befektetések védelmére). A szabadkereskedelmi egyezmények fontos szakpolitikai eszköznek bizonyulnak a kelet-ázsiai kormányok számára a transznacionális vállalatok által kiépített termelési hálózatok elmélyítésében. Néhány kivételtől eltekintve a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi egyezmények széleskörűek, amelyek nagymértékben képesek támogatni a termelési hálózatok fejlődését. *Kim* (2013, 2. o.) empirikus kutatásai is arra mutattak rá, hogy a termelési hálózatok – és a hozzájuk kapcsolódó kereskedelem – formálták az ázsiai szabadkereskedelmi egyezményekben megfogalmazott „mély” integrációs és befektetési kötelezettségvállalások kialakítását.

A leírtakat összegezve megállapítható, hogy a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi egyezményekkel kapcsolatban nem az a kérdés, hogy azok hozzájárulnak-e vagy sem a gazdasági integráció erősítéséhez és a jólét növeléséhez. A vita sokkal inkább arról folyik, hogy milyen mértékben támogatják a szabadkereskedelmi egyezmények a piaci folyamatokat.

A szabadkereskedelmi egyezmények kihasználtságának mérése azonban mindenképpen fontos, hiszen ez mutatja meg, hogy mennyire érvényesülhetnek ténylegesen az általuk biztosított kedvezmények. Kimura megállapította, hogy ezen egyezmények kihasználtsága valóban alacsony szintről indult, ugyanakkor az utóbbi években javulás figyelhető meg. Valószínűsíthető, hogy ahogyan a szabadkereskedelmi egyezmények kezdenek kibontakozni (például a vámok fokozatos leépítésével), úgy nőhet az egyezmények kihasználtsága is. (Ne felejtjük el, hogy az ASEAN szabadkereskedelmi övezetről szóló megállapodást leszámítva, viszonylag friss szabadkereskedelmi egyezményekről van szó).

A szabadkereskedelmi egyezmények alacsony kihasználtságát a kapcsolódó felmérések számos különböző okra vezetik vissza:

- a) a vállalatok nem tudnak a szabadkereskedelmi egyezmény létezéséről,
- b) a származási szabályok által előírt dokumentumok késedelmes kiállítása és annak magas költsége, valamint a „spagettitálhatás”,
- c) a szabadkereskedelmi egyezmény partnerei által alkalmazott nem tarifális korlátok,
- d) a szabadkereskedelmi egyezmények nem nyújtanak jelentős preferenciális előnyt,
- e) a vállalatok a szabadkereskedelmi egyezmény helyett más kedvezményeket vesznek igénybe (például információs technológiai egyezmény (ITA), exportra termelő övezetek stb.).

Kétségtelen, hogy e korlátok egy része feloldható lenne, és ezáltal nőne a szabadkereskedelmi egyezmények kihasználtsága, valamint az általuk kifejtett liberalizációs hatás is. A szakirodalom egyértelműen a „spagettitálthatás” kezelésével foglalkozik a legtöbbet. Ennek egyik lehetséges feloldásaként a régiót átfogó, egységes szabadkereskedelmi egyezmény kialakítása jöhet szóba. Ez azonban nemcsak a származási, hanem egyéb más szabályokat, standardokat és a vámleépítést is egységesítené. Ezzel eljutottunk a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi egyezmények másik fontos kérdéséhez, vagyis a régiót átfogó egyezmény létrehozásához.

Chia (2010, 33–34. o.) a „spagettitálthatás” feloldása mellett a következők miatt tartja fontosnak a régiót átfogó, egységes szabadkereskedelmi egyezmény kialakítását:

- a) az elérhető politikai haszon miatt: az ASEAN példája jól szemlélteti, hogy a gazdasági együttműködés és integráció hasznos eszköz lehet a geopolitikai feszültségek és konfliktusok csökkentéséhez,
- b) modellszámítások alapján egy nagyobb, régiót lefedő szabadkereskedelmi egyezmény több gazdasági haszonnal jár, mint a kisebb egyezmények, s egy ilyen egyezmény kedvezőbb lenne a termelési hálózatok és ellátási láncok számára is,
- c) befektetési hatás: egy nagyobb és integrált piac a befektetési korlátok enyhítésével több külföldi befektetést vonzana.

A Kelet-Ázsia-csúcstalálkozókkal kapcsolatban már volt szó arról, hogy két forgatókönyv merült fel a régiót lefedő szabadkereskedelmi egyezmény kialakítására: az EAFTA kelet-ázsiai szabadkereskedelmi övezetre (ASEAN + 3-országok) és a CEPEA kelet-ázsiai átfogó gazdasági partnerségre (ASEAN + 6) vonatkozó egyezmény. *Ando* (2009, 10–11. o.) számításai szerint ez a két egyezmény nagyobb gazdasági hasznot (például a reál-GDP növekedés, a jóléti hatás és a reálexport/-import növekedése tekintetében) hoznának, mint az ASEAN + 1 szabadkereskedelmi egyezmények. Valamint az ASEAN + 6 egyezmény nagyobb gazdasági hasznot hajtana, mint az ASEAN + 3 egyezmény. Hasonló következtetésre jutottak *Zhang–Shen* (2011, 26. o.), illetve *Kawai–Wignaraja* (2007, 14. o.) számításaik során. Így nem véletlen, hogy 2013-ban elindultak az ASEAN + 6 szabadkereskedelmi egyezményről szóló tárgyalások.

2. Az ASEAN és hat dialóguspartnere (Ausztrália, Dél-Korea, India, Japán, Kína, Új-Zéland) közötti szabadkereskedelmi egyezmény, a Regionális Átfogó Gazdasági Partnerség (*Regional Comprehensive Economic Partnership, RCEP*) kialakítását az ASEAN javasolta. Ezzel részletesen foglalkozunk a következő fejezetben. Most csak azt emelnénk ki, hogy az RCEP illeszkedik az új regionalizmus – megaregionális szabadkereskedelmi egyezményeket tartalmazó – trendjébe [például a transz-csendes-óceáni partnerségi (TPP), transzatlanti kereskedelmi és beruházási partnerségi (TTIP), EU–Japán gazdasági társulási egyezmény], amely a globális ellátási

láncokhoz (termelési hálózatokhoz) kapcsolódó kereskedelem szabályozására/további liberalizálására irányul.³³

A megaregionális szabadkereskedelmi egyezményeket kezdeményező fejlett országok (például Egyesült Államok, EU, Japán), amelyeket a 2008-ban kitört globális válság súlyos mértékben érintett, egyrészt költségvetési konszolidációra szorultak, ezért esetükben a kormányzati kiadások oldaláról aligha volt várható a gazdasági növekedés ösztönzése, másrészt a válság előtti szintet meghaladó vagy növekvő munkanélküliségi rátájuk pedig a magánfogyasztást fogta vissza. Így ezek az országok gazdasági növekedésük beindulását és új munkahelyek teremtését a kereskedelem liberalizálásától (vámok leépítésétől és főleg a nem tarifális/technikai korlátok lebontásától) és ezáltal a globális ellátási láncok hatékonyabb működésének elősegítésétől várták (EC, 2013, 1–2. o., Kotera, 2012, 2. o.). A regionális átfogó gazdasági partnerség (RCEP) létrehozásának egyik fő motivációja, hogy a meggyengült régió kívüli kereslet helyett erősítsék a regionális keresletre való támaszkodást.

3. A kelet-ázsiai regionalizmus kibontakozásában/fejlődésében az ASEAN-nak központi szerepe különböztethető meg, annak ellenére, hogy politikai és gazdasági súlya az északkelet-ázsiai országokhoz (Kína, Japán, Dél-Korea) képest kisebb: 1. az ASEAN köré épültek ki a szabadkereskedelmi öveztek, 2. a csiangmaji kezdeményezés az ASEAN-országok között a már meglévő kétoldalú valutacsere-megállapodásokat bővítette tovább, 3. az ASEAN határozza meg, hogy ki vehet részt az Kelet-Ázsia-csúcstalálkozókon.

A kelet-ázsiai regionalizmus érdekessége, hogy az ASEAN és az északkelet-ázsiai országok közötti kapcsolatok inkább kétoldalúak, mint regionális jellegűek.³⁴ Bár az utóbbi években megfigyelhető, hogy a kelet-ázsiai regionalizmus „normális” regionális formává kezd válni a regionális átfogó gazdasági partnerség (RCEP) létrehozásával és a csiangmaji kezdeményezés többoldalúvá válásával (lásd a következő fejezetben) (Terada, 2012, 367. o.). Ugyanakkor az is látszik, hogy az ASEAN + 3-országok – politikai és gazdasági okok miatt egyaránt – nem hoztak létre határozottan elkülöníthető kelet-ázsiai közösséget:

a) Az ASEAN + 3-országok politikai kapcsolatait számos feszültség terheli: területi feszültségek (Kína–Japán, Dél-Korea–Japán, Kína–Délkelet-Ázsia); (második világháborús vagy még korábbi) történelmi viták (Japán és a többi kelet-ázsiai ország között), Kína növekvő katonai ereje miatti féltelmek a szomszédos kelet-ázsiai országokban. A kelet-ázsiai régió biztonsági stabilitása nagymértékben

³³ Lásd a könyv 1. fejezetében található *Az új regionalizmus* című alfejezetet.

³⁴ Az ezredfordulót követően az ASEAN + 3 pénzügyi együttműködés fejlődése (például csiangmaji kezdeményezés többoldalúvá válása), akárcsak a régiót lefedő szabadkereskedelmi egyezmény kialakítása – a Japán és Kínai közötti ellentétek miatt – lassú ütemben haladt előre.

függ az Egyesült Államok által a második világháború után kialakított kétoldalú katonai szövetségektől.

- b) A kelet-ázsiai régió külső függése a gazdasági kapcsolataiban is megmutatkozik. Mindezek után nem meglepő, hogy a regionális átfogó gazdasági partnerség és az Kelet-Ázsia-csúcstalálkozók is átlépik Kelet-Ázsia földrajzi határait.

A 4. fejezetben azt vizsgáljuk, hogy a 2008-ban kitört globális gazdasági és pénzügyi válság milyen hatással volt a kelet-ázsiai regionalizmusra, amelynek a kibontakozása szorosan kapcsolódik egy másik, az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válsághoz.

HIVATKOZÁSOK

- ANDO, MITSUYO (2009): Impacts of FTAs in East Asia: CGE Simulation Analysis. RI-ETI Discussion Paper Series, No. 37.
- ASEAN SECRETARIAT (2013): ASEAN Investment Report 2012. The Changing FDI Landscape. Jakarta [http://www.asean.org/storage/images/2013/other_documents/AIR%202012%20Final%20\(July%202013\).pdf](http://www.asean.org/storage/images/2013/other_documents/AIR%202012%20Final%20(July%202013).pdf).
- BEASLEY, WILLIAM G. (1987): Japanese imperialism, 1894–1945. Oxford University Press, Oxford.
- BROTHWICK, MARK (2005): Building momentum: The movement toward Pacific economic cooperation prior to 1980. Megjelent: PECC (szerk.): The evolution of the PECC: The first 25 years. Pacific Economic Cooperation Council International Secretariat, Canberra, 1–II. o.
- CAI, KEVIN G. (2010): The Politics of Economic Regionalism. Explaining Regional Economic Integration in East Asia. Palgrave MacMillan, Houndmills–New York.
- CHIA, SIOW YUE (2010): Regional Trade Policy Cooperation and Architecture in East Asia. ADBI Working Paper Series, No. 191.
- CHIRATHIVAT, SUTHIPAND–SRISANGNAM, PITI (2013): The 2030 Architecture of Association of Southeast Asian Nations Free Trade Agreements. ADBI Working Paper Series, No. 419.
- CHOI, JI YOUNG (2008): Power, Identity, and Asian Regionalism: Political Rivalry between China and Japan and a Contested Regional Identity in East Asia. ISA's 49th Annual Convention, Bridging Multiple Divides, San Francisco, március 26.
- DENT, CHRISTOPHER M. (2010): Organizing the Wider East Asia Region. ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration, No. 62.
- DUUS, PETER (2008): The Greater East Asian Co-Prosperity Sphere. Dream and Reality, Journal of Northeast Asian History, Vol. 5. No. 1. 143–154. o.
- EAST ASIA STUDY GROUP (2002): Final report of the East Asia Study Group. ASEAN+3 Summit, Phnom Penh, november 4. <http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/asean/pmvo211/report.pdf>.
- EC (2013): Trade: a key source of growth and jobs for the EU. Commission contribution to the European Council of 7-8 February 2013. European Commission, http://ec.europa.eu/commission_20102014/president/news/archives/2013/02/pdf/20130205_2_en.pdf.

- HALL, D. G. E. (1964): A history of South-East Asia. Macmillan, London.
- HIGGOTT, RICHARD (2007): Alternative models of regional cooperation? The limits of regional institutionalization in East Asia. Megjelent: *Telò, Mario* (szerk.): European Union and new regionalism: Regional actors and global governance in a post-hegemonic era. Ashgate, Aldershot, 75–106. o.
- HOON, KHAW GUAT (1992): The Evolution of ASEAN, 1967–1975. Megjelent: *Sandhu K.S.–Siddique, Sharon–Jeshurun, Chandran–Rajah, Ananda–Tan, Joseph L.H.–Thambipillai, Pushpa* (szerk.): The ASEAN Reader, Institute of Southeast Asian Studies, Szingapúr, 38–42. o.
- JETSCHKE, ANJA (2010): The ASEAN Charter – Convergence with the EU-model of regional integration? ZEI Regional Integration Observer, Vol. 4. No. 3. 6. o.
- JIMENEZ, GONZALO H.–RAZMI, ARSLAN (2013): Can Asia sustain an export-led growth strategy in the aftermath of the global crisis? Exploring a neglected aspect, Journal of Asian Economics, Vol. 29. 45–61. o. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2013.08.003>.
- KASAHARA, SHIGEHISA (2004): The flying geese paradigm: A critical study of its application to East Asian regional development. UNCTAD Discussion Papers, No. 169.
- KATADA, SAORI N. (2009): Political Economy of East Asian Regional Integration and Cooperation. ADBI Working Paper Series, No. 170.
- KAWAI, MASAHIRO (2005): East Asian economic regionalism: progress and challenges, Journal of Asian Economics, Vol. 16. No. 1, 29–55. o.
- KAWAI, MASAHIRO–WIGNARAJA, GANESHAN (2007): ASEAN+3 or ASEAN+6: Which Way Forward? ADB Institute Discussion Paper, No. 77.
- KAWAI, MASAHIRO–WIGNARAJA, GANESHAN (2010a): Free Trade Agreements in East Asia: A Way toward Trade Liberalization? ADB Briefs, No. 1.
- KAWAI, MASAHIRO–WIGNARAJA, GANESHAN (2010b): Asian FTAs: Trends, Challenges and Prospects. ADB Economics Working Paper Series, No. 226.
- KAWAI, MASAHIRO–WIGNARAJA, GANESHAN (2013): Patterns of Free Trade Areas in Asia, East-West Center, Policy Studies, No. 65.
- KAWAI, MASAHIRO–WIGNARAJA, GANESHAN (szerk.) (2011): Asia's Free Trade Agreements: How is Business Responding? Edward Elgar, Cheltenham.
- KHOMAN, THANAT (1992): ASEAN: Conception and Evolution. Megjelent: *Sandhu K.S.–Siddique, Sharon–Jeshurun, Chandran–Rajah, Ananda–Tan, Joseph L.H.–Thambipillai, Pushpa* (szerk.): The ASEAN Reader. Institute of Southeast Asian Studies, Szingapúr, xvii–xxii. o.
- KIM, SOO YEON (2013): Regionalization in Search of Regionalism: Production Networks and Deep Integration Commitments in Asia's FTAs. Prepared for presentation at the annual meeting of the International Political Economy Society, Claremont Graduate School, október 25–26. https://ncgg.princeton.edu/IPES/2013/papers/F410_rm2.pdf.
- KIMURA, FUKUNARI (2006): International and distribution networks in East Asia: Eighteen facts, mechanics, and policy implications. Asian Economic Policy Review, Vol. 1, No. 2, 326–344. o.
- KIMURA, FUKUNARI (2010): FTA Networking in East Asia and Asia-Pacific: Where we are going? GEM Policy Brief, november.
- KOTERA, AKIRA (2012): Shifting toward plurilateral EPAs/FTAs: Critical to improving the efficiency of supply chain networks. Nihon Keizai Shimbun, június 21.

- LEE, CHUNG MIN (1991): Reflections on Asia-Pacific Security in the Post-Cold War Era. Megjelent: Chung, Il Yung (szerk.): *The Asian-Pacific Community in the Year 2000: Challenges and Prospects*. The Sejong Institute, Seoul, 1–51. o.
- MENON, JAYANT (2013): Can FTAs Support the Growth or Spread of International Production Network in Asia? ANU College of Asia and the Pacific, Crawford School of Public Policy, Arndt-Corden Department of Economics, Working Paper, No. 2013/06.
- NAYA, SEIJI F.–PLUMMER, MICHAEL G. (1997): Economic Co-operation after 30 Years of ASEAN. ASEAN Economic Bulletin, Vol. 14. No. 2. 117–126. o.
- NESTER, WILLIAM R. (1990): *Japan's Growing Power over East Asia and the World Economy: Ends and Means*. MacMillan, Basingstoke.
- OH, YONGHYUP–PARK, YOUNG-JOON (2010): East Asian financial and monetary cooperation and its prospect. Beyond the CMI. KIEP Working Paper, No. 4.
- OKABE, MISA–URATA, SHUJIRO (2013): The Impact of AFTA on Intra-AFTA Trade. ERIA Discussion Paper Series, No. 5.
- OOI, GUAT TAN (1981): *The ASEAN Preferential Trading Arrangements (PTA). An Analysis of Potential Effects of Intra-ASEAN Trade*. Institute of Southeast Asian Studies, Szingapúr.
- OREFICE, GIANLUCA–ROCHA, NADIA (2011): Deep integration and production networks, CEPR Policy Insight, No. 60.
- PAO-SAN HO, SAMUEL (1984): Colonialism and Development: Korea, Taiwan and Kwantung. Megjelent: Myers, Ramon H.–Peattie, Mark R. (szerk.): *The Japanese Colonial Empire, 1895–1945*, Princeton University Press, Princeton, 347–398. o.
- PEATIE, MARK R. (1984): Introduction. Megjelent: Myers, Ramon H.–Peattie, Mark R. (szerk.): *The Japanese Colonial Empire, 1895–1945*. Princeton University Press, Princeton, 3–52. o.
- PETRI, PETER A. (1993): The East Asian Trading Bloc: An Analytical History. Megjelent: Frankel, Jeffrey–Kahler, Miles (szerk.): *Regionalism and Rivalry: Japan and the United States in Pacific Asia*, University of Chicago Press, Chicago, 21–52. o.
- PLUMMER, MICHAEL G.–LEE, HIRO (2010): Estimating the Medium-term Effect of the ASEAN Economic Community. Kézirat, <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/4882.pdf>.
- RATHUS, JOEL (2009): The Chiang Mai Initiative: China, Japan and financial regionalism. East Asia Forum, május 11. <http://www.eastasiaforum.org/2009/05/11/the-chiang-mai-initiative-china-japan-and-financial-regionalism>.
- RAVENHILL, JOHN (1995): Economic Cooperation in Southeast Asia: Changing Incentives. Asian Survey, Vol. 35. No. 9. 850–866. o.
- RAVENHILL, JOHN (2009): Political economy of multilateralization in Asia. Megjelent: Evenett, Simon J.–Mikic, Mia–Ratnayake, Ravi (szerk.): *Trade-led growth. A sound strategy for Asia*, UNESCAP, Bangkok.
- SEVERINO, RODOLFO (2010): Know your ASEAN. Institute of Southeast Asian Studies, Szingapúr.
- SHIMIZU, KAZUSHI (1998): Intra-ASEAN Economic Cooperation, 1976–1987. Setbacks and Changes in ASEAN's Strategy for Collective Import Substituting Industrialization for Heavy and Chemical Industries. Economic Journal of Hokkaido University, Vol. 27. 81–113. o.

- SHIMIZU, KAZUSHI (1999): The Proposal and Implementation of the Brand to Brand Complementation Scheme: Intra-ASEAN Economic Cooperation, 1987–1995. An Analysis of Relations between Foreign Direct Investment, Multinationals and Intra-Economic Cooperation. *Economic Journal of Hokkaido University*, Vol. 28. 95–116. o.
- SIM, EDMUND (2011): Celebrating the Life and Death of AICO. ASEAN Economic Community Blog, június 6. <http://aseanec.blogspot.hu/2011/06/celebrating-life-and-death-of-aico.html>.
- SMITH, R. B. (2007): Changing visions of East Asia, 1943–93. Transformations and continuities, Routledge, Abingdon.
- STUBBS, RICHARD (2002): ASEAN Plus Three: Emerging East Asian Regionalism? *Asian Survey*, Vol. 42. No. 3. 440–455. o.
- TERADA, TAKASHI (2012): ASEAN Plus Three: becoming more like a normal regionalism? Megjelent: *Beeson, Mark–Stubbs, Richard* (szerk.): *Routledge Handbook of Asian Regionalism*. Routledge, Abingdon–New York, 364–374. o.
- TONGZON, JOSE L. (2002): *The Economies of Southeast Asia: Before and After the Crisis*. Edward Elgar, Cheltenham.
- VARMA, LALIMA (2006): Japan's Policy Towards East and Southeast Asia. Trends in Re-Asianization. *International Studies*, Vol. 43. No. 1. 33–49. o.
- VÖLGYI KATALIN–LUKÁCS ESZTER (2014): A délkelet-ázsiai régió integrációs sikere: az ASEAN egységes termelési bázis. *Tér és Társadalom*, 28. évf. 4. sz. 97–116. o.
- XING, LI (2007): East Asian Regional Integration: From Japan-led „Flying-geese” to China-centred „Bamboo Capitalism”. Aalborg University, CCIS Research Series, Working Paper, No. 3.
- YAM, TAN K.–HENG, TOH M.–LOW, LINDA (1992): ASEAN and Pacific Economic Cooperation. *ASEAN Economic Bulletin*, Vol. 8. No. 3. 309–332. o.
- YIP, WEI KIAT (2001): Greater East Asia: Prospects for Closer Economic Integration in East Asia. *Stanford Journal of East Asian Affairs*, Vol. 1. 106–111. o.
- YOSHIMATSU, HIDETAKA (2000): Preferences, Interest, and Regional Integration: The Development of the ASEAN Industrial Cooperation Arrangement. ICSEAD Working Paper Series, Vol. 19.
- YOSHIMATSU, HIDETAKA (2005): Political leadership, informality, and regional integration in East Asia: The evolution of ASEAN Plus Three. *European Journal of East Asian Studies*, Vol. 4, No. 2. 205–232. o.
- ZHANG, YUNLING–SHEN, MINGHUI (2011): The Status of East Asian Free Trade Agreements. ADBI Working Paper Series, No. 282.

4. A kelet-ázsiai gazdasági integráció és regionalizmus a világgazdasági válság alatt és után

A világgazdasági válság hatása a kelet-ázsiai gazdasági integrációra

A válság hatása és a bevezetett gazdaságpolitikai intézkedések

A feldolgozóipari export ösztönzésére épülő gazdaságfejlesztési stratégia a kelet-ázsiai országokat nagymértékben integrálta a világgazdaságba, ami együtt járt a külső sokkhatásokkal szembeni kitettségük növekedésével. A kelet-ázsiai országok (Japán nélkül) exportja rendkívüli dinamizmust, két számjegyű növekedést mutatott a világgazdasági válságot megelőző években. Az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válságot követően – kevesebb mint egy évtized alatt – a kelet-ázsiai gazdaságok (Japán nélkül) megduplázták a nominális GDP-jüket, amit nagyrészt az exportjuknak köszönhetnek. Nemcsak exportjuk hozzájárulása nőtt jelentősen a GDP-hez viszonyítva, hanem kivitelük GDP-n belüli aránya is gyorsabban emelkedett, mint a világ bármely más régiójáé (*World Bank*, 2010, 36. o.). Kelet-Ázsia exportfüggősége és gazdasági nyitottsága¹ azonban nemcsak a régió fejlődésének zálogát, hanem sebezhetőségét is magában rejt. Ez utóbbi megmutatkozott a 2008–2009-es világgazdasági válság során.

A kelet-ázsiai országok legfontosabb exportpiacai az Egyesült Államok, az Európai Unió, valamint maguk a régiót alkotó országok voltak. A kelet-ázsiai intraregionális kereskedelem fő hajtóerejét az alkatrészek és részegységek exportja-importja adta (lásd a 2. fejezetet), ami a régióban kiépült termelési hálózatokon alapult, miközben Kelet-Ázsia végső felhasználásra kerülő termékexportjának kétharmadát a régió kívüli piacok – elsősorban az Egyesült Államok és az Európai Unió – szívták fel.

Kelet-Ázsia inter- és intraregionális kereskedelmének jellegéből (a háromszög alakú kereskedelemről) adódóan a válság legnagyobb mértékben a kereskedelmi csatornákon keresztül érezte hatását a régióban. Ugyanakkor a nemzetközi pénzügyi áramlatok negatív trendjei (portfólióbefektetések kivonása, közvetlen külföldi befektetések visszaesése stb.) sem kerültek el Kelet-Ázsiát.

A globális pénzügyi és gazdasági válságban Kelet-Ázsia bankrendszerei relatíve stabilak maradtak. A kelet-ázsiai bankok viszonylag rugalmasan tudták kezelni

¹ A 2007-es export/GDP-értékek a következőképpen alakult: Szingapúr 169 százalék, Hongkong 169 százalék, Malajzia 91 százalék, Vietnam 68 százalék, Thaiföld 59 százalék, Dél-Korea 35 százalék, Fülöp-szigetek 34 százalék, Kína 35 százalék, Indonézia 27 százalék (<http://www.unescap.org/stat/data/statdb/DataExplorer.aspx>).

a pénzügyi sokkhatásokat, mivel a 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válság után sokkal kockázatkerülőbbé váltak, magas tőke megfelelési mutatóval működtek, a rossz hitel-állományukat jelentősen mérsékeltek. A kelet-ázsiai bankok mérgező eszközöknek (*toxic assets*) való kitettsége minimális volt, így tőkéjük kevésbé sérült. Az Ázsiai Fejlesztési Bank Intézete (*Asian Development Bank Institute, ADBI*) által elvégzett stressztesztetek is azt igazolták, hogy a régió bankrendszerei erősek maradtak.

2008 utolsó negyedében, a globális pénzügyi válság intenzívebb szakaszában megindult a tőkekivonás a kelet-ázsiai országokból. A részvényárak zuhantak, a valuták többsége gyengült. 2008 végére a legtöbb kelet-ázsiai országban a tőzsde közel 40–50 százalékot esett. Kínában és Vietnamban még ennél is nagyobb mértékben, mintegy 70 százalékot zuhant (*World Bank*, 2010, 86. o.). A kínai jüan és a hongkongi dollár kivételével szinte mindegyik régiós valuta leértékelődött. 2008 második félévében a koreai von és az indonéz rúpia – a dollárhoz képest – 29, illetve 25 százalékot veszített értékéből. A maláj ringgit és a szingapúri dollár 10 százalékkal, a thai bát pedig 6 százalékkal értékelődött le (*ADB*, 2008, 13. o.). Ezzel ellentétesen a japán jen 2007 óta tartó felértékelődése pedig továbbfolytatódott.

A kelet-ázsiai régión belül, az ASEAN-országokban a közvetlen külföldi tőkebefektetések beáramlása már 2008-ban csökkenést (26,7 milliárd dollár) mutatott. A globális közvetlen külföldi befektetésekben komolyabb visszaesés azonban csak 2009-ben következett be. Az újonnan befektetett külföldi tőke például Malajziában 81,1 százalékkal, Thaiföldön 30 százalékkal, Indonéziában 47,7 százalékkal, Kínában 12,3 százalékkal, Vietnamban 44 százalékkal maradt el az előző évitől (*UNCTAD*, 2010, 170. o.).

A kelet-ázsiai országok számos intézkedést vezettek be a pénzpiacok stabilizálása, a bankszektor pénzügyi közvetítő szerepének fenntartása, a globális pénzügyi válság reálgazdaságra gyakorolt hatásának enyhítése érdekében: monetáris lazítás, állami garanciavállalás bankbetétekre, likviditási injekciók, valutapiaci intervenciók, valutacsere-egyezmények, állami garancia a bankok külföldi adósságára stb.

A kelet-ázsiai országok jegybankjai – az infláció mérséklődésével – több lépcsőben csökkentették az irányadó kamatlábat. Hongkong, Szingapúr, Tajvan, Malajzia, Thaiföld teljes körű betétgaranciát hirdettek 1–3 évre. Indonézia pedig a garantált bankbetétek felső határát 100 millióról 2 milliárd rúpiára módosította. 2008 októbere végén a szingapúri jegybank 30 milliárd dolláros valutacsere-egyezményt írt alá a Feddel, hogy a pénzintézetek dollárlikviditását biztosítsa. A külföldi valuta hiánya leginkább Indonéziában és Koreában jelentett problémát. Az indonéz jegybank a kínai jegybankkal 18,5 milliárd dolláros, a japán jegybankkal pedig 12 milliárd dolláros valutacsere-egyezményt kötött. A koreai jegybank 2008. október 30-án 30 milliárd dolláros valutacsere-egyezményt írt alá a Feddel. Ezenkívül 2008 decemberében 30 milliárd dollárra növelte a Kínával és Japánnal már meglévő valutacsere-keretét. A dél-koreai kormány a bankok külföldi valuta-likviditásának növelése érdekében 100 milliárd dollárig három évre garanciát vállalt a bankok 2008. október 20-a és 2009. június 30-a között újonnan keletkező külföldi adósságára. Majd,

2009 májusában a dél-koreai kormány módosította a programot: három helyett öt évre vállalt garanciát a bankok 2009. december 31-ig újonnan keletkező külföldi adósságaira.

A japán kormány és a japán jegybank rendkívül széles körű intézkedéseket vezetett be. A pénzügyi likviditás biztosítására a japán központi bank 2008 végén 60 milliárd dolláros valutacsera-egyezményt kötött a Feddel, és dolláraukciókat rendezett. 2009 februárjában a kormány lehetővé tette, hogy a japán jegybank és a bankok részvényállományát felvásárló társaság (*Banks' Shareholdings Purchase Corporation*) újra részvényeket vásárolhassanak a pénzügyi intézetektől ezermilliárd, illetve húszezermilliárd jen értékben. Az újbóli bevezetésre azért volt szükség, mert a bankok jelentős részvényállománya miatt a részvényárak zuhanása negatívan hatott a bankok tőkéjére, közvetetten pedig a kisvállalatok banki finanszírozáshoz való hozzáféréseire.

A japán jegybank kerettervet dolgozott ki a vállalati finanszírozás megkönnyítésére is. A központi bank vásárolni kezdett kereskedelmi papírokat és vállalati kötvényeket. Ezenkívül bevezetett egy úgynevezett speciális tőkeellátási műveletek programot, amely az irányadó kamatláb mellett korlátlan tőkét biztosított a bankok számára. A kormány gazdaságöszöntő csomagjai a következő pénzügyi intézkedéseket tartalmazták:

1. állami pénzintézetek által biztosított rendkívüli garanciaprogram és kölcsön a kis- és középvállalatok számára (húszezermilliárd jen a rendkívüli garanciaprogramra, tízezermilliárd jen kölcsön),
2. ha szükséges, akkor az állam tőkerészesedésének növelése (kétezermilliárd jennről 12 ezermilliárd jentre) a pénzintézetekben,
3. kölcsönök meghosszabbítása és kereskedelmi papírok vásárlása (háromezer-milliárd jen) az állami pénzintézetek által, amely szintén a kis- és középvállalatok támogatását szolgálja.

A régió kívülről jövő pénzügyi sokk a kelet-ázsiai országokat sokkal kedvezőbb makrogazdasági pozícióban érte, mint az 1997–1998-as pénzügyi válság. Az ázsiai pénzügyi válság előtt több kelet-ázsiai ország (Dél-Korea, Hongkong, Indonézia, Malajzia, Thaiföld stb.) folyó fizetési mérlege tartósan hiányt mutatott, majd az azt követő egy évtizedben már többlettel zárt. A gazdasági fellendülés időszakában a kelet-ázsiai országok valutatartalékai többszörösére emelkedtek. A GDP-arányos külső adósságállományuk pedig jelentősen csökkent (10. táblázat).² Mindezek megkönnyítették a globális pénzügyi válság hatásainak kezelését.

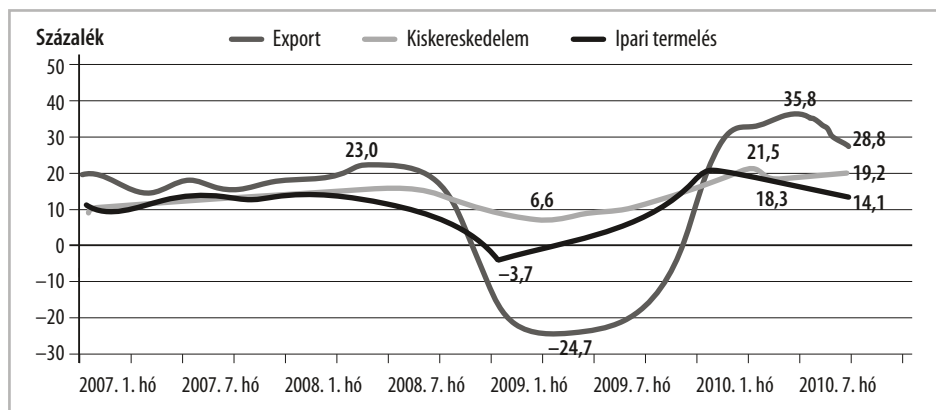
A pénzügyi csatornán keresztül jelentkező hatások mellett 2008 végén és 2009 elején a fejlett országok keresletének összeomlása jelentős csapást mért az exportorientált kelet-ázsiai országokra, amelyek kivitele dupla számjegyű zsugorodást mutatott. Az export alacsonyabb szintje együtt járt az ipari termelés visszaesésével és hosszabb távon a befektetések csökkenésével (11–12. ábra).

² A GDP arányos külső adósságállomány tekintetében Dél-Korea kivételt jelentett, mivel közvetlenül a válság előtti néhány évben a külső adósságállománya megduplázódott, a rövid lejáratú hitelei 140 százalékkal nőttek.

**10. TÁBLÁZAT ■ Négy kelet-ázsiai ország makrogazdasági mutatói
a válságokat megelőző évben, 1996, 2007**

Ország	Folyó fizetési mérleg/GDP (százalék)		Valutatartalék (milliárd dollár)		Külső adósságállomány/GDP (százalék)	
	1996	2007	1996	2007	1996	2007
Dél-Korea	-4,1	0,6	34	262,2	21	40
Indonézia	-3,4	2,5	19,3	56,9	48,2	33,2
Malajzia	-3,3	15	27,1	101	40	29,2
Thaiföld	-7,9	5,7	37,8	87,5	59,7	25,1

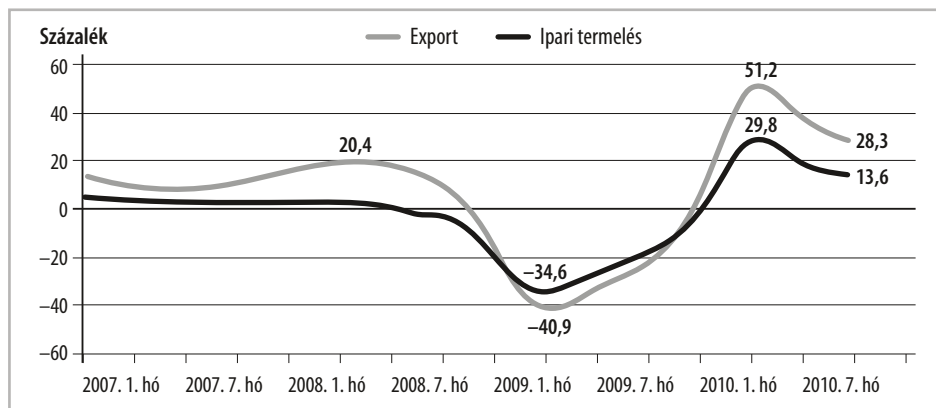
**11. ÁBRA ■ A feltörekvő kelet-ázsiai országok exportjának, ipari termelésének és kereskedelmi
értékesítésének növekedése az előző év azonos időszakához képest**

Feltörekvő kelet-ázsiai országok: Dél-Korea, Fülöp-szigetek, Hongkong, Indonézia, Kína, Malajzia, Szingapúr, Tajvan, Thaiföld, Vietnam.

Forrás: ADB (2010a) 4. o. 2. táblázat

12. ÁBRA ■ Japán exportjának és ipari termelésének növekedése az előző év azonos időszakához képest

Forrás: ADB (2010a) 34. o. 51. ábra

A vállalatok a munkaerőt leépítették, a legtöbb országban az exportorientált feldolgozóiparból küldtek el embereket. Az elbocsátások leginkább a határozott idejű szerződéses és részmunkaidős dolgozókat sújtották. A tőkeerős vállalatok azonban igyekeztek megtartani az állandó munkavállalóikat, így a leépítés helyett gyakran a munkaidőt, a béreket csökkentették. A munkanélküliség növekedése visszafogta a lakossági fogyasztást.

A pénzügyi és reálsatornákon begyűrűző sokkhatások eltérő mértékben érintették a kelet-ázsiai országokat. A fejlett országokba irányuló exporttól való függőség és a globális pénzügyi áramlatoknak való kitettség befolyásolta leginkább az egyes gazdaságok sérülékenységet. A belső kereslet nagysága és a költségvetési mozgástér pedig nagymértékben meghatározta az egyes országok válsággal szembeni védekezőképességét (UNESCAP, 2010, 7. o.).

2009-ben, a feltörekvő kelet-ázsiai gazdaságok közül például Hongkong, Szingapúr, Tajvan, Malajzia és Thaiföld került recesszióba (11. táblázat). Ezek az országok számítanak a régió legnyitottabb gazdaságainak (ahogy már korábban is tárgyaltuk), ami megmagyarázza a gazdasági visszaesésüket. Japán export/GDP aránya – ezen gazdaságokhoz képest – sokkal alacsonyabb volt (17 százalék), mégis a második világháború óta a legsúlyosabb recessziót szenvedte el. A gazdasági visszaesés a világ fejlett országai közül Japánban volt a legnagyobb, ami azzal magyarázható, hogy a külföldi kereslet visszaesése által leginkább érintett, magas

11. TÁBLÁZAT ■ A reál-GDP növekedése (százalék)

Ország	1995–2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Egyesült Államok	3,3	3,3	2,7	1,8	–0,3	–2,8	2,5
Euróövezet	2,2	1,7	3,2	3	0,4	–4,5	2,1
Japán	1,1	1,7	1,4	1,7	–1,1	–5,4	4,2
Dél-Korea	5,3	3,9	5,2	5,5	2,8	0,7	6,5
Hongkong	2,9	7,4	7	6,5	2,1	–2,5	6,8
Szingapúr	5,3	7,5	8,9	9,1	1,8	–6	15,2
Tajvan	4,6	5,4	5,6	6,5	0,7	–1,6	10,6
Brunei	2,1	3,9	4,4	0,1	–2	–1,8	2,7
Fülöp-szigetek	4,1	4,8	5,2	6,6	4,2	1,1	7,6
Indonézia	2,9	5,7	5,5	6,3	7,4	4,7	6,4
Kambodzsza	7,7	13,3	10,8	10,2	6,7	0,1	6
Laosz	6	6,9	9	7,9	7,8	7,4	8
Malajzia	5,2	5	5,6	6,3	4,8	–1,5	7,5
Mianmar	n.a.	13,6	13	12	3,6	5,1	5,3
Thaiföld	3,2	4,2	5	5,4	1,7	–0,7	7,5
Vietnam	7,3	7,5	7	7,1	5,7	5,4	6,4
Kína	9,2	11,3	12,7	14,2	9,6	9,2	10,6
Világ	3,6	4,9	5,5	5,6	3	–0,1	5,4

hozzáadott értékű termékek – járművek (például személygépkocsi), elektronikai termékek (például elektronikai alkatrészek és berendezések, elektromos gépek, infotechnológiai termékek) és általános gépek (például termelőberendezések) – 2007-ben a teljes japán kivitel 65 százalékát és az ipari termelés felét tették ki. Így a nagyfokú koncentrációnak köszönhető a szigetország gazdasági mélyrepülése.

A fejlett országok importkeresletének visszaesése a kelet-ázsiai régióban azonban nemcsak közvetlenül, hanem közvetetten is, a korábban említett intraregionális kereskedelem csökkenése által érezte hatását. A külső kereslet gyors ütemű zuhanásával szemben azok a kelet-ázsiai országok (Fülöp-szigetek, Indonézia, Vietnam) bizonyultak ellenállóbbnak, ahol a belső kereslet nagyobb mértékben járult hozzá a GDP növekedéséhez. Kínának pedig – a világ második legnagyobb költségvetési ösztönző csomagjának bevezetésével – sikerült 9,2 százalékos növekedést elérnie a válság tetőzésének évében.

Kínához hasonlóan a régió más országai is bevezettek költségvetési ösztönző csomagokat a foglalkoztatás növelése és a belső kereslet élénkítése érdekében. Ezek a csomagok valamelyest segítettek ellensúlyozni az exportkiesést. A régió költségvetési csomagjainak közös elemei voltak az infrastrukturális beruházások, a készpénzkifizetések a lakosság számára és az adócsökkentések. Nagy infrastrukturális beruházási programok elsősorban a kínai és a japán csomagokban jelentek meg, de más országok is alkalmazták őket.

Kína jelentős összeget költött a szociális szektorra, és olyan intézkedéseket (adókedvezmény és egyéb ösztönzők autó és elektronikai termékek vásárlásakor, nyugdíjak emelése, vidéki nyugdíjprogram elindítása) vezetett be, amelyek elősegítették a magánfogyasztás 2008-as szintjének fenntartását.

A jövedelemadó és a társasági adó Dél-Koreában, Indonéziában, Japánban, Malajziában, Szingapúrban, Thaiföldön és Vietnamban csökkent. Lakossági közvetlen kifizetések történtek a Fülöp-szigeteken, Japánban, Szingapúrban, Tajvanon és Thaiföldön. Továbbá ezekben az országokban az állam jelentős pénzeket költött az oktatásra és az egészségügyre (UNESCAP, 2011, 38–39. o.). A kelet-ázsiai költségvetési intézkedések közül mindenképpen érdemes megemlíteni a „zöld” növekedést támogatókat. A dél-koreai „zöld *new deal*” a zöld technológia fejlődését, a hazai fogyasztás és termelés sokkal erőteljesebben környezetbarát és fenntartható útjának megvalósítását célozta meg. Dél-Koreában a költségvetési csomagok által előírányzott kiadások 79 százalékát fordították környezetvédelmi projektekre. A japán kormány az alacsony szén-dioxid-kibocsátású társadalom (*low-carbon society*) megvalósítása érdekében dolgozott ki programot, amely az energiatakarékos és új energiatechnológiát alkalmazó berendezések (például napenergiarendszerek, ökoautók stb.) elterjedését támogatta a lakosság és a vállalatok körében.

A jelentős gazdasági ösztönzők megnövelték a régió országainak költségvetési hiányát (12. táblázat), ugyanakkor azok költségvetési pozíciója viszonylag szilárd maradt a korábbi évek prudens politikájának köszönhetően. A régió államadósságai – a költségvetési expanzió ellenére – többnyire jól kezelhetők maradtak (ADB, 2010b, 18. o.).

12. TÁBLÁZAT ■ A kelet-ázsiai régió országainak költségvetési hiánya (százalék)

Ország	2008	2009
Dél-Korea	-2,1	-3,9
Fülöp-szigetek	-0,9	-3,9
Hongkong	0,1	0,8
Indonézia	-0,1	-1,6
Kína	-0,4	-2,8
Malajzia	-4,8	-7,0
Szingapúr	0,1	-1,1
Tajvan	-0,9	-4,0
Thaiföld	-0,3	-4,8
Vietnam	-4,1	-11,8

Forrás: ADB (2010b) 18. o. 3. táblázat.

Japán ilyen tekintetben azonban kivételnek számít. A japán bruttó államadósság már a válságot megelőzően is rendkívül magasnak számított, 2007-ben elérte a GDP 183 százalékát. A válságkezelés során bevezetett költségvetési ösztönzők pedig tovább növelték a japán állam eladósodottságát. Az államadósság nagy részét a belföld finanszírozza. A középtávú előrejelzések azonban arra figyelmeztetnek, hogy az előregedő lakosság csökkenő megtakarításai és a folyó fizetési mérleg negatívvá válása meg fogják növelni az államadósság finanszírozási kockázatait, ezért a költségvetési konszolidáció mindenképpen szükséges.

A válságból való kilábalás

Kelet-Ázsia gazdaságai a pénzügyi és reálszektor ért sokkok után, 2009 második negyedévében kezdtek magukhoz térni. A monetáris lazítás és a költségvetési ösztönzők –köztük Kína költségvetési ösztönzői – által támasztott importkereslet és a fejlett országokban a készletek újra feltöltése beindította a kelet-ázsiai országok exportjának és ipari termelésének növekedését. 2010-ben a régió összes országa rendkívül gyors gazdasági növekedést ért el (lásd 11. táblázat). A 2009-es mélypont után az export és az ipari termelés V alakú növekedést mutatott, és a legtöbb ország esetében 2010 közepére már elérte a válság előtti szintet. A válságból való kilábalás során erősödött az intraregionális kereskedelem, amely elsősorban Kína költségvetési intézkedései által támasztott, addicionális hazai keresletének volt köszönhető. 2010-ben Kína importkereslete 38,7 százalékkal bővült, ami fellendítette a régió többi országának exportját (UNESCAP, 2011, 10. o.). Kína a hazai keresletet ösztönző intézkedéseivel még azt megelőzően indította be a kelet-ázsiai országok exportjának növekedését, mielőtt a régión kívüli fejlett országok importkereslete újból növekedésnek indult volna.

A feldolgozóipari vállalatok 2009 második felében kezdték visszavenni a korábban elbocsátott dolgozókat. Ennek és az állami programoknak köszönhetően a munkanélküliségi ráta csak mérsékelten emelkedett a kelet-ázsiai régióban.³ Főleg a közepes jövedelmű országok (Fülöp-szigetek, Indonézia, Kína, Malajzia, Thaiföld) és Vietnam esetében nehéz megállapítani, hogy a szociális védelem hiányában a munkanélkülivé válók közül hányan kerestek megélhetést az informális szektorban, vagy tértek vissza a városokból a falvakba, vagy éppen vándorolnak alkalmi munkaszerzés céljából. A munkanélküliségi adatok hiába mutatnak kedvezőbb képet Kelet-Ázsiában, mint a fejlett országokban, mivel az elégtelen szociális védelem miatt a munkanélkülivé válás sokkal súlyosabb társadalmi következményekkel jár Kelet-Ázsiában. A világgazdasági válság visszavetette a szegénység csökkentésének ütemét a kelet-ázsiai régióban. Japánban a munkanélküliségi ráta 2009 közepén rekord szintet (5,7 százalék) ért el, és a 2010-es gazdasági fellendülés idején sem csökkent 5 százalék alá.

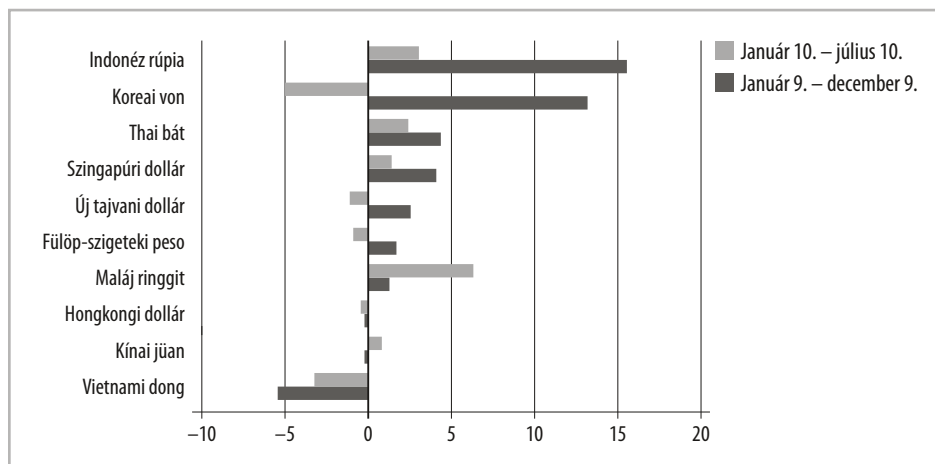
A globális pénzpiaci helyzet javulásával a külföldi tőke beáramlása 2009 második felében kezdett visszatérni a kelet-ázsiai régióba. A külföldi befektetők részvényeket és adósságot megtestesítő értékpapírokat vásároltak. A kelet-ázsiai régió tőzsdéin a részvényárak újra emelkedésnek indultak. A régió valutáinak többsége felértékelődött a dollárhoz képest. Az indonéz rúpia és a dél-koreai von erősödött a legnagyobb mértékben, de ahogy azt korábban láttuk, ezek a valuták voltak azok, amelyek a dollárral szemben a legjobban gyengültek a világgazdasági válság mélypontján.

2010 első felében azonban az európai államadósság-válság hatása a kelet-ázsiai részvénypiacokon is érezhetővé vált. A részvényárak elsősorban Kínában és az újonnan iparosodott országokban (Dél-Korea, Hongkong, Tajvan, Szingapúr,) csökkentek. Az esés ellenére a feltörekvő kelet-ázsiai részvénypiacok többsége a válság előtt szint felett maradt (ADB, 2010b, 13. o.). A régiós valuták miután 2009-ben visszanyerték értéküket a dollár szemben, 2010-ben már kisebb ütemű felértékelődést mutattak. A japán jen 2010-ben további tartós erősödést (10 százalék) mutatott a dollárral szemben. 2010 szeptemberében pedig már 15 éves magassági csúcst is döntött, így a japán jegybank hat év után először beavatkozni kényszerült a valutapiacra (UNCTAD, 2011, 102).

A portfólió-befektetésekre áramló külföldi tőke több kelet-ázsiai országban (pl: Kína, Szingapúr, Hongkong, Thaiföld, Dél-Korea) eszközpiaci buborék (részvény, ingatlan) kialakulását veszélyeztette, emellett a volatilis jellege is problémát okozott a gazdaságok számára. Számos kelet-ázsiai ország tőkekorlátozások bevezetése mellett döntött, hogy az előbb említett kockázatok mértékét csökkentse.

Az UNCTAD adatai szerint 2010-ben a globális közvetlen külföldi befektetések 1386 milliárd dollárt tettek ki, vagyis a 2009-es szinthez (1102 milliárd dollár) képest már növekedést mutattak. A fejlett országokba irányuló közvetlen külföldi

³ Mindezt azonban bizonyos fenntartásokkal kell kezelnünk, mivel a régió munkanélküliségi adatai nyers becsléseken alapszanak, és így alábecsülik a válság hatását.

13. ÁBRA ■ A kelet-ázsiai valuták árfolyamának változása a dollárhoz képest (százalék)

Forrás: ADB (2010b) 14. o. 24. ábra.

befektetések beáramlás csak szerényen nőtt, miközben az általunk vizsgált kelet-ázsiai régióban a közvetlen külföldi befektetések beáramlás jelentősen megélnélt. Az újonnan befektetett külföldi tőke Indonéziában 48 százalékkal, Japánban 41 százalékkal, Malajziában 32 százalékkal, Thaiföldön 18 százalékkal, Dél-Koreában 14 százalékkal és Kínában 12 százalékkal nőtt az előző évhez képest (UNESCAP, 2011, 12. o.). 2010-ben az UNCTAD a globális közvetlen külföldi befektetések lassú megélnéltését jelezte előre. A kelet-ázsiai régió jövőbeli kilátásai ugyanakkor pozitívak voltak. Az UNCTAD 2012-es felmérési a transznacionális vállalatok első számú célpontjaiként a kelet-, dél- és délkelet-ázsiai régiókat jelölték meg (UNCTAD, 2012, 12. o.).

A kelet-ázsiai gazdasági integráció fejlődési kilátásai

A 2010-es gyors gazdasági fellendülés után a kelet-ázsiai országok 2011-ben és 2012-ben már jóval alacsonyabb növekedést mutattak (13. táblázat). Középtávon sem várható, hogy a kelet-ázsiai régió országainak növekedési üteme visszatér a válság előtti szintre, amely nagymértékben köszönhető a régió feldolgozóipari exportja iránt meggyengült globális keresletnek.

A globális válság rávilágított arra, hogy Kelet-Ázsia exportra alapozott növekedési modellje jelenlegi formájában nem fenntartható. A világgazdaság és azon belül a kelet-ázsiai gazdaságok jövőbeli stabil növekedése érdekében a globális egyensúlytalanság – Kelet-Ázsia (elsősorban Kína) jelentős folyó fizetési mérleg többlete a fejlett országokkal (Egyesült Államok, Európai Unió) – mérséklése és Ke-

13. TÁBLÁZAT ■ A reál-GDP növekedése (százalék)^a

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Egyesült Államok	2,5	1,6	2,2	1,7	2,6	2,9	1,5
Euróövezet	2,1	1,6	-0,9	-0,2	1,3	2,0	1,8
Japán	4,2	-0,1	1,5	2	0,3	1,1	1,0
Dél-Korea	6,5	3,7	2,3	2,9	3,3	2,8	2,8
Hongkong	6,8	4,8	1,7	3,1	2,8	2,4	2,0
Szingapúr	15,2	6,2	3,9	5,0	3,6	1,9	2,0
Tajvan	10,6	3,8	2,1	2,2	4	0,7	1,5
Brunei	2,7	3,7	0,9	-2,1	-2,5	-0,4	-2,5
Fülöp-szigetek	7,6	3,7	6,7	7,1	6,1	6,1	6,9
Indonézia	6,4	6,2	6,0	5,6	5	4,9	5,0
Kambodzsa	6,0	7,2	7,3	7,4	7,1	7,2	7,0
Laosz	8,0	8,0	7,8	8,0	7,6	7,3	7,0
Malajzia	7,5	5,3	5,5	4,7	6,0	5,0	4,2
Mianmar	5,3	5,6	7,3	8,4	8,0	7,0	6,1
Thaiföld	7,5	0,8	7,2	2,7	0,9	2,9	3,2
Vietnam	6,4	6,2	5,2	5,4	6	6,7	6,2
Kína	10,6	9,5	7,9	7,8	7,3	6,9	6,7
Világ	5,4	4,3	3,5	3,5	3,6	3,4	3,2

^a A 11. táblázat folytatása.

Forrás: World Economic Outlook Database.

let-Ázsia belső és regionális keresletre való támaszkodásának növelése szükséges. Az Egyesült Államok és az EU továbbra is Kelet-Ázsia fontos exportpiacai, és az intraregionális kereskedelem meghatározó mozgatói maradnak, ugyanakkor a régió gazdasági növekedésében már kisebb szerepet fognak játszani. A válság nyomán számos tanulmány foglalkozott a kelet-ázsiai gazdaságok fejlődési irányával (ADB, 2009, 2012, 2013, Kawai, 2010, Morgan, 2011, Haddad–Shepherd, 2011, Nicolas, 2011, 2012, Akyüz, 2011, UNESCAP, 2012, 2013; UN, 2013, World Bank 2013), amelyek következtetéseit és javaslatait a következőképpen lehetne összefoglalni.

1. A kelet-ázsiai országoknak sokkal kiegyensúlyozottabb gazdasági növekedésre van szükségük. A válságot megelőző években, a legtöbb kelet-ázsiai országban az export számított az aggregált kereslet legdinamikusabb tényezőjének. Gyorsabban nőtt, mint a hazai beruházás és fogyasztás. A válság hatására mérséklődő amerikai és európai kereslet miatt azonban a kelet-ázsiai országok gazdasági növekedésének sokkal inkább a belső és regionális keresletre kell támaszkodnia.

2. Különböző strukturális reformok segíthetik elő a belső kereslet növekedését. A kifelé orientált növekedési stratégiájuknak köszönhetően a kelet-ázsiai országok (különösen Kína) jelentős folyó fizetési mérleg többletet halmoztak fel, amely a megtakarítások és a beruházások közötti szakadékra mutat rá. A kiegyensúlyozottabb gazdasági növeke-

dés megteremtése érdekében a kelet-ázsiai országoknak olyan eszközöket kell bevetniük, amelyek hatására a megtakarítások csökkennek és/vagy a beruházások nőnek.

Kína fizetési mérleg többlete a legmagasabb a világon, így a globális egyensúlytalanság mérséklésben meghatározó szerepet tölt be. Kínában elsősorban a magánfogyasztás növelése szükséges, amelynek GDP-arányos értéke a válságot megelőző 1990-es évek 50 százalékaról 36 százalékra (2007) csökkent. Az alulfogyasztás fő oka azonban elsősorban nem a háztartások túlzott megtakarítása, hanem a magas vállalati megtakarítás, ezért a magánfogyasztás növelése érdekében mindenképpen jövedelemát-csoportosításra van szükség a vállalati szektortól a háztartások felé. Ezenkívül a magasabb állami transzferek (főleg vidéken) az egészségügy, oktatás stb. területén csökkenené a lakossági megtakarításokat, és nagyobb arányú fogyasztást tenne lehetővé.

A magánfogyasztás más kelet-ázsiai országokban (például Dél-Korea, Malajzia, Szingapúr, Tajvan, Thaiföld stb.) is gyenge. Az exportra való túlzott támaszkodás okát a befektetések elégtelen szintjében is keresni kell. A legtöbb kelet-ázsiai országban (például Dél-Korea, Fülöp-szigetek, Indonézia, Japán, Malajzia, Szingapúr, Thaiföld,) a befektetések/GDP arány nem tért vissza az 1997–98-as ázsiai pénzügyi válság előtti szintre (kivételt jelent Kína és Vietnam). A fejlődő országok esetében az infrastrukturális beruházások is visszaestek. Az egyes országok pénzügyi szektorának fejlesztésével és a regionális pénzügyi integráció elősegítésével a jelentős megtakarításokat az infrastrukturális beruházásokba lehetne irányítani.

A növekedést a régió országainak jobb infrastrukturális összekapcsolódásával nagyobb mértékű regionális piacra lehetne alapozni. Az UNCTAD 2016-os nemzetközi kereskedelemről szóló jelentésében már arról ír, hogy Kelet-Ázsia országai kezdenek új fejlődési pályára állni, amely kevésbé kereskedelemorientált, és erőteljesebben a belső keresletre támaszkodik. A legtöbb kelet-ázsiai országban a külkereskedelem GDP-n belüli aránya mérséklődött. Kínában például ez az arány 2006 és 2015 között, 65 százalékról 35 százalékra csökkent (UNCTAD, 2017, 7–8. o.). Ugyanakkor látunk törekvéseket a fentebb említett infrastrukturális összekapcsolódásra is Kína Egy övezet–egy út (*One Belt, One Road, OBOR*) kezdeményezése formájában (lásd később), amely elősegítheti a gazdasági növekedés regionális keresletre való nagyobb arányú támaszkodását.

3. A végső felhasználásra kerülő cikkek regionális piacának bővítését egy regionális szabadkereskedelmi övezet kialakítása is támogatná. A regionális szabadkereskedelmi övezetnek különösen fontos szerep jutna a fogyasztási javak relatíve magas vámtarifáinak megszüntetésében.⁴ Ezzel összefüggésben meg kell említenünk, hogy 2013 óta már folyamatban vannak a Kelet-Ázsiát átfogó szabadkereskedelmi övezet Regionális Átfogó Gazdasági Partnerség (*Regional Comprehensive Economic Partnership, RCEP*) kialakításáról szóló tárgyalások, amelyek 2018-ra várható sikeres lezárulása (lásd később) növelheti a fogyasztási keresletet a kelet-ázsiai országok termékei számára.

⁴ A kelet-ázsiai országok intraregionális kereskedelmében a fogyasztási javakat relatíve magasabb vámtarifák sújtják, mint a félkész termékeket, alkatrészeket, tőkejavakat.

4. *A fejlett országok importkeresletétől való függőség csökkentésében nemcsak az intraregionális kereskedelem (Kelet-Ázsia), hanem a Dél–Dél kereskedelem bővülése is szerepet játszhat.* A világbanki kutatások az exportvezérelt gazdasági növekedés második változatának kialakulását vetítik előre, amelyben a Dél–Dél kereskedelemnek nagyobb súlya lesz és a BRIC országok (Brazília, Oroszország, India, Kína) egyre növekvő importkeresleti forrást jelentenek majd. (A Dél–Dél kereskedelem fejlődéséhez a tarifák, de még inkább a nem tarifális korlátok további leépítése kívánatos.) A változást támogatja a fejlődő országok növekvő középosztálya. 1990 és 2009 között a középosztály⁵ lakosságon belüli aránya a fejlődő ázsiai országokban⁶ emelkedett a legnagyobb mértékben (21 százalékról 56 százalékra). Abszolút értékben kifejezve a középosztály létszáma 563 millió főről kétmilliárd főre nőtt. A növekvő ázsiai középosztály a fogyasztási cikkek iránt folyamatosan bővülő keresletet teremt (például Az Egyesült Államokat megelőzve Kína lett a világ legnagyobb autópiaça. Kínában az értékesített autók száma 1992-ben egymillió, 2000-ben kétmillió volt, napjainkban már eléri a 12 milliót is).⁷

A kelet-ázsiai regionalizmus fejlődése a globális válság idején

A globális gazdasági és pénzügyi válság – az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válsághoz hasonlóan – közvetlenül, illetve közvetetten jelentős hatást gyakorolt a kelet-ázsiai regionalizmus fejlődésére. Alapvetően négy témakörrel érdemes foglalkozni:

1. előre lépések a regionális szabadkereskedelmi övezet kialakításában,
2. Kína, Japán és Dél-Korea közötti együttműködés és az ASEAN központi szerepe a kelet-ázsiai regionalizmusban,
3. az Egyesült Államok új Ázsia–Csendes-óceán-stratégiája
4. pénzügyi együttműködés (csiangmaji kezdeményezés többoldalúvá tétele).

Előrelépések a regionális szabadkereskedelmi övezet kialakításában

Regionális szabadkereskedelmi övezet kialakítása egyrészt megszüntetné az szabadkereskedelmi övezetek kusza rendszeréből adódó „spagettitálhatásokat”, másrészt hozzájárulhatna a regionális piac bővüléséhez, aminek szükségére a globális válság is felhívta a figyelmet.

⁵ A napi 2–20 amerikai dollárból élők.

⁶ Azerbajdzsán, Banglades, Fülöp-szigetek, Grúzia, India, Indonézia, Kambodzsa, Kazahsztán, Kína, Kirgizisztán, Laosz, Malajzia, Mongólia, Nepál, Örményország, Pakisztán, Sri Lanka, Tádzsikisztán, Thaiföld, Türkmenisztán, Üzbegisztán, Vietnam.

⁷ A bekezdés adatainak forrása: ADB (2010c).

A regionális szabadkereskedelmi övezet kialakításának javaslata először a kelet-ázsiai regionalizmus jövőbeli fejlődési irányait kidolgozó Kelet-Ázsia jövőképével foglalkozó csoport (EAVG) és a kelet-ázsiai kutatócsoport (EASG) 2001-es, illetve 2002-es tanulmányában jelent meg (lásd a 3. fejezetben). Érdemi előrelépés azonban csak 2004-ben történt, amikor az ASEAN + 3-országok gazdasági miniszterei szakértői munkacsoport felállításáról és az kelet-ázsiai szabadkereskedelmi övezet (EFTA) megvalósíthatósági tanulmányának elkészítéséről állapodtak meg. A Kína által irányított szakértői csoport 2006-ban mutatta be a jelentését az ASEAN + 3-országok gazdasági minisztereinek. A jelentés szerint a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi övezet gazdasági haszna meghaladná az AFTA-ét, az ASEAN + 1-ét vagy más kétoldalú és szubregionális szabadkereskedelmi övezetét. A jelentés azt javasolta, hogy a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi övezet legyen átfogó, magas szintű, és először az ASEAN + 3-országok között jöjjön létre, majd más országokra is legyen kiterjeszthető (Zhang–Shen, 2011, 26–27. o.). Az szabadkereskedelmi övezettel kapcsolatos tárgyalások azonban nem indultak el, helyette a dél-koreai kormány a megvalósíthatósági tanulmány készítésének második szakaszát indította el, hogy részletesebb elemzések történjenek a kelet-ázsiai szabadkereskedelmi övezet gazdasági hatásáról, és újabb javaslatok szülessenek az esetleges kialakításáról (Lee, 2008, 114–115. o.). Miközben Japán újabb szakértői csoport létrehozását kezdeményezte, amely a Kelet-Ázsia-csúcstalálkozó (EAS) (alapító) tagjait magában foglaló szabadkereskedelmi övezet kialakításáról készített megvalósíthatósági tanulmányt. A 2008-ban közzétett tanulmány kimutatta, hogy a kelet-ázsiai átfogó gazdasági partnerség (CEPEA) nagyobb haszonnal járna, mint bármely másik regionális szabadkereskedelmi övezet. Az elképzelések szerint az átfogó gazdasági partnerség jóval túlhaladta volna a szabadkereskedelmi övezet kereteit az együttműködés területén.

2009-ben a két szálon futó szakértői munka összekapcsolódott, de ezt követően is párhuzamos ajánlások fogalmazódtak meg. Az ASEAN + 6-országok szakértőiből álló munkacsoportok (*ASEAN Plus Working Groups*) jöttek létre a származási szabályok, gazdasági együttműködés, vám eljárások, vámnómenklatúra megvitatására. A munkacsoportok kutatási eredményeiket 2011 augusztusában az ASEAN + 3 és az ASEAN + 6 gazdasági minisztereinek találkozásánál ismertették. Időközben az ASEAN, amely központi szerepet játszik a regionális architektúra alakításában, kezdte kidolgozni a regionális szabadkereskedelmi övezet struktúráját, mintáját. A Regionális Átfogó Gazdasági Partnerség (RCEP) kialakításának elveiről az ASEAN-országok 2011 novemberében döntöttek.

Japán és Kína együttes javaslatára három újabb munkacsoport állt fel az áru-, a szolgáltatás-kereskedelem és a befektetések területén. Jól látható módon a két északkelet-ázsiai ország a szembenállás helyett az együttműködést választotta a regionális szabadkereskedelmi övezet kialakításában. A három munkacsoporttal történő konzultáció után az ASEAN + 6-országok vezetői 2012 novemberében az RCEP-tárgyalások elindításáról állapodtak meg. Az RCEP-megállapodásba a következő területeket kívánták bevonni: árukereskedelem, szolgáltatás-kereske-

delem, befektetések, gazdasági és technológiai együttműködés, szellemi tulajdonjogok, versenyszabályozás és vitarendezés, de nem zárkóztak el további területek egyezménybe történő bevonásától sem. A regionális szabadkereskedelmi övezet kialakításához a következő irányelveket határozták meg:

1. az RCEP az ASEAN + 1 szabadkereskedelmi övezeténél szélesebb és átfogóbb vállalásokat tartalmaz;
2. az RCEP figyelembe veszi az egyes országok közötti fejlettségbeli különbségeket (megkülönböztetett elbánás a legkevésbé fejlett ASEAN-országok számára);
3. az ASEAN + 1-országok szabadkereskedelmi övezete és a részt vevő országok közötti két- és többoldalú szabadkereskedelmi övezetek továbbra is megmaradnak, a vámok megszüntetéséről szóló tárgyalások az előbb említett szabadkereskedelmi övezetek liberalizációs szintjére fognak támaszkodni;
4. az RCEP-ről szóló tárgyalásokon részt vehetnek az ASEAN szabadkereskedelmi övezeti partnerei, de közben is lehet csatlakozni, ezenkívül más országok is csatlakozhatnak, ha befejeződtek a tárgyalások, amelyeket eredetileg 2015 végére terveztek lezárni. A tárgyalások első fordulóját – 16 ország (ASEAN + 6) részvételével – 2013 májusában tartották.

A közel egy évtizede csak a tervezés szintjén létező regionális szabadkereskedelmi övezet végre a megvalósulás szakaszába lépett. Az eredeti tervektől eltérően (2001, 2002) a tárgyalás alatt lévő szervezet túllépi Kelet-Ázsia földrajzi határait, akár csak a Kelet-Ázsia-csúcstalálkozó. A különböző számítások alapján az ASEAN + 6 szabadkereskedelmi övezete nagyobb gazdasági haszonnal jár, mint az ASEAN + 3 (Zhang–Shen, 2011, 26. o., Kawai–Wignaraja, 2007, 14. o., Chia, 2010, 17. o.), ugyanakkor nehezebb lesz a megvalósítása. Sok függ például attól, hogy az ASEAN + 3 GDP-jének 90 százalékát képviselő három ország, Kína, Japán és Dél-Korea képesek lesznek-e háromoldalú szabadkereskedelmi övezetet kialakítani. A válság a másik három ország együttműködésében is fejleményeket hozott.

Erősödő háromoldalú együttműködés Északkelet-Ázsiában

Kína, Japán és Dél-Korea vezetői 1999-ben, az ASEAN-országok, Dél-Korea, Japán és Kína együttműködési folyamatának elindulásakor abban állapodtak meg, hogy az ASEAN + 3-csúcstalálkozók idején háromoldalú (informális) találkozót is tartanak majd. A háromoldalú együttműködés 2008-ban hivatalosan levált az ASEAN + 3-országok együttműködési folyamatáról, ugyanakkor továbbra is csak korlátozott keretek között létezett: államfők és külügyminiszterek éves találkozója, kereskedelmi, energia-, oktatásiügyi és környezetvédelmi kérdések stb. megvitatása. Kína még 2002-ben javaslatot tett háromoldalú szabadkereskedelmi övezet kialakítására, de annak megvalósításáról – Japán elzárkózása miatt – hivatalos tanulmányok nem készültek.

2009-ben azonban jelentős fordulat következett be a háromoldalú együttműködésben, ami nagymértékben a globális gazdasági és pénzügyi válságnak volt köszönhető. A három országnak sikerült megegyezéssel lezárnia a multilaterizált csiangmaji kezdeményezés hozzájárulási arányairól szóló vitájukat, valamint közös fellépéssel elérték az Ázsiai Fejlesztési Bank (*Asian Development Bank, ADB*) alapítójának emelését is (*Rathus, 2010*). A háromoldalú szabadkereskedelmi övezet ügyében jelentős előrelépés történt azt követően, hogy a második Kína–Japán–Dél-Korea-csúcstalálkozón Hatojama Jukio, japán miniszterelnök a háromoldalú szabadkereskedelmi övezet kialakítása mellett érvelt. 2010 májusában a három ország közös munkacsoportot hozott létre a háromoldalú szabadkereskedelmi övezet megvalósíthatósági tanulmányának elkészítésére. A harmadik csúcstalálkozón a három ország vezetői – a jövőbeli kooperációjuk megerősítése érdekében – Trilateral Cooperation Vision 2020 címmel 2020-ra szóló háromoldalú együttműködési jövőképről alkotott közös nyilatkozatot adtak ki, amelyben többek között egy szülői székhelyű háromoldalú együttműködésért felelős titkárság felállításáról is döntöttek.

2011 májusában, a negyedik Kína–Japán–Dél-Korea-csúcstalálkozón a három ország háromoldalú befektetési egyezményről folytatott megbeszélést. Majd 2012 májusában, az ötödik csúcstalálkozón a három ország aláírta a háromoldalú befektetési egyezményt. Az egyezmény az első jogilag kötelező érvényű dokumentum az északkelet-ázsiai országok között. A befektetési egyezmény hozzájárul a kelet-ázsiai integráció erősítéséhez. Kína további japán és dél-koreai befektetéseket remél az egyezménytől, továbbá Dél-Korea és Japán is várja a kínai befektetőket. Az ötödik csúcstalálkozóra elkészült a háromoldalú szabadkereskedelmi övezet megvalósíthatósági tanulmánya. A felek már 2012-re tervezték az első tárgyalási fordulót, amelyre végül is 2013 márciusában került sor. A korábbi sikertelen kétoldalú tárgyalásokat tekintve a háromoldalú tárgyalások lassú előrehaladására lehetett számítani.

Japán és Dél-Korea 2003-ban indították el a szabadkereskedelmi tárgyalásokat, amelyek végül 2004 végén, hat fordulót követően megakadtak. Az okok a következők voltak: Dél-Korea jelentős külkereskedelmi hiányt halmozott fel Japánnal szemben, és attól tartott, hogy az egyes gazdasági szektorai (gépipar, elektronikai ipar) számára a szabadkereskedelmi egyezmény megkötése súlyos következményekkel járna. Japán pedig az agrárszektorának védelme érdekében állt el a szabadkereskedelmi megkötésétől (*Staples, 2008, 121. o.*). 2008-tól azonban mindkét fél megújult érdeklődést tanúsított a kétoldalú szabadkereskedelem megvalósítása iránt. 2011 februárjában a két ország külügyminiszterei abban állapodtak meg, hogy mindent megtesznek a szabadkereskedelmi tárgyalások újraindítása érdekében. A tárgyalások elindításáról azonban nem sikerült megegyezniük. Ugyanakkor a háromoldalú szabadkereskedelmi tárgyalások elkezdődtek.

2005 és 2008 között Kína és Dél-Korea számos kétoldalú szabadkereskedelemről szóló megvalósíthatósági tanulmányt vitatott meg, de a tárgyalásokat azonban nem indították el. Mivel Dél-Korea versenytársa Japánnak a kínai piacon, így nem meglepő,

hogy 2011 márciusában a dél-koreai kormány bejelentette, hogy kész szabadkereskedelmi tárgyalásokat indítani Kínával. A kétoldalú tárgyalások első fordulójára 2012 májusában került sor. Kína és Dél-Korea közötti tárgyalások arra ösztönzik Japánt, hogy komolyan vegye a háromoldalú szabadkereskedelmi tárgyalásokat (*Terada*, 2012, 4. o.).

A világgazdasági válság évei vitathatatlanul jelentősen lendítettek az északkelet-ázsiai regionalizmus megvalósulásán. Kína, Japán és Dél-Korea hivatalos kapcsolatépítését a pragmatizmus jellemezte. A három ország elsősorban a gazdasági kérdésekre koncentrált. A háromoldalú együttműködésnek ugyanis határt szabnak az országok között újból felerősödő feszültségek, amelyek nagy része Japán második világháborús szerepéhez köthető.

A Japán és Kína közötti konfliktusok egyik forrása Japán második világháborús tevékenységének elferdítése a japán történelemkönyvekben; a másik pedig a „komfort hölgyek” mindmáig rendezetlen ügye; a harmadik konfliktusforrás a japán politikai felső vezetők rendszeresen látogatása a Jaszukuni-szentélybe, amely számos japán háborús bűnös nyughelye; végül viszályt okoz a Japánban Szenkaku, Kínában Tiaojü néven ismert szigetek területi hovatartozása a Kelet-kínai-tengeren.

A Japán és Dél-Korea közötti kapcsolatokban szintén konfliktusok forrásai a történelemkönyvek, a „komfort hölgyek” és a területi viták a koreai nevükön Tokto-, japán nevükön Takesima-szigetéről. Kína egyre növekvő politikai/katonai ereje pedig mind Japánban, mind Dél-Koreában félelmet kelt. Északkelet-Ázsiának az említetteken túl még számos más biztonsági kihívást (például Észak-Korea) kell kezelni, amelyek esetlegesen képesek egész Kelet-Ázsiát destabilizálni. Északkelet- (és Délkelet-) Ázsiában az amerikai katonai jelenlét adja a stabilitás és béke sarokkövét. Európán kívül Északkelet-Ázsiában legnagyobb az amerikai katonai jelenlét: Japán és Dél-Korea több évtizede az Egyesült Államok katonai szövetségesei (*Singh*, 2012, 3. o.).

Kína, Japán és Dél-Korea a történelmi és területi viták ellenére képesek együttműködni. A háromoldalú kooperáció elsősorban a gazdasági területre összpontosít. A befektetési egyezmény és a háromoldalú szabadkereskedelmi övezet csak még inkább elősegítik azt a piac által irányított gazdasági integrációt, amely az elmúlt évtizedekben (a válság alatt is) rendkívüli mértékben erősödött. 2009-re Kína lett Japán és Dél-Korea legnagyobb kereskedelmi partnere. Kína (az Egyesült Államok mellett) a japán és dél-koreai vállalatok közvetlen befektetéseinek legfontosabb célországa.

Az északkelet-ázsiai regionalizmus egy újabb elemét alkotja az ASEAN-központú kelet-ázsiai regionális architektúrának (ASEAN + 3–Kelet-Ázsia-csúcstalálkozó–ASEAN Regionális Fórum). A szakértők egy része úgy gondolja, hogy a háromoldalú együttműködés csökkenti vagy megszünteti az ASEAN központi vezető szerepét (*Das*, 2012, 2. o., *Fukunaga–Isono*, 2013, 3. o., *Severino*, 2012, 16. o.). Míg mások szerint az északkelet-ázsiai regionalizmus nem jelent kihívást az ASEAN központi szerepe számára (*Singh*, 2012, 7; *Severino*, 2012, 16. o., *Emmers*, 2012, 14. o.,

Cheng-Chwee, 2012, 16. o.). Az eddigi fejlemények és a három északkelet-ázsiai ország közös nyilatkozatai ez utóbbit támasztják alá. Az ASEAN központi szerepe történelmileg alakult ki, hiszen (a második világháború után) a legelső regionális szervezet volt Kelet-Ázsiában. Az ASEAN-országok hozták össze az északkelet-ázsiai országokat a formális együttműködés érdekében. Fórumot biztosítottak számukra a bizalomépítésre és a dialógus folytatására (az ASEAN + 3-csúcstalálkozó idején tartották a háromoldalú találkozókat 1999 és 2007 között). A politikai bizalom hiánya miatt egyik északkelet-ázsiai ország sem fogadná el azt, hogy közülük valaki vezető szerepet játsszon a kelet-ázsiai regionalizmusban, helyette inkább az ASEAN központi szerepét támogatják. A három északkelet-ázsiai ország a háromoldalú csúcstalálkozók alkalmával kiadott nyilatkozatokban folyamatosan megerősítette az ASEAN központi szerepét a regionális folyamatokban.

Az ASEAN központi vezető szerepének folyamatos hangsúlyozása ellenére azonban világosan kell látnunk azt, hogy a katonai, politikai és gazdasági súly tekintetében az északkelet-ázsiai országok jelentősége jóval meghaladja a délkelet-ázsiai országokét, és így a kelet-ázsiai regionalizmus fejlődése sokkal inkább függ Északtól, mint a „látszólagos” vezető szerepet játszó Déltől.

A történelmi és területi viták továbbra is akadályt jelentenek majd a háromoldalú együttműködés fejlődésében. A három északkelet-ázsiai ország tisztában van a korlátokkal, és továbbra is támogatni fogják az ASEAN vezetői szerepét. A háromoldalú együttműködés a gazdasági kapcsolatok megerősítését fogja elősegíteni.

Az Egyesült Államok új Ázsia–Csendes-óceán-stratégiája

Az Egyesült Államok kelet-ázsiai régióval a második világháború után kialakított gazdasági és katonai/biztonsági kapcsolatai révén jelentős hatást képes gyakorolni a kelet-ázsiai regionális folyamatokra. Az 1990-es években például az Egyesült Államok ellenérdekeltsége miatt nem valósult meg két kelet-ázsiai regionális kezdeményezés: a Mahathir Mohamad, maláj miniszterelnök által javasolt Kelet-ázsiai Gazdasági Közösség (EAEC) és a japánok által javasolt ázsiai monetáris alap. Az ázsiai pénzügyi válság során azonban az Egyesült Államok által irányított Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködésben (APEC) és az Nemzetközi Valutaalapban csatlakozott kelet-ázsiai országoknak sikerült elindítaniuk saját régiós projektjeiket (ASEAN + 3, csiangmaji kezdeményezés).

Kelet-Ázsia intraregionális gazdasági kapcsolatainak (kereskedelem, közvetlen külföldi befektetések) erősödésével párhuzamosan az Egyesült Államok régiós szerepe valamelyest mérséklődött (bár a részletes kereskedelmi adatok alapján továbbra is fontos felvevő piaca maradt Kelet-Ázsia végső felhasználásra kerülő termékei exportjának). Mindeközben Kína – mind regionálisan, mind globálisan – meghatározó katonai és gazdasági hatalommá vált. Az egyre inkább Kína-központúvá váló kelet-ázsiai piac által vezérelt gazdasági integráció (lásd 2. fejezet) további

fejlődésének elősegítésére számos szabadkereskedelmi egyezmény is létrejött. Az Egyesült Államok természetesen az APEC-en keresztül különböző kezdeményezések⁸ formájában megpróbálta saját kereskedelmi liberalizációs terveit érvényesíteni a Csendes-óceán két partján, de nem járt sok sikerrel.

A kelet-ázsiai regionalizmus és gazdasági integráció egyik különlegessége, hogy az intraregionális kapcsolatok annak ellenére fejlődnek gyors ütemben, hogy számos politikai és biztonsági feszültség, illetve félelem terheli azokat. Az északkelet-ázsiai országok közötti említett problémákon túl az ASEAN–Kína és az ASEAN–Japán kétoldalú kapcsolatok sem mentesek a feszültségektől. Az ASEAN-országok Kína növekvő katonai és gazdasági erejétől tartanak, és az utóbbi években egyre inkább felerősödtek a dél-kínai-tengeri területi viták (Spratly-szigetek, Paracel-szigetek, Pratas-szigetek, Macclesfield-zátony, Scarborough-zátony).⁹ Az energiahordozókban és halállományban gazdag területekre Kína, Malajzia, Vietnam, Brunei, Tajvan és a Fülöp-szigetek is különböző mértékben jogot formálnak. Az ASEAN-országokban mindmáig élénken él a japán hadsereg második világháborús tevékenysége, így a japán hadsereg helyzetének normalizálására irányuló törekvések szintén félelmet váltanak ki az ASEAN-országokból. Az Egyesült Államok a kelet-ázsiai országok egymás iránti bizalmatlanságát kihasználva képes saját érdekeit érvényesíteni a régióban, amellet persze, hogy katonai jelenlétével és szövetségesi kapcsolatrendszerével (Japán, Dél-Korea, Thaiföld, Fülöp-szigetek) rendkívül fontos szerepet játszik a kelet-ázsiai régió stabilitásában.

A globális válság – az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válsághoz hasonlóan – a kelet-ázsiai országokat a formális együttműködés erősítésére ösztönözte. Kelet-Ázsiában a gazdasági kapcsolatok intraregionális irányba történő fejlesztésére irányuló törekvésekre válaszul az Egyesült Államok meghirdette az új Ázsia–Csendes-óceán-stratégiáját. A 2009-ben megválasztott új amerikai elnök, Barack Obama és külügyminisztere, Hillary Clinton első hivatalos útja nem Európába, hanem Ázsiába vezetett. Az Obama-adminisztráció nem titkolt célja az Egyesült Államok ázsiai csendes-óceáni vezető szerepének újbóli megerősítése volt. Hillary Clinton az új stratégia hat fő irányvonalát a következőképpen határozta meg:

1. kétoldalú biztonsági szövetségek megerősítése;
2. a működő kapcsolatok elmélyítése a feltörekvő hatalmakkal (Kínával is);
3. regionális multilaterális intézményekben való részvétel;
4. a kereskedelem és a befektetések növelése;
5. széles körű katonai jelenlét megteremtése;
6. a demokrácia és az emberi jogok érvényesülésének elősegítése (Clinton, 2011, 1–2. o.).

⁸ Korai önkéntes ágazati liberalizáció (*Early Voluntary Sectoral Liberalization, EVSL*), Ázsiai és Csendes-óceáni Szabadkereskedelmi Övezet (*Free Trade Area of the Asia-Pacific, FTAAP*).

⁹ A dél-kínai-tengeri vitákról lásd részletesen Hernádi (2009) 184–185. o.

A fő irányvonalak meghatározása után most példákkal szemléltetjük ezek gyakorlati megvalósulását. Az Egyesült Államok egyrészt megerősítette és modernizálta több évtizedes védelmi szövetségét Japánnal, Dél-Koreával, Ausztráliával, Thaifölddel és a Fülöp-szigetekkel, másrészt növelte katonai kötelezettségvállalását más ASEAN-tagállamokkal (Brunei, Malajzia, Indonézia, Szingapúr, Vietnam), a csendes-óceáni szigetekkel és Új-Zélanddal szemben (Yun, 2013, 2. o.). Az Egyesült Államoknak nem volt nehéz új „szövetségeseket” találnia, mivel számos ázsiai csendes-óceáni (és azon belül kelet-ázsiai) ország a növekvő kínai befolyás miatt szeretné megerősíteni a kapcsolatát az Egyesült Államokkal, élvezni annak védelmi funkcióját. Ugyanekkor ezek az országok nem hagyták, hogy az Egyesült Államok kialakított partnerség Kína elleni nyílt amerikai eszközzé váljon.

Maga az Egyesült Államok is az új Ázsia–Csendes-óceán-stratégiájában rendkívül fontosnak tekintette a gazdasági és biztonsági kapcsolatok szélesítését és mélyítését Kínával. A kettejük közötti konfliktus azonban abból eredt, hogy az Egyesült Államok szerette volna – gazdasági, politikai és biztonsági téren – a regionális (ázsiai–csendes-óceáni/kelet-ázsiai) kapcsolatrendszer „játékszabályait” lefektetni, amelyeknek elfogadásáról Kínát is próbálta meggyőzni. Az Egyesült Államok új stratégiája azonban nemcsak Kína regionális hatalmi törekvéseit érintette, hanem a kelet-ázsiai regionalizmus fejlődését is (bár e kettő nem független egymástól). A továbbiakban érdemes vizsgálni, hogyan próbálta az Egyesült Államok a regionális szervezeteken/együttműködési formákon keresztül befolyását növelni az ázsiai–csendes-óceáni/kelet-ázsiai régió belül.

2009 februárjában az újonnan beiktatott amerikai külügyminiszter, Hillary Clinton első hivatalos útja során, Jakartában találkozott az ASEAN főtítkárával, Surin Pitsuwannal. A találkozáson az amerikai külügyminiszter asszony bejelentette országa csatlakozási szándékát a délkelet-ázsiai barátsági és együttműködési egyezményhez (TAC). Második hivatalos ázsiai útja során, 2009 júliusában Hillary Clinton aláírta is írta az egyezményt. 2010-ben az ASEAN állam- és kormányfők jóváhagyták az Egyesült Államok (és Oroszország) Kelet-Ázsia-csúcstalálkozó (EAS) tagságát. 2010 októberében, az ötödik Kelet-Ázsia-csúcstalálkozáson Hillary Clinton, külügyminiszter még különleges vendégként képviselte az Egyesült Államokat. 2011-ben az Egyesült Államok hivatalosan is az EAS tagjává vált.

A hatodik csúcstalálkozáson Barack Obama jelent meg az Egyesült Államok képviselőjeként. Az Egyesült Államok csatlakozásával a korábban kelet-ázsiai kezdeményezésként indult EAS transz-csendes-óceáni fórummá vált. Az Egyesült Államok nem titkolt célja volt, hogy a Kelet-Ázsia-csúcstalálkozó alapvető regionális biztonsági és politikai intézménnyé alakuljon, amely képes megelőzni, illetve megoldani a vitákat (Acharya, 2010).

Az ASEAN a regionális biztonság megteremtésében számít az Egyesült Államokra, főleg a jelenlegi időszakban, amikor Kína megpróbálja növekvő katonai hatalmát bevetni a dél-kínai-tengeri területi viták során. Az Obama-adminisztráció alatt az Egyesült Államok aktívabb részvételt mutatott az ASEAN Regionális Fő-

rumban (ARF) is, ahol az ASEAN-országok érdekeit védte Kínával szemben a dél-kínai-tengeri területi vitákban.

Az Egyesült Államok az új transzregionális berendezkedés kialakításában a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fejlesztését nem az Kelet-Ázsia-csúcstalálkozó (EAS) hanem az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (APEC) segítségével képzelte el (Acharya, 2010, Acharya–Capie, 2011, Berger–Bower, 2011). Az Egyesült Államok már régóta (az 1994-es seattle-i APEC-csúcstalálkozó óta) szerette volna a Csendes-óceán két partját összekötő szabadkereskedelmi övezetet kialakítani. Törekvései azonban mind ez ideig sikertelenek voltak.

Az Egyesült Államok legújabb kísérlete a négy APEC-tagország, Brunei, Chile, Szingapúr és Új-Zéland által 2005-ben aláírt szabadkereskedelmi egyezmény, a Transz-csendes-óceáni Stratégiai Gazdasági Társulási Egyezmény (*Trans-Pacific Strategic Economic Partnership Agreement, TPSEP*) földrajzi kiterjesztése és saját elképzelései szerinti tartalmi bővítése lett. Az Egyesült Államok 2008-ban csatlakozott a TPSEP-tagországok befektetésekről és pénzügyi szolgáltatásokról szóló tárgyalásaihoz. Végül azonban nem csatlakozott a TPSEP-hez, hanem 2010 márciusában tárgyalásokat indított egy teljesen új egyezményről, a Transz-csendes-óceáni Partnerségről (*Trans-Pacific Partnership, TPP*) az eredeti négy TPSEP-tagországgal, valamint Ausztráliával, Peruval és Vietnammal. Később Kanada, Japán, Malajzia és Mexikó is csatlakozott a tárgyalásokhoz.

Az Egyesült Államok a Transz-csendes-óceáni Partnerséggel rendkívül mély és széles körű liberalizáció megvalósítását képzelte el az ázsiai csendes-óceáni régióban. A TPP célkitűzései rendkívül ambiciózusok voltak: 10 éven belül a vámok teljes eltörlése, széles körű liberalizáció megvalósítása. A TPP számos területet magában foglalt az árukereskedelmen túl: szolgáltatások, befektetések liberalizációja, szellemi tulajdonjogok, környezetvédelem, munkaszabályozás, pénzügyi szolgáltatások, nem tarifális korlátok, befektetési szabályok, versenypolitika, állami vállalatok szerepe stb. A TPP-tárgyalások 2013 közepére már túl voltak a 18. fordulón. Az Egyesült Államok a többi APEC-tagországot is arra ösztönözte, hogy csatlakozzanak a TPP-hez. Az APEC-en kívüli tagállamok számára is adott volt a csatlakozási lehetőség. Az Egyesült Államok által támasztott magas követelmények azonban sok országot távol tartottak. A fejlődő és fejlett országok között a TPP-vállalások nem tettek különbséget. Voltak olyan országok, amelyek féltették az agrárszektorukat vagy más iparágukat, illetve túl szigorúnak ítélték meg a tagsági feltételeket (például a TPP által megkövetelt belső reformokat), és ezért nem csatlakoztak. A TPP-tárgyalásokhoz – többek között – olyan nagy ázsiai gazdaságok (APEC-tagországok) nem csatlakoztak, mint például Kína, India és Dél-Korea.

Az Egyesült Államok a Transz-csendes-óceáni Partnerségen keresztül szerette volna gazdasági érdekeit érvényesíteni az ázsiai csendes-óceáni régióban. Egyrészt az volt a célja, hogy növelje az ázsiai csendes-óceáni régióba irányuló exportját, másrészt, hogy olyan szabályozási rendszert alakítson ki, amely megfelelő az amerikai vállalatoknak, és ezáltal elősegítse az értékláncok/termelési hálózatok hatékonyabb

működését. A hazai kis- és középvállalatokat kívánta még előnyösebb pozícióba juttatni, és aktívabb külkereskedelmi tevékenységre ösztönözni. A TPP-vel az Egyesült Államok egyben konkurenciát is támasztott a kelet-ázsiai regionális projektekkel (például Regionális Átfogó Gazdasági Partnerség) szemben. Az Egyesült Államok a világ leggyorsabban fejlődő (kelet-)ázsiai régiója kínálta üzleti lehetőségekből kívánt még jobban részesülni, ugyanakkor a saját szabályait próbálta érvényesíteni a transzregionális kapcsolatokban. Ezenkívül a TPP-től remélte, hogy valamelyest visszanyerheti kereskedelmi súlyát az ázsiai csendes-óceáni régióban, amelynek elvesztéséért elsősorban a kínai kereskedelmi expanzió volt felelős. Vagyis a Transz-csendes-óceáni Partnerség is eszközként szolgált Kína növekvő (gazdasági) hatalmának ellensúlyozására.

A TPP szerepének (és taglétszámának) növekedése nyilvánvalóan hatással volt a kelet-ázsiai regionális szabadkereskedelmi övezet fejlődésére. A TPP (és elsősorban Japán csatlakozása a TPP-hez) közrejátszhatott abban, hogy Kína támogatni kezdte az ASEAN + 6 szabadkereskedelmi övezet kialakításának lehetőségét, annak ellenére, hogy korábban jelentős szemben állás mutatkozott a Kína által javasolt kelet-ázsiai szabadkereskedelmi övezet (EAFTA) és a Japán által javasolt kelet-ázsiai átfogó gazdasági partnerség (CEPEA) elképzelések között. Mindez persze közvetlenül elvezetett a Regionális Átfogó Gazdasági Partnerség (RCEP) tárgyalásainak elindulásához. A TPP természetesen megosztotta azon országok (Ausztrália, Brunei, Japán, Malajzia, Szingapúr, Új-Zéland, Vietnam) figyelmét, amelyek egyszerre az RCEP- és a TPP-tárgyalásokban is részt vettek, vagyis ebből a szempontból a TPP hátráltathatta az RCEP kialakítását. A TPP veszélyt jelentett az ASEAN kelet-ázsiai regionális berendezkedés alakításában betöltött központi szerepére is, hiszen megosztotta az ASEAN-t, mivel a tagországoknak csak egy része vett részt a TPP-tárgyalásokban (Das, 2013, 7. o.).

Az Egyesült Államok megújított gazdasági, politikai és katonai szerepvállalása jelentős hatást gyakorolt a kelet-ázsiai regionális kapcsolati rendszer fejlődésére a világgazdasági válság alatt és az azt követő években.

Pénzügyi együttműködés

A csiangmaji kezdeményezés (CMI) létrehozásától kezdve a nyolc részt vevő ország (Dél-Korea, Fülöp-szigetek, Indonézia, Japán, Kína, Malajzia, Szingapúr, Thaiföld) folyamatosan tárgyalt a CMI méretének növeléséről és működésének fejlesztéséről. A tárgyalások általában a valutacsere-keret méretének növeléséről, az automatikus lehívás mértékének emeléséről és az IMF-ről való leválásról szóltak. 2007-re – ahogyan arról már a 3. fejezet Pénzügyi együttműködés című pontjában volt szó – a valutacsere-egyezmények mérete 80 milliárd dollárra nőtt. Az automatikus lehívás felső határát 2005-ben 10 százalékról 20 százalékra emelték. A csiangmaji kezdeményezés többoldalúvá tétele is évekig napirenden volt. A kezdeményezésben

részt vevő országok azonban tudták, hogy annak többoldalúsítás és az automatikus lehívás mértékének növelése csak egy hatékony felügyeleti rendszer kiépítésével lehetséges (Park–Wyplosz, 2010, 68. o.), amelyet azonban nem sikerült elérniük.

Mindennek ellentmond az a tény, hogy 2006-ban a 9. ASEAN + 3 pénzügyminiszteri találkozón – akkor már Bruneivel, Kambodzsával, Laossal, Mianmarral, Vietnammal tíztagúvá bővült a szervezet – a felek megállapodtak a csiangmaji kezdeményezés többoldalúvá tételének módjáról: a kétoldalú egyezményeket egyetlen szerződés váltja fel, és egy összevont alap jön létre. A 10. ASEAN + 3 pénzügyminiszteri találkozón 2007-ben a partnerországok megerősítették a csiangmaji kezdeményezés multilaterizálásáról tett nyilatkozatukat, és a multilaterizált csiangmaji kezdeményezés fő elemeinek (felügyelet, hozzájárulás mértéke, kölcsönfelvételi kvóta, jogosultságok stb.) kidolgozása érdekében újabb tanulmányok készítését írták elő. 2008 májusában a 11. ASEAN + 3 pénzügyminiszteri találkozón a felek a multilaterizált csiangmaji kezdeményezés méretét 80 milliárd dollárban, és az ASEAN és a három másik ország (Dél-Korea, Japán, Kína) alaphoz való hozzájárulását 20:80 arányban rögzítették. A két csoport külön tárgyalásokat folytatott az egyes országok hozzájárulásának meghatározásáról.

A 2008 végén elmélyülő globális pénzügyi és gazdasági válság felgyorsította a CMI multilaterizálási folyamatát. 2009 februárjában az ASEAN + 3 országok pénzügyminiszterei rendkívüli találkozóra gyűltek össze Phuket szigetén. A regionális pénzpiaci stabilitás és a befektetői bizalom visszaállítása érdekében a tizenhárom ország képviselője közös akciótervet adott ki. Az akcióterv részeként a pénzügyminiszterek megállapodtak a többoldalú csiangmaji kezdeményezés 80 milliárdról 120 milliárd dollárra történő bővítéséről, valamint a multilaterizált csiangmaji kezdeményezés (*Chiang Mai Initiative Multilateralization, CMIM*) mielőbbi megvalósítása érdekében, független regionális felügyeleti egység felállításáról is döntöttek.

Három hónappal később, az indonéz Bali szigetén megrendezett 12. ASEAN + 3 pénzügyminiszteri találkozón a résztvevők között egyezés született a CMIM fő elemeit (hozzájárulás mértéke, kölcsönfelvételi kvóta, felügyeleti mechanizmus) illetően. A globális pénzügyi és gazdasági válság mint külső kényszerítő tényező hatására Kína és Japán egyezsége tudott jutni a hozzájárulásuk mértékéről, ami korábban a közöttük lévő vita tárgyát képezte. Kína azt szerette volna, hogy mindketten egyenlően járuljanak hozzá az alaphoz, míg Japán egyedül kívánt a legnagyobb hozzájáruló lenni is (Rathus, 2010). Végül mindkét ország kívánsága teljesült: Kína Hongkonggal együtt 38,4 milliárd dollárral járul hozzá az alaphoz,¹⁰ éppen annyival, mint Japán. Dél-Korea 19,2 milliárd dollárral támogatja a CMIM-t. Az alap maradék 20 százalékát az ASEAN-tagállamok bocsátják rendelkezésre. A már korábban javasolt független regionális felügyeleti egységről azonban nem született végleges megállapodás, ami jelezte a Kína és Japán közötti ellentétek további meglétét.

¹⁰ Kína hozzájárulása 34,2 milliárd dollár, Hongkongé 4,2 milliárd dollár.

A nyitott kérdés ellenére az ASEAN + 3 országok 2009. december 24-én aláírták a multilaterizált csiangmaji kezdeményezés egyezményét, amely 2010. március 24-én lépett hatályba. Majd május elején, a 13. ASEAN + 3 pénzügyminiszteri találkozón a résztvevők megegyeztek a tervezett regionális felügyeleti egység létrehozásáról, amely az ASEAN + 3 Makrogazdasági Kutatási Hivatal (ASEAN + 3 *Macroeconomic Research Office, AMRO*) nevet kapta. Az AMRO székhelye Szingapúr lett. A regionális felügyeleti szerv feladata a régióban található országok gazdasági helyzetének monitorizálása, ami elősegíti a kockázatok korai felismerését, a multilaterizált csiangmaji kezdeményezés hatékony döntéshozatalát és cselekvési terveinek végrehajtását. Ezenkívül az AMRO készíti a regionális makrogazdasági és pénzügyi jelentéseket az ERPD-találkozókra (*Oh–Park*, 2010, 21. o.).¹¹

A regionális felügyeleti szerv csak 2011 májusában kezdte meg a működését. A késedelem oka a kínai–japán ellentétekben gyökerezik. 2010 novemberében Kína visszautasította az AMRO élére jelölt japán szakember kinevezését, és így a vezetőválasztásra csak egy félévvel később, 2011 májusában kerülhetett sor. A hosszan elhúzódó egyeztetést lezáró kínai–japán megegyezés eredményeként a kínai Wei Benhua töltötte be az AMRO igazgatói tisztségét a szervezet működésének első évében. 2012. május 27-én a japán Yoichi Nemoto váltotta fel kínai elődjét a vezetői székben. 2012 májusában az AMRO vezetőváltása mellett újabb fejlemények történtek a CMIM-mel kapcsolatosan. Az ASEAN + 3 pénzügyminiszterek és jegybankvezetők – tekintettel a romló nemzetközi pénzügyi-gazdasági környezetre – döntöttek a CMIM méretének 120 milliárdról 240 milliárd dollárra való növeléséről (a hozzájárulás arányai nem változtak), illetve az IMF-döntés nélkül, automatikusan lehívható összeg arányának 20-ról 30 százalékra (2014-re, 40 százalékra) emeléséről.

A 2010-ben életre hívott CMIM-nek – mind méretét, mind infrastruktúráját tekintve – jóval nagyobb a jelentősége, mint a CMI-nek. Ugyanakkor a likviditáshoz való hozzáférés nem lett egyszerűbb a CMIM-ben sem. A tagországok a pénzüket nem egy közös alapon helyezik el, hanem kötelezettséget vállalnak a pénzügyi segítségnyújtásra. IMF-megállapodás nélkül pedig a lehívható összegnek csak 40 százaléka érhető el a tagországok számára. Mindez szerepet játszott abban, hogy eddig egyetlen ASEAN + 3-ország sem élt a CMI és CMIM által biztosított likviditással. A 2008-as pénzügyi válságban sem került aktiválásra a CMI. Helyette az országok külön kétoldalú valutacsere-egyezményeket kötöttek (például Dél-Korea az Egyesült Államokkal, Japánnal és Kínával, Szingapúr az Egyesült Államokkal, Indonézia Kínával és Japánnal) (*Emmers–Ravenhill*, 2010, 13. o.).

Így felmerülhet az a kérdés, hogy mekkora a CMIM gyakorlati jelentősége? A CMIM mérete eltörpül az IMF mérete mellett, és annyi bizonyos, hogy a CMIM csak kiegészítheti az IMF tevékenységét, de nem válthatja fel azt – ez megnyilván-

¹¹ A 3. fejezet Pénzügyi együttműködés című pontjában már szóltunk a gazdasági felülvizsgálat és politikai párbeszédéről (ASEAN+3 *Economic Review and Policy Dialogue, ERPD*).

nult az ASEAN + 3-országok által megfogalmazott célkitűzésekben is. Jelenleg a CMIM mind méretében, mind intézményi infrastruktúrájában még messze áll egy úgynevezett ázsiai monetáris alaptól. A CMIM jövőbeli fejlődése a két legnagyobb hozzájáruló, Japán és Kína közötti együttműködés sikerességétől függ majd. A CMI többoldalúvá tétele tulajdonképpen a kelet-ázsiai monetáris és pénzügyi integráció mélyítése felé tett lépésként is tekinthető.

A kelet-ázsiai regionalizmus fejlődése az elmúlt néhány évben

A megaregionális szabadkereskedelmi megállapodások (TPP, RCEP) legújabb fejleményei

A Kelet-Ázsiát (teljesen vagy részben) lefedő megaregionális szabadkereskedelmi egyezmények tárgyalási fejlődését illetően pozitív és negatív eredményekről egyaránt számot adhatunk. A 2010 márciusában elindított Transz-csendes-óceáni Partnerség (TPP) tárgyalási fordulóit a 12 partnerország 2015 októberében lezárta. 2016 februárjában pedig Új-Zélandon aláírta a szerződést. A TPP-tárgyalások menetét (és egyben a szerződés tartalmát) alapvetően a két legnagyobb gazdaság az Egyesült Államok és Japán befolyásolta és alakította. Az Egyesült Államok 2009 szeptemberében hívta meg Japánt a TPP-tárgyalásokra. Az akkori japán miniszterelnök, Hatojama Jukio nem adott egyértelmű választ az ajánlatra, mivel tartott a mezőgazdasági szervezetek reakciójától. Japán csatlakozási szándékát Hatojama utódja, Kan Naoto jelentette be 2010 októberében, ugyanakkor Japán hivatalosan csak 2013 júliusában csatlakozott a TPP-ről szóló tárgyalásokhoz.

Japán késleltetett részvétele a TPP-tárgyalásokon egyrészt magyarázható volt az elhúzódó hazai tárgyalásokkal/egyeztetésekkel, másrészt Japán gazdasági méretével, mivel Japán súlyánál fogva képes lett volna befolyásolni a tárgyalások menetét (ahogy az valójában is megtörtént). Japán a TPP-tárgyalásokhoz való csatlakozása előtt csak kisebb kereskedelmi partnereivel kötött gazdasági társulási egyezményeket (*economic partnership agreement, EPA*),¹² és kizárta a liberalizációból a mezőgazdaságot a jelentős agrárlobbi (agrárszövetkezetek, LDP politikusok, agrárbürokraták) közreműködésének következtében. A TPP-tárgyalásokhoz való csatlakozás előtt a már említett elhúzódó hazai tárgyalások alapvetően a mezőgazdaságról szóltak. Az Egyesült Államoknak Japán TPP-tárgyalásokba történő bevonásával egyértelműen az volt a célja, hogy jelentősen megnövelje a TPP méretet az ázsiai oldalról, ami igazán csak Japán részvételével válhatott ázsiai–csendes-óceáni szabadkereskedelmi egyezménnyé. (Az Egyesült Államok másik nyilvánvaló célja volt kedvezőbb hozzáférés biztosítása a japán piachoz).

¹² Japán a szabadkereskedelmi megállapodásait gazdasági társulási egyezménynek hívja, utalva azok szélesebb tartalmára.

Az Egyesült Államok Japánnal a különösen érzékeny – mezőgazdaság (Japán), autóipar (Egyesült Államok) – területekről a TPP-tárgyalások előtt és alatt is folytatott kétoldalú tárgyalásokat. Ezek a kétoldalú tárgyalások – a többi tagország előzetes félelmeit igazolva – lelassították a TPP-tárgyalások menetét, amelyet azonban az amerikai és japán állami vezetőknek – a főleg Kínával kapcsolatos geopolitikai és geogazdasági fejleményekre adott stratégiai válaszaival – mindig sikerült továbblendítenie (*Yoshimatsu*, 2016, 1146. o.). Japán tárgyalási alkuereje jól megmutatkozik abban, hogy a TPP-ben vállalt vámléépítési kötelezettségei ugyan jóval meghaladják a korábbi gazdasági társulási egyezményeiben meghatározott mértéket, de azok így is alacsonyabbak, mint a többi TPP-partnerszág vállalásai.¹³

A TPP 2016-os aláírását követően a tagországok számára két év áll rendelkezésre az egyezmény ratifikálására, amely akkor léphet életbe, ha azt legalább hat ország ratifikálja, amelyek együttes GDP meghaladja az összes tagország GDP-jének 85 százalékát. Gazdasági súlyuk miatt az Egyesült Államok és Japán ratifikációja a TPP hatályba lépéséhez nélkülözhetetlen. Japánban 2016 szeptembere végén kezdődött az a parlamenti ülészak, amely döntött a TPP ratifikálásáról. Erre az időre azonban jelentősen megnövekedett az Egyesült Államok ratifikációja körüli bizonytalanság. 2016 szeptemberében Wendy Cutler,¹⁴ az Egyesült Államok korábbi megbízott kereskedelmi képviselőhelyettese Japánban még azt nyilatkozta, hogy Obama amerikai elnök nagyon elkötelezett a TPP ratifikálást illetően, amelyre akár sor kerülhet a „béna kacsa”¹⁵ időszakban. Ez azonban nem történt meg, és január 20-án az új amerikai elnök Donald Trump bejelentette az Egyesült Államok visszalépését a TPP-egyezménytől. Éppen azon a napon, amikor Japán ratifikálta az egyezményt.

Donald Trump az elnökválasztási kampány alatt és megválasztása után is többször negatívan nyilatkozott nemcsak a TPP-ről, hanem a NAFTA-ról is. (Az ez utóbbi módosításáról szóló tárgyalások már el is indultak). A TPP helyett Trump kétoldalú szabadkereskedelmi megállapodások tárgyalását helyezte kilátásba. Az Egyesült Államok visszalépése óta Japán – mint a második legnagyobb gazdaság – a TPP-országok között vezető szerepet vállalt a TPP „életben tartásában” és hatályba lépésének elérésében. Mivel jogilag lehetséges (az egyezmény kisebb módosításával) a TPP hatályba léptetése az Egyesült Államok nélkül is, így jelenleg Japán

¹³ Japán a korábbi gazdasági társulási egyezményeiben a vámtarifák 86-87 százalékának, a TPP-egyezményben viszont a vámtarifák 95 százalékának megszüntetését vállalta. A TPP-egyezményben, az agrártermékek esetében Japán a vámtarifák 81 százalékának, míg a többi TPP-tagország a vámtarifák 94–100 százalékának megszüntetését vállalta. Néhány japán agrártermék (például rizs, búza) kimaradt a vámléépítésből.

¹⁴ Wendy Cutler beszéde JIIA–ASPI Fórumon: Building a High Standard and Inclusive Asia-Pacific Trade Architecture. Japan Institute of International Affairs, Tokió, 2016. szeptember 16-án (http://www2.jiia.or.jp/en/forum_play.php?id=357&v=160916eng-JIIA-ASPI_Forum.mp4).

¹⁵ Az az átmeneti időszak (több hónap), amikor az újonnan megválasztott elnököt még nem iktatták be, és annak elődje kormányozza az országot.

és a többi tíz TPP-tagország folyamatosan egyeztetnek arról, hogy történjen-e változtatás az egyezmény tartalmát illetően, és ha igen, akkor milyen mértékű, mielőtt azt az Egyesült Államok nélkül hatályba léptetnék.

Urata szerint Japánnak nemcsak a TPP, hanem az EU–Japán gazdasági társulási egyezményen és a Regionális Átfogó Gazdasági Partnerség (RCEP) életbe léptetésén is szükséges dolgoznia, mivel ez utóbbi két megaregionális szabadkereskedelmi övezet tető alá hozása esetlegesen arra ösztönözhetné az Egyesült Államokat, hogy térjen vissza a TPP-hez (Urata, 2017, 3–4 o.). Ha a többi 11 országnak pedig sikerülne a TPP-egyezményt ratifikálni, akkor ahhoz bármikor visszatérhetne az Egyesült Államok. Japán rendkívül nagy hangsúlyt fektetett a megaregionális szabadkereskedelmi megállapodásokra (különösen a TPP-re) az *abonomicsra*¹⁶ keresztelt gazdasági stratégiájában, amelyek az export bővítésével támogatják a szigetország gazdasági növekedését. Emellett a TPP-egyezmény – széles körű és mély liberalizációs intézkedései miatt – különösen fontos szerepet kapott a régóta húzódó strukturális reformok megvalósításában (mezőgazdaság, szolgáltató szektor, külföldi befektetések liberalizálása stb.) is, amelyektől szintén a gazdasági növekedés ösztönzése várható.

Japán vitathatatlanul fontos szerepet játszott a megaregionális szabadkereskedelmi egyezmények hullámának elindításában. Amari Akira, Japán korábbi TPP-tárgyalásokért felelős minisztere határozottan úgy gondolja, hogy amikor Japán – elsősorban az erős hazai agrárlobbi miatt – néhány körrel le volt maradva a többi fejlett országhoz képest a kétoldalú szabadkereskedelmi tárgyalásokat illetően, és bejelentette csatlakozását a TPP-hez, valamint vezető szerepet vállalt a kereskedelmi szabályok kialakításában, az akkora hatást tudott globálisan kiváltani, hogy elindultak a többi megaregionális szabadkereskedelmi egyezményről szóló tárgyalások is (például TTIP, RCEP, EU–Japán szabadkereskedelmi tárgyalások) (Amari, 2016, 13. o.).

Japán TPP-tárgyalásokhoz való csatlakozása mögött nemcsak gazdasági, hanem biztonságpolitikai érdekek is meghúzódtak. A TPP-ben való részvételével a szigetország meghatározó katonai szövetsége, az Egyesült Államok új Ázsia–Csendes-óceán-stratégiájának támogatását is kifejezte, ami arra ösztönözte Kínát, hogy elfogadja a régóta tervezett kelet-ázsiai regionális szabadkereskedelmi övezet ASEAN + 6 formációjában történő kialakítását, így 2013-ban elkezdődhettek a tárgyalások az RCEP-ről. A partnerországok eredetileg 2015 végéig szerették volna lezárni a tárgyalásokat, de ez a célkitűzés nem valósult meg. 2017 tavaszán az RCEP-egyezmény 10 százaléka volt készen, és csupán két fejezetet (gazdasági és műszaki együttműködés, versenypolitika) zártak le a tárgyalópartnerek. A tárgyalások szinte minden területen, de különösen a piacra jutás esetében lassan haladnak előre, és itt is alapvetően olyan nagy gazdaságok (például Japán–Dél-Korea, Kína–India, Japán–Kína) között vannak problémák, amelyek korábban még nem kötöttek sa-

¹⁶ Abe Sinzō japán miniszteelnök gazdaságpolitikája.

badkereskedelmi megállapodást egymással. Az RCEP megvalósításában azonban mindenképpen előre lépésnek tekinthető a Kína és Dél-Korea között létrejött szabadkereskedelmi megállapodás, amely 2015-ben lépett hatályba.

Az RCEP-tárgyalások során az egyezmény által érintett területek köre jelentősen – hétről tizenhatra – bővült: áru- és szolgáltatáskereskedelem, befektetések, e-kerkedelem, szellemi tulajdonjogok, versenypolitika, gazdasági és műszaki együttműködés, jogi és intézményi témák, származási szabályok, vám eljárások és kereskedelemkönnyítés, egészségügyi és növény-egészségügyi intézkedések, szabványok, műszaki szabályok és alkalmassági vizsgálatok, pénzügyi és telekommunikációs szolgáltatások, állami beszerzések, kereskedelmi ellenintézkedések. Ez utóbbi két terület 2017 júliusában került a RCEP-partnerországok tárgyaló asztalára. A területek bővítése ellenére az RCEP továbbra sem tekinthető olyan ambiciózus megaregionális szabadkereskedelmi egyezménynek, mint a TPP, és intézkedései jellemzően WTO-konzisztensek, vagyis inkább a már meglévő globális kereskedelmi szabályokat erősítik meg (*Dent*, 2017, 29. o.), mintsem hogy új szabályokat teremtenének. Az RCEP-tárgyalások lezárása 2018-ban várható. Ehhez azonban erős politikai támogatásra van szükség az RCEP-országok részéről (*Pambagyo*, 2017, 13. o.). A 2017-ben tartott, miniszeri szintű RCEP-találkozókon kiadott nyilatkozatokból, amelyekben a partnerországok többször is megerősítették elkötelezettségüket a RCEP-tárgyalások gyors lezárása iránt, arra következtethetünk, hogy a szükséges akarat és támogatás megvan a politikai oldalról (*Australian Government*, 2017).

Az Egy övezet–egy út kezdeményezés és az Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bank

A kelet-ázsiai regionalizmus (ahogyan azt a 3. fejezetben részletesen tárgyaltuk) alapvetően az ASEAN-központú intézményekre, együttműködési platformokra és kezdeményezésekre (ASEAN + 3, ASEAN + 6, EAS, ARF, RCEP stb.) épül. Fejlődését az Egyesült Államok nagymértékben befolyásolja és alakítja – többek között – a régió egyes országaival fenntartott katonai szövetségén, az ARF/EAS-ban való részvételén és (visszalépése előtt) a TPP-n keresztül. A regionális együttműködési architektúra új pillérének számít a Kína által, 2013-ban javasolt Egy övezet – egy út (*One Belt, One Road, OBOR*) kezdeményezés.

Hat hónappal elnökké választása után, Hszi Csin-ping hivatalos látogatást tett öt közép-ázsiai köztársaságban, és amikor Kazahsztánba érkezett, beszédében egy új selyemút kialakításáról szóló stratégiai elképzelést vázolt fel. A 2000 éves selyemútra hivatkozva, amely Kínától Közép-Ázsián keresztül egészen Európáig terjedt, Hszi Csin-ping egy szárazföldi gazdasági övezet (*Silk Road Economic Belt*) kialakítását javasolta, amely közlekedési folyosót nyitna a Csendes-óceántól egészen a Balti-tengerig. Majd alig egy hónappal később, indonéziai látogatása során a kínai elnök egy úgynevezett 21. századi tengeri selyemút (*21st Century Maritime*

Silk Road) kialakításról szóló szándékának is hangot adott, amely Kínától Délkelet-Ázsián keresztül az Indiai-óceánig futna, dél-ázsiai és afrikai leágazással. A két beszéd egy széles körű, Kína-központú infrastruktúraépítési és összekapcsolódási tervet engedett kibontakozni, amely azonban részleteiben még bizonytalan volt. A következő években azonban Peking már arra ösztönözte a kínai politikai intézményeket, tartományi önkormányzatokat, üzleti közösségeket, kutatóintézeteket és tudósokat, hogy tartalommal töltsék meg az elképzelést (Aris, 2016, 1–2. o.).

2015 márciusában a kínai külügyminisztérium, kereskedelmi minisztérium és a nemzeti fejlesztés és reform bizottság megjelentették „A selyemút gazdasági övezet és a 21. századi tengeri selyemút közös építésének elképzeléséről és cselekvési terve” című dokumentumot, amelyben az együttműködés öt területét határozták meg:

1. szakpolitikai koordináció (kormányközi makrogazdasági koordináció, politikai kommunikáció),
2. infrastrukturális kapcsolódás (prioritási terület),
3. kereskedelem és befektetések elősegítése,
4. pénzügyi együttműködés,
5. társadalmi kapcsolatok.

Az Egy övezet–egy út tervezete három kontinensen, Ázsián, Európán és Afrikán keresztül halad, összeköti az egyik végén lévő Kelet-Ázsiát a másik végén lévő európai fejlett országokkal, és érint számos olyan országot, amelyek fejlődési képessége jelentős. A szárazföldön egy új eurázsiai szárazföldi híd építésére és a Kína–Mongólia–Oroszország, Kína–Közép-Ázsia–Nyugat-Ázsia és a Kína–Indokínai-félsziget gazdasági folyosók, tengeren pedig a Kína–Pakisztán és a Banglades–Kína–India–Mianmar gazdasági folyosók fejlesztésére koncentrál.

Az Egy övezet–egy út tervezete a következő elvek és mechanizmus alapján működik: a kezdeményezés egy szisztematikus projekt, amely a részt vevő országok érdekeinek megfelelően konzultációkon keresztül bontakozik ki, és integrálja az Egy övezet–egy út mentén fekvő országok fejlesztési stratégiáit. Lefedi az ókori semelyút területét, de nem korlátozódik csupán arra. Minden ország, nemzetközi és regionális intézmény számára adott a csatlakozás lehetősége. A kezdeményezés arra ösztönözi a részt vevő országokat, hogy magas szintű, szélesebb és mélyebb regionális együttműködést valósítsanak meg, és olyan nyitott, inkluzív és kiegyensúlyozott regionális gazdasági együttműködési berendezkedést teremtsenek meg közösen, amely mindenki számára kedvező.

Az Egy övezet–egy út tervezete igyekszik a nemzetközi együttműködés és globális kormányzás új modelljét megteremteni (NDRC, 2015). Kína a már meglévő kétoldalú és (intra/inter-) regionális együttműködési mechanizmusokat¹⁷ használja

¹⁷ Sanghaji Együttműködési Szervezet (*Shanghai Cooperation Organization, SCO*), Nagy Mekong Szubrégió (*Greater Mekong Subregion, GMS*) program, Közép-ázsiai Regionális Gazdasági

fel az Egy övezet–egy út kezdeményezés megvalósításához. A kezdeményezés céljainak finanszírozása érdekében Kína több pénzügyi alapot és intézményt is létrehozott: Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bank (*Asian Infrastructure Investment Bank, AIIB*), BRICS Új Fejlesztési Bank (*BRICS New Development Bank, NDB*), Új semelyút Alap, Kína-ASEAN Befektetési Együttműködési Alap, Kína és a Közép- és Kelet-Európa közötti Befektetési Együttműködési Alap. Továbbá Kína állami vagyonalapjaitól és állami bankjaitól is lehet számítani pénzügyi forrásokra (Kína Export-Import Bank, Kínai Fejlesztési Bank, Kínai Agrárfejlesztési Bank) (Grieger, 2016, 5–6. o.). Kína indította el az Egy övezet–egy út kezdeményezést és számos pénzügyi eszközt hozott létre a célok elérése érdekében, ugyanakkor az említett „A selyemút gazdasági övezet és a 21. századi tengeri selyemút közös építésének elképzeléséről és cselekvési terve” című dokumentum alapján az Egy övezet–egy út tervezete bármely ország és szervezet számára nyitott és a projektek közös konzultáció alapján valósulnak meg, valamint Kína a partnerországok pénzügyi kötelezettségvállalására is számít.

Az Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bank (AIIB), amely 2016-ban kezdte meg a működését, például a Világbankkal társfinanszírozási keretmegállapodást, az Ázsiai Fejlesztési Bankkal (ADB), az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankkal (*European Bank for Reconstruction and Development, EBRD*)¹⁸ és az Európai Beruházási Bankkal (*European Investment Bank, EIB*) pedig egyetértési megállapodást írt alá. Az első éves jelentés alapján, 2016-ban az AIIB kilenc infrastrukturális projekt finanszírozását hagyta jóvá hét különböző országban. Kilencből hat projekt esetében a multilaterális fejlesztési bankok társfinanszírozókként működnek közre (AIIB, 2016, 5. o.). Az AIIB jelenleg 58 ázsiai és Ázsián kívüli tagországgal működik.¹⁹ Japán és az Egyesült Államok kivételével a legtöbb fejlett ország, amely tagja az Ázsiai Fejlesztési Banknak (ADB) is, csatlakozott az AIIB-hez. Japán és az Egyesült Államok, az ADB két legnagyobb finanszírozója, a tagság helyett az ADB-n keresztül működnek közre az AIIB fejlesztéseiben. Nakao Takehiko, az ADB japán elnöke, úgy gondolja, hogy az AIIB-vel való együttműködés nemcsak kívánatos, hanem nincs is más választási lehetőség (Nakao, 2016, 14. o.). Az ADB a jövőben is együtt dolgozik az AIIB-vel, és a projektek során folyamatosan kellő figyelmet fordít a környezetvédelmi és társadalmi érdekek megfelelő biztosítására.

Kína Egy övezet–egy út kezdeményezése mögött meghúzódó motivációk gazdasági, belföldi és stratégiai dimenzióiról egyaránt beszélhetünk.

Együttműködés (*Central Asia Regional Economic Cooperation, CAREC*) program, ASEAN + Kína, Kína-Arab államok Együttműködési Fórum (*China-Arab States Cooperation Forum, CASC*), Kína-Afrika Együttműködési Fórum (*Forum on China-Africa Cooperation, FOCAC*), Ázsia-Európa Dialógus (*Asia-Europe Meeting, ASEM*), 16 + 1 (Közép- és Kelet-Európa + Kína) stb.).

¹⁸ Kína 2016. január 1-jén csatlakozott az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankhoz.

¹⁹ Lásd <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html>.

1. A gazdasági szempontból egyrészt ki kell emelnünk, hogy a világgazdasági válság után Kínában lassult a gazdasági növekedés, jelentősek a túlkapacitások, ami új külföldi piacok megszerzésével enyhíthetők. Kína már így is a legtöbb Egy övezet–egy út kezdeményezés által érintett ország legnagyobb kereskedelmi partnere. Ezek az országok óriási keresletet támasztanak infrastrukturális beruházások iránt, amelyek kielégítésére rendelkezésre állnak például közlekedési (a kínai gyorsvasút), nukleáris és építőipari exportkapacitások. A másik fontos gazdasági szempont, a kínai deviza, a renminbi nemzetközi szerepének növelése. Ahogy az Egy övezet–egy út kezdeményezés megvalósítása halad előre, úgy növelheti Kína a renminbi szerepét a kereskedelemben, a befektetésekben és a valutatartalékokban (Pu, 2016, 113–114. o.). A Kína által kezdeményezett új pénzügyi alapok és intézmények szintén ehhez járulnak hozzá.

2. Az Egy övezet–egy út kezdeményezés belföldi gazdasági nézőpontokat is szem előtt tart: egyrészt a kevésbé fejlett nyugati területek bekapcsolásával Kína regionális fejlettségbeli különbségeit igyekszik kezelni, másrészt szolgálhatja a kínai vállalatok világgazdaságba való kilépésének stratégiáját is.

3. A diplomáciai és biztonságpolitikai, amely alapján az Egy övezet–egy út kezdeményezés az Egyesült Államok új Ázsia–Csendes-óceán-stratégiájára adott kínai válaszlépésnek is tekinthető, amely lehetővé teszi a konfrontáció elkerülését a két fél között azáltal, hogy Kína Nyugat felé tekint, és erősíteni kívánja kapcsolatát Oroszországgal, Közép-Ázsiával és Európával. Ugyanakkor Kína igyekszik a tengeri úton is biztosítani az érdekeit és javítani a délkelet-ázsiai országokkal való kapcsolatát a Nagy Mekong-szubrégiónak a kezdeményezésbe történő bevonásával (Pu, 2016, 114–115. o.).

Az Egy övezet–egy út kezdeményezés és az Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bank (AIIB) meghirdetésével Kína nagymértékben elősegítette, hogy az Egyesült Államok és Japán túllendült a kétoldalú nehézségeken a Transz-csendes-óceáni Partnerségről folytatott tárgyalások során, és – ahogyan arra már utaltunk – sikeresen lezárta azt (bár a ratifikálásnál már újabb probléma lépett fel). Amikor Kína bejelentette az AIIB létrehozását, az Egyesült Államok próbálta lebeszélni a többi fejlett országot, köztük a térségbeli szövetségeseit (például Ausztráliát, Dél-Koreát) a csatlakozásról (Yoshimatsu, 2016, 1164. o.), de végül nem járt sikerrel. A párhuzamos struktúrájú multilaterális fejlesztési intézmény, az AIIB kialakításával Kína egyben a saját elégedetlenségét fejezte ki az Egyesült Államok és a Japán által vezetett Ázsiai Fejlesztési Bank (ADB) működési elveivel és irányításával szemben. Az Egyesült Államok és Japán az ADB AIIB-vel létrehozott együttműködésén keresztül próbálja Kína regionális befolyását figyelemmel kísérni és alakítani.

HIVATKOZÁSOK

- ACHARYA, AMITAV (2010): Asia in the „new American moment”. East Asia Forum, november 14. <http://www.asiapacific.ca/op-eds/asia-new-american-moment>.
- ACHARYA, AMITAV–CAPIE, DAVID (2011): The United States and the East Asia Summit: a new beginning? East Asia Forum, november 20. <http://www.eastasiaforum.org/2011/11/20/the-united-states-and-the-east-asia-summit-a-new-beginning>.
- ADB (2008): Asia Economic Monitor, December 2008. Asian Development Bank, Manila.
- ADB (2009): Asian Development Outlook, 2009. Asian Development Bank, Manila.
- ADB (2010a): Asia Economic Monitor, December 2010. Asian Development Bank, Manila, <http://apirnet.ilo.org/resources/adb-asia-economic-monitor-december-2010>.
- ADB (2010b): Asia Economic Monitor, July 2010. Asian Development Bank, Manila.
- ADB (2010c): Key Indicators for Asia and the Pacific 2010. Asian Development Bank, Manila.
- ADB (2012): How Can Asia Respond to Global Economic Crisis and Transformation? Asian Development Bank, Manila.
- ADB (2013): Beyond the Factory Asia: Fuelling Growth in a Changing World. Asian Development Bank, Mandaluyung City, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/30223/beyond-factory-asia-fuelling-growth.pdf>.
- AIIB (2016): Annual Report 2016. Connecting Asia for the future. Asian Infrastructure Investment Bank, Peking, <https://www.aiib.org/en/news-events/news/2016/annual-report/index.html>.
- AKYÜZ, YILMAZ (2011): The Global Economic Crisis and Trade and Growth Prospects in East Asia, ADB Economic Working Paper Series, No. 242.
- AMARI, AKIRA (2016): The Trans-Pacific Partnership (TPP) Agreement, Asia-Pacific Review, Vol. 23, No. 1. 11–20. o.
- ARIS, STEPHEN (2016): One Belt, One Road: China's Vision of „Connectivity”. CSS Analyses in Security Policy, No. 195, szeptember.
- AUSTRALIAN GOVERNMENT (2017): The Fifth Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP). Ministerial Meeting – Joint Media Statement, 2017. szeptember 10. Párizs (Fülöp-szigetek) <http://dfat.gov.au/trade/agreements/rcep/news/Documents/joint-media-statement-fifth-rcep-meeting.pdf>.
- BERGER, BLAKE–BOWER, ERNST Z. (2011): The Sixth East Asia Summit and Third U.S. ASEAN Leaders Meeting in Bali, Indonesia, Critical Questions, november 17. <https://www.csis.org/analysis/sixth-east-asia-summit-and-third-us-asean-leaders-meeting-bali-indonesia>.
- CHENG-CHWEE, KUIK (2012): ASEAN's Evolving Role in Northeast Asian Regionalism: From a Catalyst to a Parallel Partner. Megjelent: *Singh* (szerk.) (2012) 16–18. o.
- CHIA, SIOW YUE (2010): Trade and Investment Policies and Regional Economic Integration in East Asia. ADBI Working Paper Series, No. 210.
- CLINTON, HILLARY RODHAM (2011): America's Pacific Century. Foreign Policy Magazine, október 11. <http://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century>.
- DAS, SANCHITA BASU (2012): RCEP: Going Beyond ASEAN + 1 FTAs. ISEAS Perspective, augusztus 17.
- DAS, SANCHITA BASU (2013): RCEP and TPP: Comparisons and Concerns. ISEAS Perspective, január 7.

- DENT, CHRISTOPHER M. (2017): East Asian Integration Towards an East Asian Economic Community. ADBI Working Paper Series, No. 665. 1–48. o.
- EMMERS, RALF (2012): ASEAN's Centrality and Northeast Asian Regionalism. Megjelent: *Singh* (szerk.) (2012) 13–14. o.
- EMMERS, RALF–RAVENHILL, JOHN (2010): The Asian and Global Financial Crises: Consequences for East Asian Regionalism. RSIS Working Paper, No. 208.
- FUKUNAGA, YOSHIFUMI–ISONO, IKUMO (2013): Taking ASEAN + 1 FTAs towards the RCEP. A Mapping Study. ERIA Discussion Paper Series, No. 2.
- GRIEGER, GISELA (2016): One Belt, One Road (OBOR). China's regional integration initiative. European Parliament Briefing, Members' Research Service, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586608/EPRS_BRI\(2016\)586608_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586608/EPRS_BRI(2016)586608_EN.pdf).
- HADDAD, MONA–SHEPHERD, BEN (2011): Managing Openness from Crisis to Export-Led Growth, Version 2.0. Megjelent: *Haddad, Mona–Shepherd, Ben* (szerk.): Managing Openness: Trade and Outward-Oriented Growth after the Crisis. World Bank, Washington D.C., 1–10. o.
- HERNÁDI ANDRÁS (2009): Délkelet-Ázsia mint nagyhatalmi érdekek ütközőpontja. Megjelent: *Inotai András–Juhász Ottó* (szerk.): A változó Kína, II. kötet, MTA Világgazdasági Kutatóintézet–Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 170–228. o.
- KAWAI, MASAHIRO (2010): Global Rebalancing. An Asian Perspective. Megjelent: *Colli-gnon, Stefan–Cooper, Richard N.–Kawai, Masahiro–Zhang, Yongjun* (szerk.): Rebalancing the Global Economy. Four Perspectives on the Future of the International Monetary System, Bertelsmann Stiftung, Gütersloh.
- KAWAI, MASAHIRO–WIGNARAJA, GANESHAN (2007): ASEAN+3 or ASEAN+6: Which Way Forward? ADB Institute Discussion Paper, No. 77.
- LEE, CHANG JAE (2008): Korea Country Report. Megjelent: *Soesastro, Hadi* (szerk.): Developing Roadmap toward East Asian Economic Integration. ERIA Research Project Report, 2007-1-1, IDE-JETRO, Chiba, 114–116. o.
- MORGAN, PETER J. (2011): The Role of Macroeconomic Policy in Rebalancing Growth. ADBI Working Paper Series, No. 266.
- NAKAO TAKEHIKO (2016): Economic Outlook for Asia and the Role of the Asian Development Bank, Asia-Pacific Review, Vol. 24. No. 1. 37–57. o.
- NDRC (2015): Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st Century Maritime Silk Road. People's Republic of China National Development and Reform Commission of the PRC, http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201503/t20150330_669367.html.
- NICOLAS, FRANÇOISE (2011): East Asian Regional Economic Integration. A Post-Crisis Update, *Asie.Visions*, No. 43.
- NICOLAS, FRANÇOISE (2012): An updated analysis of intra-regional trade linkages in East Asia: A post-crisis change of paradigm? Paper prepared for the 8th Annual Conference of the Asia-Pacific Economic Association, június 28–29. Szingapúr.
- OH, YONGHYUP–PARK, YOUNG-JOON (2010): East Asian financial and monetary cooperation and its prospect. Beyond the CMI. KIEP Working Paper, No. 4.
- PAMBAGYO, IMAN (2017): The Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP): Progress, Challenges and Outlook. ISEAS, ASEAN Lecture, 22. March <https://www.iseas.edu.sg/images/centres/asc/pdf/RCEPIman.pdf>.

- PARK, YUNG CHUL–CHARLES, WYPLOSZ (2010): Monetary and Financial Integration in East Asia – The Relevance of European Experience. Oxford University Press, New York.
- PU, XIAOYU (2016): One Belt, One Road: Visions and Challenges of China's Geoeconomic Strategy. Mainland China Studies, Vol. 59. No. 3. 111–132. o.
- RATHUS, JOEL (2010): China-Japan-Korea trilateral cooperation and the East Asian Community. East Asia Forum, június 10.
- SEVERINO, RODOLFO (2012): ASEAN and Northeast Asia. Megjelent: *Singh* (szerk.) (2012) 15–16. o.
- SINGH, BHUBHINDAR (2012): Introduction. Megjelent: *Singh* (szerk.) (2012) 3. o.
- SINGH, BHUBHINDAR (szerk.) (2012): Is Northeast Asian Regionalism the Centre of East Asian Regionalism? Centre for Multilateralism Studies, S. Rajaratnam School of International Studies, Nanyang Technological University, Special Policy Report, https://www.files.ethz.ch/isn/153920/RSIS_NEA%20SPECIAL%20POLICY%20REPORT_A4_041012_BW.pdf.
- STAPLES, ANDREW J. (2008): Responses to Regionalism in East Asia. Japanese Production Networks in the Automotive Sector. Palgrave Macmillan, Houndmills.
- TERADA, TAKASHI (2012): Rise of the Northeast Asian Regionalism. Megjelent: *Singh* (szerk.) (2012) 4–5. o.
- UN (2013): World Economic Situation and Prospects, 2013. United Nations, New York.
- UNCTAD (2010): World Investment Report, 2010. Investing in a Low-Carbon Economy. United Nations, New York–Genf, http://unctad.org/en/Docs/wir2010_en.pdf.
- UNCTAD (2011): World Economic Situation and Prospects 2011. United Nations, Genf.
- UNCTAD (2012): World Investment Prospects Survey 2012–2014. United Nations, Genf.
- UNCTAD (2017): Key Statistics and Trends in International Trade 2016. A Bad Year for World Trade? United Nations, Genf. http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditctab2016d3_en.pdf.
- UNESCAP (2010): Economic and Social Survey of Asia and the Pacific, 2010. Sustaining Recovery and Dynamism for Inclusive Development. United Nation Bangkok, http://www.unescap.org/sites/default/files/publications/survey2010_1.pdf.
- UNESCAP (2011): Economic and Social Survey of Asia and the Pacific 2011: Sustaining Dynamism and Inclusive Development. Connectivity in the Region and Productive Capacity in Least Developed Countries. United Nation, Bangkok, http://www.unescap.org/sites/default/files/publications/Economic-and-Social-Survey-2011_0.pdf.
- UNESCAP (2012): Economic and Social Survey of Asia and the Pacific 2012. Pursuing Shared Prosperity in an Era of Turbulence and High Commodity Prices, Bangkok.
- UNESCAP (2013): Economic and Social Survey of Asia and the Pacific 2013. Forward-looking Macroeconomic Policies for Inclusive and Sustainable Development, Bangkok.
- URATA, SHUJIRO (2017): The Rise of Protectionism and Japan's Trade Policy. AJISS-Commentary, No. 243.
- WORLD BANK (2010): East Asia and Pacific Economic Update – Emerging Stronger from the Crisis. World Bank, április, Washington D.C.
- WORLD BANK (2013): East Asia and Pacific Economic Update – A Fine Balance. World Bank, Washington D.C.
- YOSHIMATSU, HIDETAKA (2016): US-Japan Negotiations on the Trans-Pacific Partnership. Domestic Societal Interests and International Power Developments. Asian Survey, Vol. 56. No. 6. 1145–1167. o.

- YUN, JOSEPH (2013): Rebalance to Asia II: Security and Defense: Cooperation and Challenges. Joseph Yun's Statement Before the Senate Committee on Foreign Affairs Subcommittee on East Asian and Pacific Affairs, április 25. U.S. State Department, Washington DC. <https://2009-2017.state.gov/p/eap/rls/rm/2013/04/207981.htm>.
- ZHANG, YUNLING–SHEN, MINGHUI (2011): The Status of East Asian Free Trade Agreements, ADBI Working Paper Series, No. 282.

FÜGGELÉK

Az ASEAN+1 szabadkereskedelmi megállapodások

Az ASEAN és Kína közötti megállapodások

Csu Zsung-csi, kínai miniszterelnök 2000-ben, a szingapúri ASEAN+3-találkozón tett javaslatot a Kína és az ASEAN közötti szabadkereskedelmi övezet kialakítására és ennek megvalósítását kidolgozó szakértői csoport felállítására. 2001 novemberében, Bruneiben Kína és az ASEAN-tagállamok megegyeztek az ASEAN–Kína szabadkereskedelmi övezet (ACFTA) tíz éven belül történő kialakításában. Ennek érdekében 2002-ben aláírták az ASEAN–Kína átfogó gazdasági együttműködés keretszerződését. (Az átfogó gazdasági együttműködésről szóló egyezményt 2004-ben írták alá, amely 2005-ben lépett hatályba).

Az ACFTA létrehozásában és az ASEAN-tagállamokkal való elfogadtatásában Kínát számos gazdasági és politikai motiváció hajtotta. Kína a kelet-ázsiai regionalizmusban vezető szerepet kíván játszani, és így a régióban fő riválisát, Japánt megelőzve indított szabadkereskedelmi tárgyalásokat az ASEAN-nal. A regionális együttműködés erősítésével Kína másik célja a délkelet-ázsiai országok „Kína-veszély”-érzetének mérséklése volt. A „Kína-veszély” elsősorban abból ered, hogy az ASEAN-tagállamok Kínában vetélytársat látnak az exportpiacokon és a közvetlen külföldi befektetések vonzásában. Kína 2001-es WTO-csatlakozását – ami még inkább fokozta a „Kína-veszély”-érzetet – szintén az ACFTA volt hivatott ellensúlyozni, amelynek keretében Kína különböző kedvezményeket biztosított az ASEAN-tagállamoknak. Mindemellett az ASEAN 600 millió fős piacával, stratégiai jelentőségű földrajzi elhelyezkedésével, gazdag természeti erőforrásaival, ásványkincs-tartalékaival kiemelt szerepet kapott a kínai gazdaságfejlesztésben.

Az ASEAN-tagállamok birtokolják azokat a hajózási útvonalakat az Indiai-óceánon – a Perzsa-öböltől egészen a Csendes-óceánig – ahol a kínai energiaszállítás jelentős része bonyolódik. Bár az elmúlt években Kína diverzifikálni kezdte az energiaszállítását, de a Malaka-szoros továbbra is meghatározó maradt a kínai kőolajimport szállítása szempontjából.

Az ASEAN rendkívül gazdag természeti erőforrásokban, ásványkincsekben. A délkelet-ázsiai régió 2,1 milliárd tonna kőolajtartalékkal és 1300 milliárd köbméter földgázkészlettel rendelkezik, világelső az őntartalékait és őntermelését illetően, valamint a világ gumitermelésének 80 százalékát adja (Wang, 2008, 50. o.).

A 2002-ben, Phnompenben elfogadott keretszerződés a Kína és ASEAN közötti áru- és szolgáltatáskereskedelem és befektetések liberalizálására vonatkozó iránymutatásokat határozott meg. Kiemelte azokat az intézkedéseket, amelyekkel Kína az ASEAN-tagállamoknak kívánt kedvezni: Kína kiterjeszti a legnagyobb kedvezmény elvét a nem WTO-tag Kambodzsára, Laoszra és Vietnámra; a legújabb ASEAN-tagállamok (Kambodzsza, Laosz, Vietnám, Mianmar) különleges elbánásban részesülnek, a szabadkereskedelmi övezetbe csak öt évvel később csatlakoznak; az úgynevezett *early harvest* program több száz mezőgazdasági termék esetében gyorsított vámleépítést ír elő.

2004-ben Kína és az ASEAN-tagállamok gazdasági miniszterei árukereskedelmi egyezményt írtak alá, amely a vámtarifák és a nem vám jellegű korlátozások megszüntetéséről rendelkezett.

Kína és az ASEAN-országok vámtarifáinak csökkentése és/vagy megszüntetése alapvetően három ütemezési terv (*early harvest* program, *normál* és *érzékeny* ütemezési terv) alapján történt. Az *early harvest* program bizonyos mezőgazdasági termékek (például élő állat, hús, hal, tejtermékek, növényi termékek, zöldségek, gyümölcsök) esetében gyorsított vámleépítést írt elő. A legtöbb normál ütemezési terv hatálya alá tartozó termék vámtarifáit Kína és a hat ASEAN-tagállam (Brunei, Indonézia, Malajzia, Fülöp-szigetek, Szingapúr, Thaiföld) 2010-re, Kambodzsza, Laosz, Mianmar és Vietnám 2015-re szüntette meg.

A NORMÁL ÜTEMEZÉSI TERV ALÁ TARTOZÓ VÁMTARIFASOROK VÁMTARIFÁINAK MEGSZÜNTETÉSE

Kína és a hat ASEAN-tagállam

- a vámtarifasorok legalább 40 százaléknál 0–5 százalék közötti vámtarifa alkalmazása 2005. július 1-jére,
- a vámtarifasorok legalább 60 százaléknál 0–5 százalék közötti vámtarifa alkalmazása 2007. január 1-jére,
- a vámtarifasorok 100 százaléknál 0 százalékos vámtarifa alkalmazása 2010. január 1-jére, kivétel: néhány vámtarifasornál (számuk nem haladhatja meg a 150-et) 0 százalékos vámtarifa alkalmazása 2012. január 1-jétől.

Mianmar, Laosz, Kambodzsza, Vietnám

- a vámtarifasorok legalább 50 százaléknál 0–5 százalék közötti vámtarifa alkalmazása 2009. január 1-jére (Vietnám), 2010. január 1-jére (Laosz és Mianmar), 2012. január 1-jére (Kambodzsza),
- a vámtarifasorok 40 százaléknál 0 százalékos vámtarifa alkalmazása 2013. január 1-jére (Mianmar, Laosz, Kambodzsza),
- a vámtarifasorok 100 százaléknál 0 százalékos vámtarifa alkalmazása 2015. január 1-jére, kivétel: néhány vámtarifasornál (számuk nem haladhatja meg a 250-et) 0 százalékos vámtarifa alkalmazása 2018. január 1-jétől.

Kína és a hat ASEAN-tagállam legfeljebb 400 vámtarifasorra, a többi négy ASEAN-ország legfeljebb 500 vámtarifasorra alkalmazhatja az érzékeny ütemezési tervet. Az érzékeny ütemezési terv hatálya alá tartozó termékek vámtarifáinak 0–5 százalékra történő csökkentését Kína és a hat ASEAN-tagállam 2018-ra, a maradék négy ASEAN-tagország (Laosz, Kambodzsa, és Mianmar, Vietnam) 2020-ra vállalta.

A keretszerződésben foglalt iránymutatások szerint, 2007-ben Kína és az ASEAN-tagállamok elfogadták a szolgáltatáskereskedelmi egyezményt is. Ennek keretében a partnerországok azt vállalták, hogy számos szolgáltató ágazatban¹ kedvezőbb piacra jutási feltételeket biztosítanak egymás számára, nemzeti elbánásban részesítik egymást. Az egyezménybe bevont szolgáltatások köre folyamatosan bővül.

A harmadik, befektetések liberalizálására vonatkozó egyezményt Kína és az ASEAN országok 2009 augusztusában írták alá (*ASEAN Secretariat*, 2009. i. o.). Majd ezt követően, 2010. január 1-jén létrejött a világ egyik legnagyobb szabadkereskedelmi övezete (*ASEAN–China Free Trade Area, ACFTA*), amelynek éves GDP-je 6,6 ezermilliárd dollárt tesz ki, és fogyasztói piaca 1,9 milliárd fős (*Thangavelu*, 2010).

Az ASEAN és Japán közötti megállapodások

2002-ben, Kína és az ASEAN közötti keretszerződés aláírását követően a japán miniszterelnök és az ASEAN-vezetők átfogó gazdasági partnerségről szóló közös nyilatkozatot adtak ki, amelyben – többek között – szabadkereskedelmi övezet tíz éven belül történő kialakítását is előre vetítették. Egy évvel később, Japán és az ASEAN közötti kapcsolatfelvétel 30. évfordulóján az országok vezetői átfogó gazdasági társulási kerettervet fogadtak el, amelyben vállalták az áru- és szolgáltatáskereskedelem és a befektetések liberalizálását.

Az áru- és szolgáltatáskereskedelem és a befektetések liberalizálásáról szóló tárgyalások 2005 és 2007 között zajlottak. 2008 végére Japán hét ASEAN-tagállammal (Brunei, Fülöp-szigetek, Indonézia, Malajzia, Szingapúr, Thaiföld, Vietnam) kötött gazdasági társulási egyezményt.² Részben ezek a kétoldalú egyezmények jelentik az alapját annak az esernyőszerű Japán–ASEAN átfogó gazdasági társulási egyezménynek, amely 2008 decemberében lépett hatályba.

¹ Ingatlan, piackutatás, mérnöki tervezés, turizmus, fuvarozás, telekommunikáció, egészségügy, rekreáció stb.

² Japán a maradék három ASEAN-tagországgal is folytatott kétoldalú tárgyalásokat, amelyek eredményét a Japán–ASEAN átfogó gazdasági társulásról szóló egyezmény tartalmazza.

A JAPÁN ÉS AZ ASEAN-TAGÁLLAMOK KÖZÖTTI ÁRUSKERESKEDELEM LIBERALIZÁLÁS LEGFONTOSABB JELLEMZŐI A KÖVETKEZŐK.

- *Kambodzsa, Laosz, Mianmar* vámlebontásának ütemezése megegyezik. A három ország a legtöbb áru esetében 2023-ra, illetve 2026-ra vállalta a vámok megszüntetését. Ugyanakkor a vámok leépítése nem terjed ki minden termékre. Egyes termékek esetében mindhárom ország fenntartja az egyezmény hatályba lépésekor érvényes vámtarifákat, amelyek csak 18 év elteltével csökkennek le 5 százalékra.
- Az *ASEAN-tagállamok* közül egyedül Szingapúr vállalta a vámok azonnali lebontását. Brunei, a Fülöp-szigetek, Indonézia, Japán, Malajzia, Thaiföld, Vietnam vámtarifáinak nagy része tíz éven belül szűnt meg. A vámtarifák leépítése azonban itt sem vonatkozik minden árura. Bizonyos termékeknek ezek az országok is fenntartják az egyezmény hatályba lépésekor érvényes vámtarifákat.
- A *Japán–ASEAN* átfogó gazdasági partnerségi egyezmény a szolgáltatásokra és a befektetésekre vonatkozóan további tárgyalásokat írt elő.

Az ASEAN és Korea közötti megállapodások

Dél-Korea – Kínához és Japánhoz hasonlóan – először (2004-ben) közös nyilatkozatot adott ki az ASEAN-országokkal az együttműködésük megerősítéséről. Az átfogó gazdasági együttműködésről szóló nyilatkozatban a felek – a gazdasági kapcsolatok ösztönzése érdekében – szabadkereskedelmi övezet kialakítását javasolták. Majd 2005-ben, Kuala Lumpurban Dél-Korea és az ASEAN-tagállamok vezetői aláírták az átfogó gazdasági együttműködési keretszerződést. (Az ASEAN–Dél-Korea átfogó gazdasági együttműködésről szóló egyezményt 2006-ban írták alá, amely 2007-ben lépett hatályba).

A 2006 májusában megkötött árukereskedelemliberalizációs egyezmény tartalmazza a vámtarifák lebontásának ütemezési terveit.³ A normál ütemezési terv hatálya alá tartozó vámtarifasoroknál Dél-Korea 2010-re, a hat ASEAN-tagállam 2012-re, Vietnam 2018-ra, Laosz, Kambodzsa és Mianmar 2020-ra vállalta a vámtarifák megszüntetését.

A NORMÁL ÜTEMEZÉSI TERV ALÁ TARTOZÓ VÁMTARIFASOROK VÁMTARIFÁINAK MEGSZÜNTETÉSE

Dél-Korea

- a vámtarifasorok 70 százalékánál 0 százalékos vámtarifa alkalmazása az egyezmény hatályba lépésétől,
- a vámtarifasorok 95 százalékánál 0 százalékos vámtarifa alkalmazása 2008. január 1-jére,
- a vámtarifasorok 100 százalékánál 0 százalékos vámtarifa alkalmazása 2010. január 1-jére.

³ Thaiföld csak 2009-ben írta alá az árukereskedelmi egyezményt.

Hat ASEAN-tagország

- a vámtarifasorok legalább 50 százalékánál 0–5 százalék közötti vámtarifa alkalmazása 2007. január 1-jére,
- a vámtarifasorok legalább 90 százalékánál 0 százalékos vámtarifa alkalmazása 2009. január 1-jére,
- a vámtarifasorok legalább 95 százalékánál 0 százalékos vámtarifa alkalmazása 2010. január 1-jére,
- a maradék vámtarifasorok esetében a vámok teljes megszüntetése 2012. január 1-jére.

Vietnam

- a vámtarifasorok legalább 50 százalékánál 0–5 százalék közötti vámtarifa alkalmazása 2013. január 1-jére,
- a vámtarifasorok legalább 90 százalékánál 0 százalékos vámtarifa alkalmazása 2015. január 1-jére,
- a vámtarifasorok legalább 95 százalékánál 0 százalékos vámtarifa alkalmazása 2016. január 1-jére,
- a maradék vámtarifasorok esetében a vámok teljes megszüntetése 2018. január 1-jére.

Kambodzsa, Laosz és Mianmar

- a vámtarifasorok legalább 50 százalékánál 0–5 százalék közötti vámtarifa alkalmazása 2015. január 1-jére,
- a vámtarifasorok legalább 90 százalékánál 0 százalékos vámtarifa alkalmazása 2017. január 1-jére,
- a vámtarifasorok legalább 95 százalékánál 0 százalékos vámtarifa alkalmazása 2018. január 1-jére,
- a maradék vámtarifasorok esetében a vámok teljes megszüntetése 2020. január 1-jére.

Az érzékeny ütemezési terv hosszabb vámlebontási időszakot határoz meg, és a szerződő országok vámtarifasorainak maximum 10 százalékára terjed ki. Az érzékeny ütemezési terv hatálya alá tartozó termékek vámtarifáinak 0–5 százalékra történő csökkentését Korea és a hat ASEAN-tagállam 2016-ra, Vietnam 2021-re és a maradék három ASEAN-ország 2024-re teljesítette/teljesíti. Másfél évvel az árukereskedelem liberalizálásáról szóló egyezmény aláírása után Dél-Korea és az ASEAN-országok a szolgáltatáskereskedelmi egyezményt is megkötötték.⁴ 2009-ben pedig a befektetések liberalizálásáról szóló tárgyalásokat zárták le megállapodással.

⁴ Thaiföld csak 2009-ben írta alá a szolgáltatáskereskedelmi egyezményt.

Az ASEAN megállapodásai Ausztráliával és Új-Zélanddal, valamint Indiával

Az ASEAN még további három dialóguspartnerével kötött szabadkereskedelmi egyezményt. Az ASEAN–Ausztrália–Új-Zéland szabadkereskedelmi egyezmény (ASEAN-Australia-New Zealand Free Trade Agreement, AANZFTA) és az ASEAN–India szabadkereskedelmi egyezmény az előbb bemutatott három szabadkereskedelmi egyezményhez hasonlóan nemcsak az árukereskedelem, hanem a szolgáltatáskereskedelem és a befektetések liberalizálását is magában foglalja. Az AANZFTA létrehozásáról szóló egyezmény aláírására 2009-ben került sor, és 2010. január 1-jével lépett hatályba. Az ASEAN számára ez volt az első olyan szabadkereskedelmi egyezmény, amelynek létrehozásáról egyszerre nem egy, hanem több országgal tárgyalt. Ausztrália és Új-Zéland pedig most először kötöttek együtt szabadkereskedelmi megállapodást harmadik féllel. Az AANZFTA egyezményét aláíró országok 2015-re vállalták a vámtarifák lebontását. Kambodzsa, Laosz, Mianmar és Vietnam hosszabb időtávot kaptak a vámok leépítésére. India és az ASEAN-tagállamok 2009-ben – hat évig tartó tárgyalássorozat után – írtak alá az árukereskedelmi egyezményt, amelyben a termékek 90 százalékánál vállalták a vámtarifák megszüntetését. Több mint 4000 vámtarifasornál 2016-ra tervezték a vámok teljes leépítését. A befektetések és a szolgáltatáskereskedelem liberalizálásáról szóló egyezményt 2012 végén írták alá.

F1. TÁBLÁZAT ■ Kelet-ázsiai országok szabadkereskedelmi egyezményei

Aláírt és hatályba lépett	Tárgyalások
JAPÁN	
Szingapúr (2002), Mexikó (2005), Malajzia (2006), Chile (2007), Thaiföld (2007), Indonézia (2008), ASEAN–Japán (2008), Fülöp-szigetek (2008), Brunei (2008), Svájc (2009), Vietnam (2009), India (2011), Peru (2012), Ausztrália (2015), Mongólia (2015) TPP (2015)*	GCC–Japán (2006), Kanada (2012), Kolumbia (2012), EU–Japán (2013), Kína–Dél-Korea (2013), RCEP (2013), Törökország (2014)
KÍNA	
APTA (1976), Thaiföld (2003), Hongkong (2004), Makaó (2004), ASEAN–Kína (2005), Chile (2006), Pakisztán (2007), Új-Zéland (2008), Szingapúr (2009), Peru (2010), Tajvan (2010), Costa Rica (2011), Izland (2014), Svájc (2014), Dél-Korea (2015), Ausztrália (2015)	SACU–Kína (2004), GCC–Kína (2005), Norvégia (2009), RCEP (2013), Japán–Dél-Korea (2013), Srí Lanka (2014)
DÉL-KOREA	
APTA (1976), Chile (2004), Szingapúr (2006), EFTA–Dél-Korea (2006), ASEAN–Dél-Korea (2007), India (2010), EU–Dél-Korea (2011), Peru (2011), Egyesült Államok (2012), Törökország (2013), Ausztrália (2014), Kína (2015), Vietnam (2015), Kanada (2015), Új-Zéland (2015), Kolumbia (2016)	Mexikó (2006), GCC–Dél-Korea (2009), Indonézia (2012), Kína–Japán (2013), RCEP (2013), Közép-Amerika (2015)
HONGKONG	
Kína (2004), Új-Zéland (2011), EFTA–Hongkong (2012), Chile (2014)	ASEAN–Hongkong (2014), Makaó (2015), Ausztrália (2017)
TAJVAN	
Panama (2004), Guatemala (2006), Nicaragua (2008), El Salvador–Honduras (2008), Kína (2010), Új-Zéland (2013), Szingapúr (2014)	Dominikai Köztársaság (2006)

Aláírt és hatályba lépett	Tárgyalások
SZINGAPÚR	
ASEAN (AFTA) (1993), Új-Zéland (2001), Japán (2002), Ausztrália (2003), EFTA–Szingapúr (2003), Egyesült Államok (2004), India (2005), ASEAN–Kína (2005), Jordánia (2005), Panama (2006), Dél-Korea (2006), Peru (2006), TPSEP (2006), ASEAN–Dél-Korea (2007), ASEAN–Japán (2008), Kína (2009), ASEAN–Ausztrália–Új-Zéland (2010), ASEAN–India (2010), Costa Rica (2010)*, GCC–Szingapúr (2013)*, Tajvan (2014), Törökország (2015)*, TPP (2015)*	Mexikó (2000), Kanada (2001), Pakisztán (2005), Egyiptom (2006), Ukrajna (2007), EU–Szingapúr (2010), RCEP (2013), ASEAN–Hongkong (2014), Srí Lanka (2016)
MALAJZIA	
ASEAN (AFTA) (1993), ASEAN–Kína (2005), Japán (2006), ASEAN–Dél-Korea (2007), Pakisztán (2008), ASEAN–Japán (2008), ASEAN–India (2010), ASEAN–Ausztrália–Új-Zéland (2010), Új-Zéland (2010), India (2011), GCC–Malajzia (2011)*, Chile (2012), Ausztrália (2013), Törökország (2015), TPP (2015)*	Egyesült Államok (2006), EU–Malajzia (2010), EFTA–Malajzia (2012), RCEP (2013), ASEAN–Hongkong (2014)
THAIFÖLD	
Laosz (1991), ASEAN (AFTA) (1993), Kína (2003), Ausztrália (2005), Új-Zéland (2005), ASEAN–Kína (2005), Japán (2007), ASEAN–Dél-Korea (2007), ASEAN–Japán (2008), ASEAN–Ausztrália–Új-Zéland (2010), ASEAN–India (2010), Peru (2011), Chile (2015)	Egyesült Államok (2004), EFTA–Thaiföld (2005), RCEP (2013), EU–Thaiföld (2013), ASEAN–Hongkong (2014), Pakisztán (2015), Törökország (2017)
INDONÉZIA	
ASEAN (AFTA) (1993), ASEAN–Kína (2005), ASEAN–Dél-Korea (2007), ASEAN–Japán (2008), Japán (2008), ASEAN–India (2010), ASEAN–Ausztrália–Új-Zéland (2010), Pakisztán (2013)	India (2011), EFTA–Indonézia (2011), Ausztrália (2012), Dél-Korea (2012), RCEP (2013), ASEAN–Hongkong (2014), Chile (2014)
FÜLÖP-SZIGETEK	
ASEAN (AFTA) (1993), ASEAN–Kína (2005), ASEAN–Dél-Korea (2007), ASEAN–Japán (2008), Japán (2008), ASEAN–Ausztrália–Új-Zéland (2010), ASEAN–India (2010), EFTA–Fülöp-szigetek (2016)*	RCEP (2013), ASEAN–Hongkong (2014), EU–Fülöp-szigetek (2015)
VIETNAM	
ASEAN (AFTA) (1993), ASEAN–Kína (2005), ASEAN–Dél-Korea (2007), ASEAN–Japán (2008), Japán (2009), ASEAN–Ausztrália–Új-Zéland (2010), ASEAN–India (2010), Chile (2012), TPP (2015)*	Dél-Korea (2012), EU–Vietnam (2012), EFTA–Vietnam (2012), RCEP (2013), ASEAN–Hongkong (2014), Izrael (2015)
KAMBODZSA	
ASEAN (AFTA) (1993), ASEAN–Kína (2005), ASEAN–Dél-Korea (2007), ASEAN–Japán (2008), ASEAN–Ausztrália–Új-Zéland (2010), ASEAN–India (2010)	RCEP (2013), ASEAN–Hongkong (2014)
LAOSZ	
APTA (1976), Thaiföld (1991), ASEAN (AFTA) (1993), ASEAN–Kína (2005), ASEAN–Dél-Korea (2007), ASEAN–Japán (2008), ASEAN–Ausztrália–Új-Zéland (2010), ASEAN–India (2010)	RCEP (2013), ASEAN–Hongkong (2014)
MIANMAR	
ASEAN (AFTA) (1993), ASEAN–Kína (2005), ASEAN–Dél-Korea (2007), ASEAN–Japán (2008), ASEAN–Ausztrália–Új-Zéland (2010), ASEAN–India (2010)	RCEP (2013), ASEAN–Hongkong (2014)
BRUNEI	
ASEAN (AFTA) (1993), ASEAN–Kína (2005), TPSEP (2006), ASEAN–Dél-Korea (2007), ASEAN–Japán (2008), Japán (2008), ASEAN–Ausztrália–Új-Zéland (2010), ASEAN–India (2010), TPP (2015)*	RCEP (2013), ASEAN–Hongkong (2014)

* Még nem lépett hatályba.

Forrás: ADB (2017).

HIVATKOZÁSOK

- ADB (2017): Database/Free Trade Agreements. Asian Development Bank, Asia Regional Integration Center, <https://aric.adb.org/database/fta>.
- ASEAN SECRETARIAT (2009): ASEAN and China Ink Investment Agreement. Press Release, augusztus 15. <http://www.asean.org/uploads/archive/PR-ASEAN-China-Ink-Investment-Agreement.pdf>.
- THANGAVELU, SHANDRE (2010): Will ASEAN benefit from the ASEAN-China FTA? East Asia Forum, január 27. <http://www.eastasiaforum.org/2010/01/27/will-asean-benefit-from-the-asean-china-fta/>.
- WANG, YUZHU (2008): Interdependence and strategic construction in China-ASEAN relation. *International Review*, Vol. 51, No. 3. 38–54. o.

A kötetben szereplő rövidítések jegyzéke

RÖVIDÍTÉS	ANGOL ELNEVEZÉS	MAGYAR ELNEVEZÉS
AANZFTA	ASEAN-Australia-New Zealand Free Trade Agreement	ASEAN–Ausztrália–Új-Zéland szabadkereskedelmi egyezmény
ABMI	Asian Bond Markets Initiative	Ázsiai kötvénypiaci kezdeményezés
ACFTA	ASEAN–China Free Trade Area	ASEAN–Kína szabadkereskedelmi övezet
ACIA	ASEAN Comprehensive Investment Agreement	ASEAN átfogó befektetési egyezmény
ADB	Asian Development Bank	Ázsiai Fejlesztési Bank
AEC	ASEAN Economic Community	ASEAN Gazdasági Közösség
AFAS	ASEAN Framework Agreement on Services	ASEAN szolgáltatásokról szóló keretszerződés
AFTA	ASEAN Free Trade Area	ASEAN szabadkereskedelmi övezet
AIA	ASEAN Investment Area	ASEAN befektetési övezet
AIC	ASEAN Industrial Complementation	ASEAN ipari kiegészítés
AICO	ASEAN Industrial Cooperation Scheme	ASEAN-országok ipari együttműködésre vonatkozó programja
AIIB	Asian Infrastructure Investment Bank	Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bank
AIJV	ASEAN Industrial Joint Venture	ASEAN 1983-ban elindított ipari vegyesvállalati programja
AIP	ASEAN Industrial Projects	ASEAN ipari projektek
AJBCC	Australia Japan Business Cooperation Committee	Ausztrália–Japán Üzleti Együttműködési Bizottság
AMRO	ASEAN + 3 Macroeconomic Research Office	ASEAN+3 Makrogazdasági Kutatási Hivatal
ANZUS	Australia, New Zealand, United States Security Treaty	Ausztrália, Új-Zéland és az Egyesült Államok közötti védelmi egyezmény
APEC	Asia-Pacific Economic Cooperation	Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés
ARF	ASEAN Regional Forum	ASEAN Regionális Fórum
ASA	Association of Southeast Asia	Délkelet-Ázsia Szövetsége

RÖVIDÍTÉS	ANGOL ELNEVEZÉS	MAGYAR ELNEVEZÉS
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations	Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége
ASEAN CCI	ASEAN Chambers of Commerce and Industry	ASEAN kereskedelmi és ipari kamarája
ASEAN + 3	ASEAN Plus Three (APT)	ASEAN + Dél-Korea, Japán, Kína
ASEM	Asia-Europe Meeting	Ázsia–Európa Dialógus
ATIGA	ASEAN Trade in Goods Agreement	ASEAN árukereskedelmi egyezmény
BBC	ASEAN Brand to Brand Complementation	Márkabeli kiegészítés
CACEU	Central African Customs and Economic Union	Közép-afrikai Vám- és Gazdasági Unió
CACM	Central American Common Market	Közép-amerikai Közös Piac
CAREC	Central Asia Regional Economic Cooperation	Közép-ázsiai Regionális Gazdasági Együttműködés
CARICOM	Caribbean Community	Karibi Közösség
CARIFTA	Caribbean Free Trade Association	Karibi Szabadkereskedelmi Társulás
CASCF	China-Arab States Cooperation Forum	Kína-Arab államok Együttműködési Fórum
CEPA	Mainland and Hong Kong Closer Economic Partnership Arrangement	Kína–Hongkong Gazdasági Társulási Egyezmény
CEPEA	Comprehensive Economic Partnership for East Asia	Kelet-ázsiai átfogó gazdasági partnerség
CETA	EU-Canada Comprehensive Economic and Trade Agreement	EU–Kanada Átfogó Gazdasági és Kereskedelmi Megállapodás
CMI	Chiang Mai Initiative	Csiangmaji kezdeményezés
CMIM	Chiang Mai Initiative Multilateralization	Multilateralizált csiangmaji kezdeményezés
EAC	East Asian Community	Kelet-ázsiai Közösség
EAEC	Eurasian Economic Community	Eurázsiai Gazdasági Közösség
EAEC	East Asia Economic Caucus	Kelet-ázsiai Gazdasági Közösség
EAEG	East Asian Economic Group	Kelet-ázsiai Gazdasági Csoport
EAFTA	East Asian Free Trade Area	Kelet-ázsiai szabadkereskedelmi övezet
EAS	East Asia Summit	Kelet-Ázsia-csúcstalálkozó
EASG	East Asia Study Group	Kelet-ázsiai kutatócsoport

RÖVIDÍTÉS	ANGOL ELNEVEZÉS	MAGYAR ELNEVEZÉS
EAVG	East Asia Vision Group	Kelet-Ázsia jövőképevel foglalkozó csoport
EBRD	European Bank for Reconstruction and Development	Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank
ECFA	China-Taiwan Economic Cooperation Framework Agreement	Kína–Tajvan Gazdasági Együtműködési Keret-egyezmény
ECOWAS	Economic Community of West African States	Nyugat-afrikai Gazdasági Közösség
EFTA	European Free Trade Association	Európai Szabadkereskedelmi Társulás
EIB	European Investment Bank	Európai Beruházási Bank
EPA	Economic partnership agreement	Gazdasági társulási egyezmény
ERPD	ASEAN + 3 Economic Review and Policy Dialogue	ASEAN + 3 gazdasági felülvizsgálat és politikai párbeszéd
EVSL	Early Voluntary Sectoral Liberalization scheme	Korai önkéntes ágazati liberalizáció
FILP	Fiscal Investment and Loan Program	Költségvetési és Beruházási Hitelprogram
FOCAC	Forum on China-Africa Cooperation	Kína-Afrika Együtműködési Fórum
FTAA	Free Trade Area of the Americas	Amerikai Szabadkereskedelmi Övezet
FTAAP	Free Trade Area of the Asia-Pacific	Ázsiai és Csendes-óceáni Szabadkereskedelmi Övezet
GATS	General Agreement on Trade in Services	Általános szolgáltatáskereskedelmi egyezmény
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade	Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény
GCC	Gulf Cooperation Council	Öböl-menti Együtműködési Tanács
GEACS	Greater East Asia Co-Prosperty Sphere	nagy kelet-ázsiai közös fejlődési övezet
GMS	Greater Mekong Subregion program	Nagy Mekong Szubrégió program
IGA	Investment Guarantee Agreement	Befektetési garanciáról szóló egyezmény
IMF	International Monetary Fund	Nemzetközi Valutaalap
ITA	Information Technology Agreement	Információs technológiai egyezmény (WTO)

RÖVIDÍTÉS	ANGOL ELNEVEZÉS	MAGYAR ELNEVEZÉS
JETRO	Japan External Trade Organization	Japán Külkereskedelmi Szervezet
JEXIM	Export-Import Bank of Japan	Japán Export-Import Bank
LAFTA	Latin American Free Trade Association	Latin-amerikai Szabadkereskedelmi Társulás
LDP	Liberal Democratic Party of Japan	Liberális Demokrata Párt (Japán)
MITI	Ministry of International Trade and Industry	Kereskedelmi és Ipari Minisztérium (Japán)
MNP	Movement of Natural Persons	Természetes személyek mozgásáról szóló egyezmény
NAFTA	North American Free Trade Agreement	Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény
NDB	BRICS New Development Bank	BRICS Új Fejlesztési Bank
OBOR	One Belt, One Road	Egy övezet–egy út
ODA	Official Development Assistance	Hivatalos fejlesztési segélyek
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development	Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet
OEM	Original Equipment Manufacturer	Termékek eredeti gyártója
PAFTAD	Pacific Trade and Development Conference	Csendes-óceáni Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia
PBEC	Pacific Basin Economic Council	Csendes-óceáni Gazdasági Tanács
PBECC	Pacific Basin Economic Cooperation Committee	Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködési Bizottság
PECC	Pacific Economic Cooperation Council	Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködési Tanács
PKI	Partai Komunis Indonesia	Indonéz Kommunista Párt
POSCO	Pohang Iron and Steel Company	Pohangi vas- és acélipari vállalat
PTAs	Preferential trade agreements	Preferenciális kereskedelmi egyezmények
RCEP	Regional Comprehensive Economic Partnership	Regionális Átfogó Gazdasági Partnerség
RTAs	Regional trade agreements	Regionális kereskedelmi megállapodások
SAARC	South Asian Association for Regional Cooperation	Dél-ázsiai Regionális Együttműködési Szövetség
SACU	Southern African Customs Union	Dél-afrikai Vámunió
SCO	Shanghai Cooperation Organization	Sanghaji Együttműködési Szervezet
SEATO	Southeast Asia Treaty Organization	Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezet

RÖVIDÍTÉS	ANGOL ELNEVEZÉS	MAGYAR ELNEVEZÉS
TAC	Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia	Délkelet-ázsiai barátsági és együttműködési egyezmény
TPP	Trans-Pacific Partnership	Transz-csendes-óceáni Partnerség
TPSEP	Trans-Pacific Strategic Economic Partnership Agreement	Transz-csendes-óceáni Stratégiai Gazdasági Társulási Egyezmény
TRIMs	Agreement on Trade-related Investment Measures	Kereskedelemmel összefüggő beruházási intézkedések
TRIPS	Agreement on Trade-related Aspects of Intellectual Property Rights	Egyezmény a kereskedelemhez kapcsolódó szellemi tulajdonjogokról
TTIP	Transatlantic Trade and Investment Partnership	Transzatlanti Kereskedelmi és Beruházási Partnerség
UNASUR	Unión de Naciones Suramericanas	Dél-amerikai Nemzetek Uniója
UNDP	United Nations Development Programme	ENSZ Fejlesztési Programja
WACU	West African Customs Union	Nyugat-afrikai Vámunió
WTO	World Trade Organization	Kereskedelmi Világszervezet
ZOPFAN	Zone of Peace, Freedom and Neutrality	Béke, szabadság és semlegesség övezetéről szóló nyilatkozat

ISBN 978-615-5754-37-1

Felelős kiadó: Fazekas Károly
Felelős szerkesztő: Parkós Anna
Fedélterv és tipográfia: Környei Anikó
Fedélfotó: Fancycrave, pexels.com
Nyomdai munkák: Mondat Kft.
Felelős vezető: Nagy László